

marksist klasikler dizisi

FRIEDRICH ENGELS

KONUT SORUNU

Almancadan Çeviren:
Erkin Özalp

Yordam Kitap

FRIEDRICH ENGELS • KONUT SORUNU

Yordam Kitap'ta
Marx-Engels Yapıtları

★

Karl Marx

Kapital I, II, III
Almancadan Çevirenler: Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Erkin Özalp

Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850
Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i
Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

Fransa'da İç Savaş
Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

Fransız Üçlemesi
Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

Ücret, Fiyat ve Kâr
İngilizceden Çeviren: Erkin Özalp

★

Friedrich Engels

Alman Köylü Savaşı
Fransızcadan Çeviren: Okay Gönensin

Ütopyadan Bilime Sosyalizmin Gelişimi
Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni
Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

Konit Sorunu
Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

★

Karl Marx-Friedrich Engels

Komünist Manifesto
Almancadan Çeviren: Nail Satlıgan

Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılanlar
Çeviri: Nail Satlıgan, Şükrü Alpagut

Felsefe İncelemeleri
Fransızcadan Çeviren: Cem Eroğul

Gotha ve Erfurt Programları Üzerine
Derleyen ve Almancadan Çeviren: Erkin Özalp

Friedrich Engels

★

Konut Sorunu

Almancadan Çeviren
Erkin Özalp

★

Yordam Kitap

Yordam Kitap: 360 • Konut Sorunu • Friedrich Engels
ISBN 978-605-172-370-9 • *Çeviri*: Erkin Özalp
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2020
℗ Erkin Özalp, 2020 © Yordam Kitap, 2020

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 • W: www. yordamkitap. com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

Konut Sorunu

Çevirmenin Notu

Friedrich Engels'in *Konut Sorunu* (*Zur Wohnungsfrage*) adlı eserinin bu çevirisi 1887 tarihli gözden geçirilmiş ikinci Almanca baskıya dayanıyor.

Engels'in dipnotları (*) işaretli, Almanca ve İngilizce baskı editörleri (*Almanca ed.* ve *İngilizce ed.*) ile çevirmenin dipnotları numaralıdır. Çengelli parantez ({ }) işaretleri çevirmene, köşeli parantez ([ ]) işaretleri Almanca ve İngilizce baskı editörlerine aittir.

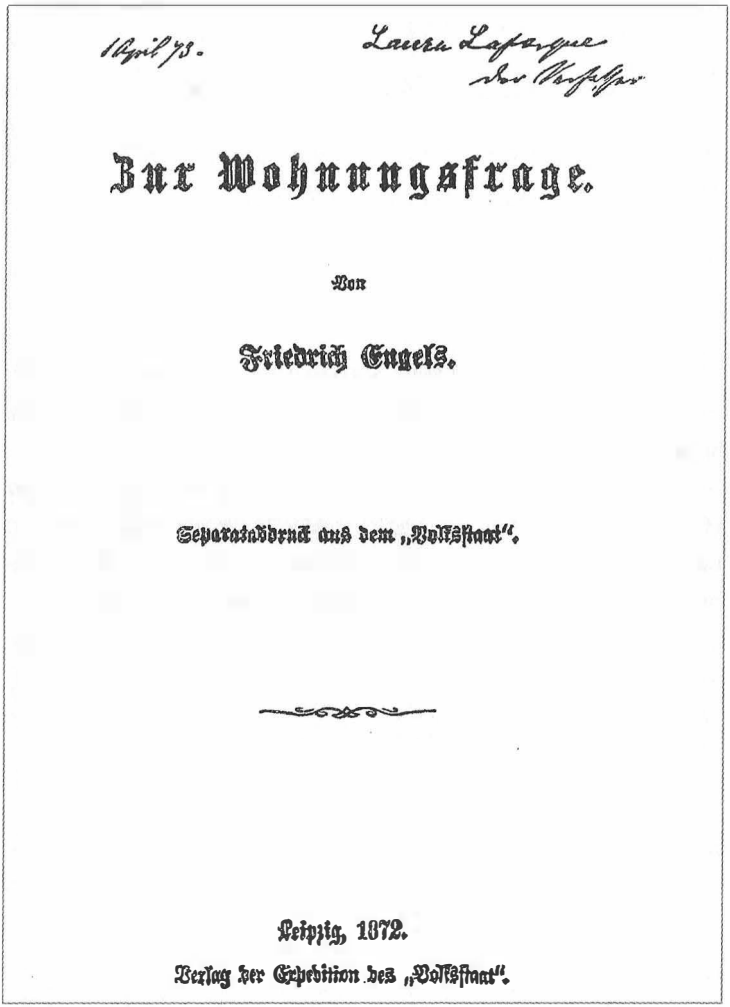
Çeviri için temel alınan ve karşılaştırma için başvurulan metinlerin listesi aşağıdadır (*MEW: Marx Engels Werke*, Dietz Verlag Berlin; *MECW: Marx & Engels Collected Works*, Lawrence & Wishart):

> MEW, **Band 18, 1976**, s. 209-287, s. 647-655 (önsöz)

> MECW, Volume 23, 1988, s. 317-391

> MECW, Volume 26, 1990, s. 424-433 (önsöz)

> Friedrich Engels, "Konut Sorunu", çev: Güneş Özdural, Karl Marx-Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar*, İkinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara, Temmuz 1977, s. 352-447

April 73.

Laura Lafargue
der Verfasser

Zur Wohnungsfrage.

Von

Friedrich Engels.

Separatabdruck aus dem „Volksstaat".

Leipzig, 1872.

Verlag der Expedition des „Volksstaat".

Konut Sorunu'nun, yazarın Laura Lafargue'a ithaf yazısını içeren kapak sayfası (1. fasikül)

İçindekiler

Önsöz 11

Birinci Kısım: Proudhon'un Konut Sorununu Çözme Yolu 27

İkinci Kısım: Burjuvazinin Konut Sorununu Çözme Yolu 57

I 57

II 76

III 97

Üçüncü Kısım: Proudhon ve Konut Sorunu Üzerine Ek 103

I 103

II 110

III ... 123

IV 129

Dizin ve Sözlükçe 137

Friedrich Engels'in "Konut Sorunu" adlı eseri üç kısımdan oluşuyor. Bunlardan birincisi, doğrudan doğruya, *Der Volksstaat*'ın 3, 7, 10, 14, 21 Şubat ve 6 Mart 1872 tarihli 10., 11., 12., 13., 15. ve 19. sayılarında "*Die Wohnungsfrage*" ("Konut Sorunu") üst başlığıyla ve imzasız olarak yayımlanan bir makaleler dizisine cevap olarak yazıldı. *Der Volksstaat* bu makaleleri Avusturya'da yayımlanan işçi gazetesi *Volkswille*'den almıştı. Söz konusu makaleleri Württemberg'li tıp doktoru, Prudoncu {Proudhon'cu} A. Mülberger'in yazdığı sonradan öğrenilmişti. Engels, 7 Mayıs 1872'de Liebknecht'e şöyle yazmıştı: "Bir şekilde zaman bulur bulmaz, konut kıtlığı hakkında ve bu konudaki, *Der Volksstaat*'ta yayımlanan bir makaleler dizisinde yer alan saçma Prudoncu öykülere karşı bir makale yazacağım." Eserin "Proudhon'un Konut Sorununu Çözme Yolu" üst başlıklı birinci kısmının yazımı yaklaşık olarak 22 Mayıs 1872'de tamamlandı ve bu kısım *Der Volksstaat*'ın 26, 29 Haziran ve 3 Temmuz 1872 tarihli 51., 52. ve 53. sayılarında yayımlandı.

Engels 1872'nin Ekim ayında, konut sorununun çözümüne yönelik olan ve en eksiksiz halleriyle Dr. Emil Sax'ın *Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform* {Çalışan Sınıfların Barınma Koşulları ve Bunlarla İlgili Reform} başlıklı kitapçığında tarif edilen burjuva hayırseverliğine özgü yöntemleri keskin bir eleştiriye tabi tutan "Burjuvazinin Konut Sorununu Çözme Yolu" üst başlıklı ikinci kısmı yazdı. Bu kısım *Der Volksstaat*'ın 25 ve 28 Aralık 1872 tarihli 103. ve 104. sayıları ile 4 ve 8 Ocak 1873 tarihli 2. ve 3. sayılarında basıldı.

Engels'in eserinin üçüncü kısmı, *Der Volksstaat*'ın yazı kurulunun Engels'e yönelik itirazlarına yer açtığı Mülberger'e verilmiş yeni bir cevap olarak ortaya çıktı. Engels'in Ocak 1873'te üzerinde çalıştığı bu kısım "Proudhon ve Konut Sorunu Üzerine Ek" üst başlığıyla *Der Volksstaat*'ın 8, 12, 19 ve 22 Şubat 1873 tarihli 12., 13. 15. ve 16. sayılarında yayımlandı.

Söz konusu üç kısım, *Der Volksstaat*'ta yayımlanmalarının hemen ardından, Leipzig'de, *Der Volksstaat*'ın yayınevi tarafından tek tek fasiküller halinde basıldı; bunlardan ikisi (*Konut Sorunu* ve *Konut Sorunu. İkinci Fasikül: Burjuvazinin Konut Sorununu Çözme Yolu*) 1872'de, son kısım (*Konut Sorunu. Üçüncü Fasikül: Proudhon ve Konut Sorunu Üzerine Ek*) 1873'te yayımlandı. İkinci kısım ayrıca 1873'te Avusturya'da çıkarılan *Volkswille* gazetesinin Ocak tarihli 3-9. sayılarında yeniden basıldı.

Engels'in çalışması 1887'de *Konut Sorunu* (ikinci, gözden geçirilmiş baskı, Hottingen-Zürich 1887) başlığıyla yeniden basıldı. Yazarın önsöz yazdığı bu baskı, Engels'in yaptığı bazı değişiklikleri ve eklemeleri de içeriyor. *–Almanca ed.*

{Gözden Geçirilmiş İkinci Baskıya}

Önsöz

Aşağıdaki eser, Leipzig'de yayımlanan *Der Volksstaat* için 1872 yılında yazdığım üç makalenin yeniden basımıdır. Tam da o dönemde Fransız milyarları Almanya'nın üzerine yağıyordu;[1] devlet borçları ödeniyor, kaleler ve kışlalar inşa ediliyor, silah ve savaş malzemesi stokları yenileniyordu; dolaşımdaki para miktarından daha az olmayan kullanılabilir sermaye birdenbire muazzam derecede artmıştı ve tüm bunlar Almanya'nın dünya sahnesine sadece "birleşik imparatorluk" olarak değil, aynı zamanda büyük bir sanayi ülkesi olarak çıktığı bir zamanda gerçekleşmişti. Genç büyük sanayiye güçlü bir ivme kazandıran milyarlar, savaş sonrasındaki kısa ve yanılsamalarla dolu gönenç döneminin ve bunun hemen ardından gelen, 1873-1874'teki büyük çöküşün yolunu açan başlıca unsurdu ve Almanya, söz konusu gönenç dönemi ve çöküş aracılığıyla, dünya pazarında yeri olan bir sanayi ülkesi olduğunu kanıtlamıştı.

Eski bir uygar ülkenin, manifaktürden ve küçük işletmecilikten büyük sanayiye böylesi bir geçiş yaptığı ve üstüne üstlük, bu kadar elverişli koşulların hızlandırdığı bir geçiş

1 Fransa-Prusya Savaşı'nın sonunda 10 Mayıs 1871'de Frankfurt'ta imzalanan barış antlaşması uyarınca Fransa Alınanya'ya 5 milyar franklık bir savaş tazminatı ödemişti. *–çev.*

yaptığı dönem, aynı zamanda, ağırlıklı olarak, "konut kıtlığı" dönemidir. Bir yandan, kırsal kesimden işçi kitleleri, birdenbire, sınai merkezlere dönüşmekte olan büyük kentlere çekilir; diğer yandan, bu eski kentlerin mevcut yapılaşması, artık, yeni büyük sanayinin gerektirdiği koşullarla ve onun getirdiği trafikle uyumlu değildir; caddeler genişletilir ve yenileri açılır, bunların arasından demiryolları geçirilir. Tam da işçilerin yığınlar halinde kentlere akın ettiği sırada, yığınla işçi konutu yıkılmaktadır. İşte bu yüzden, işçiler ve işçi müşterilerine bağımlı olan küçük tüccarlar ve küçük imalatçılar birdenbire konut kıtlığıyla karşılaşmıştır. Başından itibaren sanayi merkezleri olarak ortaya çıkan kentlerde bu konut kıtlığı neredeyse hiç bilinmez. Örneğin Manchester'da, Leeds'de, Bradford'da, Barmen-Elberfeld'de durum böyledir. Buna karşılık Londra'da, Paris'te, Berlin'de, Viyana'da konut kıtlığı ilgili dönemlerde akut biçimini almıştır ve çoğunda kronik olarak devam etmektedir.

Dolayısıyla, o dönemde basını "konut sorunu" hakkındaki inceleme yazılarıyla dolduran ve her tür toplumsal şarlatanlığa fırsat sunan şey, tam da bu akut konut kıtlığı, Almanya'da gerçekleşmekte olan sınai devrimin bu belirtisiydi. Bu türden bir dizi makale *Der Volksstaat*'ta da yer buldu. Sonradan Württemberg'li tıp doktoru A. Mülberger olduğunu açıklayan anonim yazar, bunun, söz konusu sorundan hareketle Alman işçilerini Proudhon'un her derde deva ilacının mucizevi etkileri hakkında aydınlatmak için uygun bir fırsat olduğunu düşünmüştü. Bu tuhaf makalelerin kabul edilmesi hakkındaki şaşkınlığımı yazı kuruluyla paylaştığımda cevap vermeye çağrıldım ve öyle de yaptım. (*Bkz.* Birinci Kısım: "Proudhon'un Konut Sorununu Çözme Yolu"). Bundan kısa

bir süre sonra, bu makaleler dizisine, sorun hakkındaki hayırseverlere özgü burjuva kavrayışını Dr. Emil Sax'ın bir eserinden hareketle incelediğim ikinci bir makaleler dizisini ekledim. (İkinci Kısım: "Burjuvazinin Konut Sorununu Çözme Yolu".) Uzunca bir aranın ardından Dr. Mülberger makalelerim hakkındaki bir cevapla beni onurlandırdı ve bu da beni karşılık vermek zorunda bıraktı (Üçüncü Kısım: "Proudhon ve Konut Sorunu Üzerine Ek"); böylece, hem polemik hem de bu soruna dönük özel ilgim son buldu. Broşür biçimindeki ayrı basımları da yapılan bu üç makaleler dizisinin ortaya çıkış öyküsü işte bu. Şimdi yeni bir baskının gerekli hale gelmiş olmasını ise, hiç kuşkusuz, bir kez daha, bir yasaklama kararıyla satışları her zaman olduğu gibi fazlasıyla artıran Alman imparatorluk hükümetinin cömert desteğine borçluyum ve bu vesileyle ona saygı dolu teşekkürlerimi sunuyorum.

Yeni baskı için metni gözden geçirdim, birkaç ek açıklama ve dipnot ekledim ve hasmım Dr. Mülberger'in ne yazık ki fark edememiş olması nedeniyle, birinci kısımdaki küçük bir iktisadi hatayı düzelttim.[2]

Bu gözden geçirme sırasında, uluslararası işçi hareketinin son on dört yılda ne kadar devasa bir ilerleme kaydettiğinin farkına vardım. O zamanlar, "Latin dillerini konuşan işçilerin, yirmi yıldır, Proudhon'un eserlerinden başka zihinsel gıdalarının bulunmadığı"[3] ve en fazla, Proudhon'u "hepimizin hocası", *notre maître à nous tous* olarak gören "anarşizm"in babası Bakunin tarafından daha da tek yanlılaştırılmış bir Prudonculuğun bulunduğu hâlâ bir gerçekti. Fransa'daki Prudoncuların işçiler arasında sadece küçük bir

2 *Bkz.* 31. dipnot. *–çev.*

3 *Krş.* elinizdeki kitap, s. 56. *–çev.*

tarikat oluşturmasına karşın, onlardan başka hiç kimse net bir şekilde formüle edilmiş bir programa sahip değildi ve Prudoncular Komün[4] döneminde iktisadi alandaki liderliği üstlenebilmişti. Belçika'da Valon işçileri arasında Prudonculuğun tartışmasız bir egemenliği vardı ve İspanya ile İtalya'da, tek tük istisnalar dışında, işçi hareketinde anarşist olmayan ne varsa kesin olarak Prudoncuydu. Ya bugün? Fransa'da Proudhon işçiler arasında tümüyle bir kenara atılmış durumda ve sadece radikal burjuvalar ile küçük burjuvalar arasında hâlâ taraftarları var; bu sonuncular kendilerine sadece Prudoncu değil aynı zamanda "sosyalist" deseler de, sosyalist işçiler onlara karşı en sert mücadeleyi yürütüyor. Belçika'da Flamanlar Valonları hareketin yönetiminden uzaklaştırdı, Prudonculuğu tahtından indirdi ve hareketin düzeyini fazlasıyla yükseltti. İtalya'da olduğu gibi İspanya'da da, yetmişli yılların anarşist kabarması, Prudonculuğun kalıntılarını peşinden sürükleyerek geri çekildi; İtalya'daki yeni parti henüz netleşme ve oluşma aşamasındayken, İspanya'da, Enternasyonal Genel Konseyine bağlı kalan küçük çekirdek, yani Nueva Federacion Madrileña {Yeni Madrid Federasyonu} güçlü bir partiye dönüştü ve cumhuriyetçi basından bile anlaşılabileceği üzere, burjuva cumhuriyetçilerinin işçiler üzerindeki etkisini, yaygaracı anarşist seleflerinin hiçbir zaman yanına bile yaklaşamadığı bir derecede kırdı. Latin ülkelerinin işçileri arasında Proudhon'un unutulmuş eserlerinin yerini *Kapital*, *Komünist Manifesto* ve Marx okulunun bir dizi başka eseri aldı ve Marx'ın temel talebi, yani mutlak siyasal egemenliğe ulaşmış olan proletarya tarafından tüm

4 *Paris Komünü*: 1871 yılının 18 Mart'ı ile 28 Mayıs'ı arasında Paris'in yönetimini elinde tutan, tarihteki ilk işçi sınıfı iktidarı. *–çev.*

üretim araçlarına toplum adına el koyulması, bugün, Latin ülkelerinde de, bir bütün olarak devrimci işçi sınıfının talebi durumunda.

Eğer buna göre Prudonculuk Latin ülkelerinin işçileri arasında da nihai olarak yerinden edildiyse, eğer artık sadece (asıl kullanım amacına uygun olarak) burjuva ve küçük burjuva arzularını ifade ettiği Fransız, İspanyol, İtalyan ve Belçikalı burjuva radikallerine hizmet ediyorsa, bugün ona neden geri dönüyoruz? Bu makaleleri yeniden basarak ölmüş bir hasımla neden yeniden mücadele ediyoruz?

Birincisi, bu makaleler Proudhon'la ve onun Alman temsilcileriyle basit bir polemikten ibaret olmadığından. Marx ile aramızdaki işbölümü nedeniyle, Marx'a büyük başyapıtı {*Kapital*} üzerinde çalışacak zamanın kalması için, görüşlerimizi süreli basında, yani özellikle de karşıt görüşlerle mücadele kapsamında savunmak bana düşmüştü. Böylece, bakış açımızı, çoğu zaman polemik biçimi altında, başka bakış açılarından farklarıyla ortaya koyan kişi durumuna geldim. Burada da böyle oldu. I. ve III. kısımlar, sadece sorun hakkındaki Proudhon'a özgü kavrayışın bir eleştirisini değil, aynı zamanda kendi kavrayışımızın sunumunu içeriyor.

Ama ikincisi, Proudhon, Avrupa işçi hareketinin tarihinde, basitçe unutulup gitmesine izin vermeyecek kadar önemli bir rol oynadı. Teorik açıdan reddedilmiş, pratikte kenara itilmiş olmasına karşın, tarihsel önemini koruyor. Modern sosyalizmle az çok yakından ilgilenen herkes, hareketin "aşılmış bakış açıları"nı da öğrenmek zorunda. Marx'ın *Felsefenin Sefaleti* adlı eseri, Proudhon'un toplumsal reforma yönelik pratik önerilerini ortaya atmasından yıllar önce yayımlanmıştı; Marx orada sadece Proudhon'un tohum halindeki ta-

kas bankasını keşfedebilmiş ve eleştirebilmişti. Dolayısıyla, onun eseri, bu açıdan bakıldığında, elinizdeki eserle tamamlanıyor; ama ne yazık ki yeterince mükemmel olmayan bir biçimde: Marx bütün bunları çok daha iyi ve çarpıcı bir şekilde yapardı.

Ve son olarak, burjuva sosyalizmi ve küçük burjuva sosyalizmi Almanya'da şu saate kadar güçlü bir şekilde temsil ediliyor. Bu sosyalizmleri, bir yandan, işçileri konutlarının sahiplerine dönüştürme dileğine hâlâ büyük bir önem veren kürsü sosyalistleri[5] ve her türden hayırsever temsil ediyor ve dolayısıyla eserim bunlar karşısındaki yerindeliğini koruyor. Ama diğer yandan, sosyal demokrat partinin kendisinde ve hatta bu partinin imparatorluk meclisi grubunda da, belirli bir küçük burjuva sosyalizmi temsil ediliyor; bu da, modern sosyalizmin temel görüşlerinin ve tüm üretim araçlarının topluma ait varlıklara dönüştürülmesi talebinin haklı sayılmasına karşın, bunların hayata geçirilmesinin ancak uzak ve pratik açısından bakıldığında öngörülemeyecek bir gelecekte mümkün olabileceğinin söylenmesi yoluyla yapılıyor. Böylece günümüz için elde sadece toplumsal yamalar kalıyor ve koşullara bağlı olarak, "çalışan sınıfın yükseltilmesi" denen şey için en gerici çabalara bile sempatiyle yaklaşılabiliyor. Dar kafalılık *par excellence*'ın {türünün en iyi örneği olan dar kafalılığın} ülkesi olan Almanya'da ve özellikle de sınai gelişmenin bu eski ve köklü dar kafalılığın kökünü zorla ve büyük ölçekli bir şekilde kazıdığı bir dönemde böylesi bir eğilimin var olması fazlasıyla kaçınılmaz. Sosyalistler

5 19. yüzyılın sonunda devrimci sosyal demokrasinin önünü kesmek için sosyal devlet politikalarının savunuculuğunu yapan iktisatçılara üniversite kökenli olmaları nedeniyle "kürsü" (*Katheder*) sosyalistleri denmişti. *–çev.*

Yasasına,[6] polise ve yargıçlara karşı yürütülen mücadelenin tam da son sekiz yılında kendilerini kanıtlamış olan işçilerimizin olağanüstü sağlıklı kavrayışı göz önünde bulundurulduğunda, bu eğilim hareket için tümüyle zararsız. Ama böylesi bir eğilimin varlığının farkında olmak gerekiyor. Ve bu eğilim, gelecekte, kaçınılmaz ve hatta istenir olduğu üzere, daha sağlam bir biçime ve daha net çizgilere bürünürse, kendi programını formüle etmek için seleflerine geri dönmek zorunda kalacak ve bunu yaparken Proudhon'u kolay kolay göz ardı edemeyecektir.

"Konut sorunu"nun hem büyük burjuva hem de küçük burjuva çözümlerinin özü, işçinin kendi konutunun sahibi olmasıdır. Ama bu, Almanya'nın son yirmi yıldaki sınai gelişiminin çok özgün bir ışık tuttuğu bir noktadır. Başka hiçbir ülkede, sadece konutlarının değil, aynı zamanda bir bahçenin ya da tarlanın sahibi olan bu kadar çok sayıda ücretli emekçi bulunmuyor; bunların yanında, kiracı olarak, evin ve bahçenin ya da tarlanın gerçekten de hayli güvenli olan zilyetliğini[7] yapan çok sayıda başkaları var. Bahçecilik ya da küçük ölçekli çiftçilikle bir aradaki kırsal ev sanayisi, Almanya'nın genç büyük sanayisinin geniş tabanını oluşturuyor; işçiler, Batı'da ağırlıklı olarak evleri ile arazilerinin sahipleri, Doğu'da ise ağırlıklı olarak bunların kiracılarıdır. Ev sanayisi ile bahçecilik ve çiftçilik ve dolayısıyla da güvenli barınma arasındaki bu bağlantıyla, sadece el dokumacılığı-

6 *Sozialistengesetz*: 21 Ekim 1878 tarihli, resmî adı "*Gesetz gegen die gemeingefahrlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie*" (Sosyal Demokrasinin Kamu Güvenliğini Tehdit Eden Çabalarına Karşı Yasa) olan ve 1890 yılında geçerlilik süresi uzatılmayarak yürürlükten kaldırılan yasa. *–çev.*

7 *Zilyet*: Sahibi kendisi olsun olmasın bir malı kullanmakta olan, elinde tutan kimse. *–çev.*

nın mekanik dokuma tezgâhıyla mücadelesini sürdürdüğü her yerde, yani Aşağı Renanya'da ve Vestfalya'da, Saksonya'daki Ore Dağları'nda ve Silezya'da değil, herhangi bir türdeki ev sanayisinin kendisine kırsal bir uğraş olarak yerleşiklik kazandırdığı her yerde, örneğin Türingiya Ormanı'nda ve Rhön bölgesinde de karşılaşıyoruz. Tütün tekeli tartışmaları vesilesiyle, puro imalatçılığının da büyük ölçüde kırsal bir ev işi olarak yürütüldüğü açığa çıkmıştı; küçük köylüler arasında nerede (birkaç yıl önce Eifel bölgesinde olduğu gibi) herhangi bir büyük sıkıntı yaşansa, burjuva basını hemen tek çare olarak uygun bir ev sanayisinin kurulması çağrısını yükseltiyor. Gerçekten de, hem Alman küçük çiftçilerin[8] artan sıkıntıları hem de Alman sanayisinin genel durumu, kırsal ev sanayisini giderek daha fazla genişlemeye zorluyor. Bu, Almanya'ya özgü bir durum. Fransa'da bunun bir benzeriyle sadece fazlasıyla istisnai olarak, örneğin ipek yetiştiriciliği yapılan yörelerde karşılaşıyoruz; küçük köylülerin bulunmadığı İngiltere'de, kırsal ev sanayisi, gündelikçilik yapan tarım emekçilerinin karılarının ve çocuklarının çalışmalarına yaslanıyor; Almanya'da olduğu gibi gerçek köylü aileleri tarafından yürütülen bir kırsal ev sanayisi olarak giyim eşyası imalatçılığını sadece İrlanda'da görüyoruz. Kuşkusuz, Rusya ve sınai dünya pazarında temsil edilmeyen diğer ülkeler burada konumuzun dışında kalıyor.

Böylece, bugün, Almanya'nın geniş kesimlerinde, ilk bakışta makinelerin kullanıma sokulmasından önce her yerde hüküm süren durumla aynı görünen bir sınai durumla karşılaşıyoruz. Ama sadece ilk bakışta. Geçmiş dönemlerin bahçecilikle ve çiftçilikle bağlantılı kırsal ev sanayisi, en azın-

8 *Parzellenbauern*: Küçük tarlalarda ("parsel"lerde) çiftçilik yapan köylüler. *–çev.*

dan sanayileri gelişmekte olan ülkelerde, hem çalışan sınıfın maddi açıdan katlanılabilir ve bazı yerlerde rahat olan durumunun, hem de onun düşünsel ve siyasal hiçliğinin temeliydi. El yapımı ürün ve onun maliyeti piyasa fiyatını belirliyor ve günümüzdekiyle karşılaştırıldığında emek üretkenliğinin yok denecek kadar az olması nedeniyle pazarlar genellikle arzdan daha hızlı bir şekilde büyüyordu. Bu söylenen, geçtiğimiz yüzyılın ortalarında, İngiltere ve kısmen Fransa için ve özellikle de tekstil sanayisi için geçerlidir. Kuşkusuz, o sıralarda Otuz Yıl Savaşı'nın yıkımını geride bırakmaya ve en elverişsiz koşullar altında yükselmeye çalışan Almanya'da durum çok farklıydı; burada dünya pazarı için çalışan tek ev sanayisi olan keten dokumacılığı, vergiler ve feodal yükler nedeniyle o kadar ağır bir baskı altındaydı ki, dokumacı köylüleri, köylülüğün geri kalanının çok düşük olan düzeyinin üzerine çıkarmıyordu. Ama yine de o dönemde kırsal sanayi işçisi belirli bir geçim güvenliğine sahipti.

Makinelerin kullanıma sokulmasıyla tüm bunlar değişti. Fiyat artık makine ürünü tarafından belirleniyordu ve ev sanayisi işçisinin ücreti bu fiyatla birlikte düştü. İşçi bu ücreti kabul etmek ya da başka bir iş aramak zorundaydı ve ikincisini, proleter olmadan, yani (sahibi ya da kiracısı olduğu) küçük evinden, küçük bahçesinden ve küçük tarlasından vazgeçmeden yapamazdı. Buna da çok nadiren hazırdı. Böylece, eski kırsal el dokumacılarının bahçeciliği ve çiftçiliği, el tezgâhının mekanik dokuma tezgâhıyla mücadelesinin her yerde bu kadar uzamasının ve Almanya'da hâlâ sonuca ulaştırılamamasının nedeni oldu. Bu mücadele sırasında ve özellikle de İngiltere'de, geçmişte işçiye göreli bir refahı sağlamış olan durumun, yani işçinin kendi üretim araçlarının sahibi

olmasının, artık onun için bir engele ve bir talihsizliğe dönüştüğü ilk kez görüldü. Sanayide mekanik dokuma tezgâhı işçinin el tezgâhı üzerinde, tarımda ise büyük ölçekli çiftçilik onun küçük işletmesi üzerinde rekabet üstünlüğü kurdu. Ne var ki, çok sayıda insanın birlikte çalışması ve makinelerin ve bilimin kullanılması her iki üretim alanında da toplumsal kurala dönüşürken, küçük evi, küçük bahçesi, küçük tarlası ve el tezgâhı işçiyi eskimiş olan bireysel üretim yöntemine ve el emeğine zincirliyordu. Ev ve bahçe sahipliği artık kuş gibi özgürce hareket edebilmeye göre çok daha az değerliydi. Hiçbir fabrika işçisi, yavaş yavaş ama kesin olarak açlıktan ölme yolunda ilerleyen el dokumacısıyla yer değiştirmezdi.

Almanya dünya pazarına geç çıktı; kırklı yıllardan beri var olan büyük sanayimiz ilk ivmesini 1848 Devrimiyle kazandı ve ancak, 1866 ve 1870 devrimleri en azından yolunun üzerindeki en kötü siyasal engelleri kaldırdıktan sonra, tam anlamıyla gelişebildi. Ama büyük ölçüde işgal edilmiş olan bir dünya pazarıyla karşılaştı. Kitlesel olarak üretilen malları İngiltere, zarif lüks malları Fransa sağlıyordu. Almanya, birini fiyat, diğerini ise kalite açısından alt edemiyordu. Dolayısıyla, dünya pazarına, ilk olarak, Alman üretiminin bugüne kadar izlediği yolla uyumlu bir şekilde, İngilizler için fazla önemsiz ve Fransızlar için fazla bayağı olan mallarla girmekten başka seçenek bulunmuyordu. Almanların gözde dolandırıcılık pratiği, yani önce iyi örnekler sonra da kötü mallar gönderme uygulaması, elbette dünya pazarında kısa bir süre içinde yeterince ağır bir cezaya çarptırıldı ve büyük ölçüde terk edildi; diğer yandan, aşırı üretim rekabeti, saygın İngilizleri bile adım adım kaliteyi düşürme yoluna soktu ve böylece bu alanda rakipsiz olan Almanlara avantaj sağladı.

Ve böylece, sonunda, büyük bir sanayiye sahip olma ve dünya pazarında rol oynama noktasına ulaştık. Ama *büyük* sanayimiz (iç talebi fazlasıyla aşan miktarda üretim yapan demir sanayisi dışında) neredeyse yalnızca iç pazar için çalışıyor ve kitlesel ihracatımız, büyük sanayi olsa olsa gerekli yarı işlenmiş ürünleri tedarik ederken kendileri büyük ölçüde kırsal ev sanayisi tarafından sağlanan sayısız küçük maldan oluşuyor.

Ve burada, modern işçinin kendi evine ve arazisine sahip olma "nimet"i kendisini bütün ihtişamıyla gösteriyor. Hiçbir yerde, hatta belki İrlanda'daki ev sanayisinde bile, Alman ev sanayisinde olduğu gibi yüz kızartıcı düşüklükte ücretler ödenmiyor. Rekabet, kapitaliste, ailenin küçük bahçesinden ve tarlasından kazandıklarını emek gücünün fiyatından düşme olanağını sağlıyor; işçiler onlara sunulan her tür parça başı ücreti kabul etmek zorunda, çünkü bunu yapmadıklarında hiçbir şey elde edemezler ve sadece tarımsal faaliyetlerinin ürünleriyle yaşayamazlar; diğer yandan, tam da onları bulundukları yere zincirleyen bu tarımsal faaliyetleri ve toprak sahibi olmaları, başka işler aramalarını engeller. Almanya'nın bir yığın küçük malla dünya pazarında rekabet edebilmesinin nedeni de burada yatıyor. *Bütün sermaye kârı normal ücretten bir kesinti yapılarak elde ediliyor ve bütün artık değer satıcıya armağan edilebiliyor.* Alman ihraç mallarının çoğunun şaşırtıcı ucuzluğunun sırrı budur.

Almanya'daki işçilerin ücretlerini ve yaşam standartlarını diğer sınai alanlarda da Batı Avrupa ülkelerindeki düzeyin altında tutan en önemli şey işte bu durumdur. Geleneksel olarak emek gücü değerinin çok altında tutulan bu emek fiyatlarının aşağı çekici etkisi, kentlerdeki ve hatta büyük kentlerdeki işçilerin ücretlerini de emek gücü değerinin al-

tına indiriyor; düşük ücretli ev sanayisinin kentlerde de eski zanaatların yerini alması ve buralarda da genel ücret düzeyini düşürmesi ölçüsünde bu eğilim daha da güçleniyor.

Burada açıkça görüyoruz: Daha önceki bir tarihsel aşamada işçilerin göreli bir refahının temelini oluşturan şeyler, yani tarım ile sanayinin birlikteliği, eve ve bahçeye ve tarlaya sahip olma durumu ve güvenli barınma, bugün, büyük sanayinin egemenliği altında, sadece işçi için en korkunç zincire değil, aynı zamanda bütün bir işçi sınıfı için en büyük talihsizliğe, ücretlerin (sadece tek tek iş kollarında ve yörelerde değil ülkenin bütününde) benzeri görülmemiş bir şekilde normal düzeylerinin altına düşürülmesinin temeline dönüşüyor. Ücretlerden yapılan bu anormal kesintilerle geçinen ve zenginleşen büyük burjuvazinin ve küçük burjuvazinin, kırsal sanayiye, ev sahibi işçilere bayılması, yeni ev sanayilerinin kurulmasını tüm kırsal sıkıntıların biricik çaresi olarak görmesi boşuna değil!

Bu, sorunun bir tarafı; ama sorunun bir arka tarafı da var. Ev sanayisi, Alman ihracat ticaretinin ve dolayısıyla da büyük sanayinin bütününün geniş temeli haline geldi. Böylece Almanya'nın geniş alanlarına yayıldı ve her gün daha da genişliyor. Küçük köylünün, kendi ihtiyaçlarına yönelik sınai ev çalışması ucuz hazır giysiler ve makine ürünleri tarafından sonlandırdığında ve (mark[9] yapılanmasının, ortak markın ve nöbetleşe ekim zorunluluğunun ortadan kalkmasıyla birlikte) hayvancılığı ve dolayısıyla da gübre üretimi son bulduğunda kaçınılmaz hale gelen yıkımı, tefecinin eline düşen

9 *Mark*: Almanlarda, bir ya da daha fazla köyün sakinlerinin ortak arazisi. Tarlalar ve otlaklar mark topluluğu tarafından belirlenen kurallara göre tek tek aileler tarafından kullanılır ve zaman zaman yeniden paylaştırılırken, tarıma açılmayan topraklar tüm topluluk üyelerine aitti. *-çev.*

küçük köylüleri zorla modern ev sanayisinin kucağına itiyor. İrlanda'daki toprak sahibinin rantları gibi Almanya'daki ipotek tefecisinin faizlerinin de kaynağı, toprağın ürünleri değil, sadece imalatçı köylünün ücretleri. Ama ev sanayisinin genişlemesiyle birlikte köylü bölgeleri birbiri ardına günümüzün sınai hareketinin içine sürükleniyor. Kırsal yörelerin, ev sanayisi tarafından bu şekilde devrimci dönüşümlere uğratılması, Almanya'daki sınai devrimi İngiltere'de ve Fransa'da olduğundan çok daha geniş bir alana yayarken, sanayimizin görece alçak bir düzeyde bulunması, onun alan bakımından genişlemesini daha da gerekli kılıyor. Bu da, Almanya'da, İngiltere ve Fransa örneklerinden farklı olarak, devrimci işçi hareketinin, kentsel merkezlere tümüyle bağlı kalmak yerine ülkenin büyük kısmına bu kadar çok yayılmış olmasının nedenini açıklar. Ve bu son olgu da, hareketin sakin, güvenli ve durdurulamaz ilerlemesini açıklar. Almanya'da, başkentteki ve diğer büyük kentlerdeki zafer kazanacak olan bir kalkışmanın ancak küçük kentlerin çoğunluğu ve kırsal yörelerin büyük bir bölümü dönüşüm için olgunlaştığında mümkün hale geleceği apaçıktır. Gelişmenin bir ölçüde normal seyretmesi durumunda, 1848'in ve 1871'in Parislileri gibi işçi zaferleri kazanma noktasına hiçbir zaman gelemeyiz, ama tam da bu nedenle, Paris'in her iki örnekte de yaşadığı gibi devrimci başkentin gerici taşra tarafından yenilgilere uğratılması durumuyla da karşılaşmayız. Fransa'da hareketin kökeninde her zaman başkent, Almanya'da ise büyük sanayi, manifaktür ve ev sanayisi bölgeleri vardı; Almanya'da başkent ancak sonradan fethedildi. Bu nedenle, inisiyatif üstlenme rolü gelecekte de Fransızların elinde kalabilecek olsa bile, nihai sonuca ancak Almanya'daki mücadeleyle varılabilir.

Yalnız, yaygınlığıyla Almanya'nın belirleyici üretim dalı durumuna gelen ve dolayısıyla da Alman köylülüğünü giderek daha büyük devrimci dönüşümlere uğratan bu kırsal ev sanayisi ile manifaktürün kendisi, bir başka altüst oluşun bir ön aşamasından başka bir şey değildir. Marx'ın kanıtlamış olduğu üzere (*Kapital*, I, 3. Baskı, s. 484-485),[10] belirli bir gelişme aşamasında, onun da, makineler ve fabrika işletmeciliği nedeniyle çökmesinin saati çalacak. Ve göründüğü kadarıyla bu saate az kaldı. Ama kırsal ev sanayisinin makineler ve fabrika işletmeciliği tarafından ortadan kaldırılması, Almanya'da, milyonlarca kır üreticisinin geçim kaynaklarının ortadan kaldırılması, Alman küçük köylülüğünün neredeyse yarısının mülksüzleştirilmesi, ev sanayisinin fabrika işletmeciliğine dönüşmesinin ötesinde, köylü çiftçiliğinin büyük kapitalist tarıma ve küçük mülklerin büyük toprak sahiplerinin çiftliklerine dönüşmesi, yani, küçük köylülerin sırtından, sermaye ve büyük toprak mülkiyeti lehine bir sanayi ve tarım devriminin gerçekleşmesi anlamına gelir. Almanya'nın kaderinde, bu dönüşümü de eski toplumsal koşullar altında yaşamak varsa, söz konusu dönüşümün, dönüm noktasını oluşturacağı kesin. Ve o zamana kadar başka hiçbir ülkenin işçi sınıfı inisiyatifi eline almazsa, ani saldırı kesinlikle Almanya tarafından yapılır ve "şanlı ordu"nun köylü çocukları cesurca destek verir.

Böylece, her işçiye kendisine ait küçük bir ev verip onu bu yolla yarı feodal bir tarzda kapitalistine zincirlemek isteyen burjuva ve küçük burjuva ütopyası tümüyle farklı bir biçi-

10 *Bkz.* MEW, Band 23, s. 494-504 {Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, çev: Mehmet Selik-Nail Satılgan, Yordam Kitap, Dokuzuncu Basım, Kasım 2016, s. 449-459}. *–Almanca ed.*

me bürünüyor. Bu ütopya, kırdaki tüm küçük ev sahiplerinin sınai ev işçilerine dönüşmesiyle; "toplumsal girdap"ın içine sürüklenen küçük köylülerin eski yalıtılmışlığının ve dolayısıyla da siyasal hiçliğinin son bulmasıyla; sınai devrimin kırsal bölgelere yayılmasıyla ve böylece nüfusun en istikrarlı ve en tutucu sınıfının devrimci bir fideliğe dönüşmesiyle; ve bütün bunların sonucu olarak, ev sanayisinde çalışan köylülerin, onları zorla ayaklanmaya iten makineler tarafından mülksüzleştirilmesiyle hayata geçiyor.

Burjuva sosyalistleri olan hayırseverler, kapitalistler olarak üstlendikleri kamusal işlev uyarınca ideallerini bu ters dönmüş biçimde ve toplumsal devrim yararına hayata geçirmeye devam ettikleri sürece, bırakalım söz konusu idealin kişisel hazzını çıkarsınlar.

Londra, 10 Ocak 1887

Friedrich Engels

Birinci Kısım

Proudhon'un Konut Sorununu Çözme Yolu

Der Volksstaat'ın 10. ve izleyen sayılarında konut sorunu hakkındaki altı makaleden oluşan bir dizi yer alıyor; bunları dikkate değer kılan tek bir neden var, o da, (kırklı yıllardaki çoktan unutulmuş olan bazı amatörce yazınsal girişimler bir yana bırakılırsa) Proudhon'un okulunu Almanya'ya taşımaya yönelik ilk girişim olmaları. Burada, tam da Proudhon'a özgü düşüncelere daha 25 yıl önce belirleyici bir darbe vuran Alman sosyalizminin* bütün bir gelişim seyri göz önünde bulundurulduğunda öylesine muazzam bir gerileme var ki, bu girişime hemen karşılık vermeye değer.

"Konut kıtlığı" denen ve günümüzde basında bu kadar büyük bir rol oynayan sorun, işçi sınıfının genel olarak kötü, aşırı kalabalık ve sağlıksız konutlarda yaşamasını kapsamıyor. *Bu* konut kıtlığı, bugüne özgü bir şey değil; hatta, daha önceki tüm ezilen sınıflardan farklı olarak modern proletaryaya özgü olan bir sıkıntı bile değil; aksine, tüm zamanların tüm ezilen sınıfları bu sıkıntıyı hayli eşit bir şekilde çekti. *Bu* konut kıtlığını sonlandırmanın *tek bir* aracı var: çalışan sınıfın egemen sınıf tarafından sömürülmesine ve ezilmesine

---

* Marx, *Misère de la philosophie vb.* {*Felsefenin Sefaleti*}, Bruxelles et Paris, 1847 {Bkz. MEW, Band 4, s. 63-182. –*Almanca ed.*}

tümüyle son vermek. – Bugün konut kıtlığından anlaşılan şey, büyük kentlere yönelik ani nüfus akışı nedeniyle işçilerin kötü barınma koşullarının daha da kötüleşmesidir; kiralardaki muazzam artıştır; tek tek evlerde yaşayanların daha da kalabalıklaşması ve bazıları için, kalacak yer bulmanın tümüyle olanaksızlaşmasıdır. Ve *bu* konut kıtlığı hakkında bu kadar çok konuşulmasının tek nedeni, işçi sınıfıyla sınırlı kalmayıp küçük burjuvaziyi de etkilemiş olmasıdır.

Modern büyük kentlerimizdeki işçilerin yanı sıra küçük burjuvaların bir bölümünün maruz kaldığı konut kıtlığı, günümüzün kapitalist üretim tarzından kaynaklanan sayısız *küçük*, ikincil dertten biri. Hiçbir şekilde, kapitalistin işçiyi *işçi olarak* sömürmesinin doğrudan bir sonucu değil. Bu sömürü, toplumsal devrimin, kapitalist üretim tarzını ortadan kaldırma yoluyla yok etmek istediği temel kötülük. Ama kapitalist üretim tarzının köşe taşı şu olgudur: Şu andaki toplum düzenimiz, kapitalisti, işçinin emek gücünü değerine satın alırken, işçiyi emek gücü için ödenmiş olan fiyatın yeniden üretilmesi için gerekli olandan daha uzun bir süre boyunca çalıştırarak, emek gücünün değerinden çok daha fazlasını ondan koparabilecek duruma getiriyor. Bu şekilde üretilen artık değer, bir bütün olarak kapitalistler ve toprak sahipleri sınıfı ve ayrıca papa ile imparatordan gece bekçilerine ve daha alt kademedekilere kadar bu sınıfın paralı hizmetçileri arasında paylaşılıyor. Bu paylaşımın nasıl gerçekleştiği burada bizi ilgilendirmiyor; kesin olan şu ki, çalışmayan herkes, ancak, bu artık değerin onlara şu ya da bu yolla ulaşan kırıntılarıyla yaşayabiliyor. (Karşılaştırma için Marx'ın *Kapital*'ine başvurabilirsiniz; orada bu konu ilk kez açıklanmıştı.)[11]

11 *Bkz.* Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, Yordam Kitap. *–çev.*

İşçi sınıfının ürettiği ve karşılığı ödenmeden ondan alınan artık değeri çalışmayan sınıflar arasında paylaştırma işi, en yüceltici kavgalarla ve karşılıklı hilelerle yürütülür; bu iş alım satım yoluyla gerçekleştiğinde, başlıca kaldıraçlardan biri, alıcının satıcı tarafından dolandırılmasıdır; bu da, perakende ticarette ve özellikle de büyük kentlerde, bugün, tam anlamıyla satıcının var olma koşulu haline gelmiştir. Ne var ki, işçi, bakkalı ya da fırıncısı tarafından metanın fiyatı ya da kalitesi üzerinden dolandırıldığında, işçi olma özgül sıfatıyla dolandırılmış olmaz. Aksine, herhangi bir yerde belirli bir ortalama dolandırıcılık düzeyi toplumsal kural haline geldiğinde, bu, uzun vadede, uygun bir ücret artışıyla dengelenmek zorundadır. İşçi, bakkalın karşısına, alıcı olarak, yani para ya da kredi sahibi olarak çıkar; dolayısıyla da onun karşısına hiçbir şekilde işçi olma sıfatıyla, yani emek gücü satıcısı olarak çıkmaz. Dolandırıcılık, genel olarak yoksul sınıflar gibi işçiyi de, daha zengin toplumsal sınıflara göre daha fazla etkiliyor olabilir; ama sadece onu etkileyen, kendi sınıfına özgü bir kötülük değildir.

Konut kıtlığı için de aynısı geçerlidir. Modern büyük kentlerin genişlemesi, başta bunların merkezlerinde yer alanlar olmak üzere belirli bölgelerde toprağa yapay ve çoğu zaman olağanüstü derecede artan bir değer kazandırıyor; bunların üzerinde yükselen binalar, bu değeri yükseltmek yerine düşürüyor, çünkü artık değişmiş olan koşullara karşılık gelmiyorlar; söz konusu binalar yıkılıyor ve yerlerine başkaları koyuluyor. Bu, özellikle merkezî konumlardaki işçi konutlarının başına geliyor; tıka basa doldurulsalar bile, bunların kiraları, belirli bir üst sınırın üzerine ya hiçbir zaman çıkamıyor ya da ancak aşırı yavaş bir şekilde çıkabiliyor. Bunlar yıkılıyor ve

yerlerine dükkânlar, depolar ve kamu binaları inşa ediliyor. Bonapartizm, Haussmann'ı aracılığıyla Paris'te[12] bu eğilimi dolandırıcılık ve kişisel zenginleşme için devasa ölçekte sömürdü; ama Haussmann'ın ruhu Londra'yı, Manchester'ı ve Liverpool'u da adımladı ve göründüğü kadarıyla Berlin'de ve Viyana'da da kendisini evinde hissediyor. Sonuç, işçilerin kentin merkezinden çevresine itilmesi, işçi konutlarının ve genel olarak küçük konutların sayıca azalması ve pahalılaşması ve çoğu zaman hiç bulunamaması; çünkü, bu koşullar altında, daha pahalı konutların çok daha iyi bir spekülasyon alanı sunduğu inşaat sektörü, işçi konutlarını ancak istisnai olarak inşa ediyor.

Dolayısıyla, bu kiralık konut kıtlığı, işçiyi, daha iyi durumdaki tüm diğer sınıflara göre daha fazla etkiliyor; ama bakkalın dolandırıcılığı gibi o da, sadece işçi sınıfının başına bela olan bir dert değil ve işçi sınıfını etkilediği kadarıyla, belirli bir düzeye yükseldiğinde ve belirli bir süre boyunca devam ettiğinde, iktisadi açıdan belirli bir şekilde[13] dengelenmek zorunda.

Proudhon'un da içinde yer aldığı küçük burjuva sosyalizminin ilgilenmeyi tercih ettiği dertler, çoğunlukla, işçi sınıfının diğer sınıflarla, özellikle de küçük burjuvaziyle ortaklaşa maruz kaldığı böylesi dertler. Dolayısıyla, Alman Prudoncumuzun, her şeyden önce, görmüş olduğumuz gibi hiçbir şekilde sadece işçileri ilgilendiren bir sorun olmayan konut sorunu üzerinde durması ve bunun, tam tersine, sadece işçileri ilgilendiren gerçek bir sorun olduğunu söylemesi kesinlikle bir tesadüf değil.

12 *Der Volksstaat*'ta "Paris'te" sözcüğü bulunmuyor. –*Almanca ed.*

13 *Der Volksstaat*'ta "belirli bir şekilde" sözcükleri bulunmuyor. –*Almanca ed.*

"*Kapitalist* karşısında *ücretli emekçi* neyse, *ev sahibi* karşısında *kiracı* odur."[14]

Bu, tümüyle yanlıştır.

Konut sorunu söz konusu olduğunda karşı karşıya gelen iki taraf vardır: Kiracı ve kiraya veren ya da ev sahibi. İlki, ikincisinden, bir konutu kullanma hakkını belirli bir süreliğine satın almak ister; parası ya da kredisi vardır (söz konusu krediyi, bir tefeci fiyatıyla, kiraya yapılan bir ekleme biçiminde, yine ev sahibinden almak zorunda olsa bile). Bu, basit bir meta satışıdır; proleter ile burjuva arasındaki, işçi ile kapitalist arasındaki bir işlem değildir; kiracı, bir işçi olduğunda bile, *paralı bir adam* olarak sahneye çıkar; elde ettiği parayla bir konutun kullanım hakkının alıcısı olarak ortaya çıkabilmek için, öncesinde, ona özgü olan metayı, yani emek gücünü satmış olması ya da söz konusu emek gücünün yakın gelecekte satılacağının güvencelerini verebilmesi gerekir. Emek gücünün kapitaliste satılmasının kendine özgü sonuçları burada hiçbir şekilde yoktur. Kapitalist, satın alınmış olan emek gücüne, birincisi, kendi değerini, ama ikincisi, geçici olarak ve kapitalistler sınıfı arasında paylaşılması şartıyla kendi elinde kalan bir artık değeri ürettirir. Yani burada fazladan bir değer üretilir, elde bulunan değerin toplam tutarı artar. Kiralama işleminde durum tümüyle farklıdır. Kiraya veren, kiracıyı ne kadar kazıklarsa kazıklasın, her zaman, zaten *elde bulunan*, daha önce *üretilmiş* olan değerin bir aktarımı söz konusudur ve kiracı ile kiraya verenin *birlikte* sahip oldukları değerlerin toplam tutarı geçmiştekiyle aynı kalır. Kapitalist işçinin emeğine ister değerinden azını, ister fazlasını, isterse değerini ödesin, işçi

14 İtalikler Engels'e ait. –*Almanca ed.*

her zaman emeğinin ürününün bir kısmını kaptırır; kiracı ise, sadece, konut için değerinden fazlasını ödemek zorunda kaldığında dolandırılmış olur. Dolayısıyla, kiracı ile kiraya veren arasındaki ilişkiyi, işçi ile kapitalist arasındaki ilişkiyle bir tutma çabası, ilkinin tümüyle yanlış yorumlanması anlamına gelir. Oysa burada, iki yurttaş arasındaki tümüyle sıradan bir meta işlemiyle karşı karşıyayız ve işlem, genel olarak meta satışını ve özel olarak da gayrimenkul metasının satışını düzenleyen iktisadi yasalara göre gerçekleşir. İlk olarak, evin ya da onun ilgili bölümünün yapım ve bakım maliyetleri hesaba katılır; evin konumunun uygunluk derecesiyle belirlenen arsa değeri ikinci sırada yer alır; nihai sonuç, arz ile talep arasındaki ilişkinin o andaki durumu tarafından belirlenir. Bu basit iktisadi ilişki Prudoncumuzun kafasında kendisini şöyle ifade eder:

> "Bir kez inşa edilmiş olan ev, gerçek değerinden fazlası çoktan kira biçiminde sahibine ödenmiş olsa bile, toplumsal emeğin belirli bir küçük parçasının üzerindeki *ebedî yasal hak* olarak iş görür. Örneğin 50 yıl önce inşa edilmiş olan bir evin, bu süre boyunca, kirasının getirisiyle başlangıçtaki maliyet fiyatının iki, üç, beş, on vb. katını karşılaması böyle gerçekleşir."

İşte karşımızda eksiksiz olarak Proudhon. Birincisi, ev kirasının, inşaat maliyetlerinin faizlerini ödemekle kalmayıp, onarımları ve tahsil edilemeyen alacakların, yani ödenmeyen kiraların ortalama tutarını ve ayrıca konutun zaman zaman boş kalmasını karşılamak ve son olarak, ölümsüz olmayan, zamanla oturulamaz ve değersiz hale gelen eve yatırılmış olan inşaat sermayesini yıllık taksitlerle geri öde-

mek[15] zorunda olduğu unutuluyor. İkincisi, ev kirasının, evin üzerinde durduğu arsanın değer artışının faizini de ödemek zorunda olduğu, yani bu kiranın bir bölümünün toprak rantından oluştuğu da unutuluyor. Gerçi, Prudoncumuz, hemen, bu değer artışının, toprak sahibinin herhangi bir katkısı olmadan gerçekleşmesi nedeniyle, aslında ona değil topluma ait olduğunu açıklıyor; ne var ki, bunu yaparak gerçekte toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılmasını istemiş olduğunu gözden kaçırıyor; burada bu noktaya daha yakından bakmak bizi konumuzdan çok uzaklaştırırdı. Son olarak, bütün işlemin, hiçbir şekilde evin sahibinden satın alınması değil, sadece onu kullanma hakkının belirli bir süreliğine satın alınması olduğunu gözden kaçırıyor. Herhangi bir iktisadi görüngüyü ortaya çıkaran gerçek, fiilî koşulları hiçbir zaman umursamayan Proudhon, doğal olarak, belirli koşullar altında, elli yıl içinde, bir evin başlangıçtaki maliyet fiyatının on katının kira şeklinde nasıl ödendiğini de açıklayamaz. Hiç de zor olmayan bu soruyu iktisadi açıdan incelemek ve iktisadi yasalarla gerçekten çelişip çelişmediğini ve neden çeliştiğini saptamak yerine, cüretli bir sıçramayla iktisat alanından hukuk alanına geçme yoluna gidiyor: "Bir kez inşa edilmiş olan ev" belirli bir yıllık ödeme "üzerindeki *ebedî yasal hak* olarak iş görür". Proudhon, bunun nasıl gerçekleştiği, evin *nasıl* yasal bir hak *haline geldiği* konusunda sessiz kalır. Oysa açıklığa kavuşturması gereken şey tam da buydu. Söz konusu soruyu inceleseydi, dünyadaki bütün o yasal hakların, ne kadar ebedî olurlarsa olsunlar, bir eve, elli yıl içinde maliyet fiyatının on katının kira şek-

15 *Der Volkstaat*'ta bu cümlenin "ve son olarak, ... taksitlerle ödemek" bölümü bulunmuyor. –*Almanca ed.*

linde ödenmesini sağlama gücünü veremeyeceğini, bunu yalnızca (toplum tarafından yasal haklar biçiminde kabul görmüş olabilecek olan) iktisadi koşulların başarabileceğini görmüş olurdu. Ve bunu yaptığında başladığı noktadan bir arpa boyu ilerlemiş olmazdı.

Proudhon'un bütün öğretisi iktisadi gerçeklikten hukuki lafazanlık alanına yapılan bu kurtarıcı sıçramaya dayanıyor. Cesur Proudhon ne zaman iktisadi bağlantıların izini kaybetse (ve her ciddi sorunda başına gelen şey budur), hukuk alanına kaçar ve *ebedî adalet*e başvurur.

"Proudhon, ilk önce, kafasındaki adalet idealini, ebedî adaleti, meta üretimine karşılık gelen hukuk ilişkilerinden yaratır; bununla da, geçerken belirtelim, meta üretimi biçiminin adalet kadar ebedî olduğunu, küçük burjuvalara huzur ve rahatlık verecek biçimde ispat etmiş olur. Sonra gerisin geriye dönerek, gerçek meta üretimine ve ona karşılık gelen gerçek hukuka, bu ideale göre, yeniden biçim vermeye kalkar. Maddenin bileşimindeki ve ayrışımındaki molekül değişmelerinin yürürlükteki yasalarını incelemek ve kesin problemleri bu temel üzerinde çözümlemek yerine, maddenin bileşimini ve ayrışımını 'ebedî düşünceler', 'doğallık ve yakınlık' yoluyla düzenleme iddiasında olan bir kimyacı hakkında ne düşünürdük? Tefeciliğin 'ebedî adalete' ve 'ebedî eşitliğe' ve 'ebedî karşılıklılığa' ve başka 'ebedî gerçeklere' aykırı olduğu söylendiğinde, tefecilik hakkında, onun 'ebedî iyilikle', 'ebedî inançla', 'tanrının sonsuz iradesiyle' çeliştiğini söyleyen kilise babalarından daha fazla şey bilinmiş olur mu?" (Marx, *Kapital*, s. 45.)[16]

16 *Krş.* MEW, Band 23, s. 99-100 {Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, Yordam Kitap, s. 93-94}. *–Almanca ed.*

Bizim Prudoncumuzun durumu efendi ve ustasınınkinden iyi değil:

> "Kira sözleşmesi, modern toplumun yaşamında, hayvanların bedenlerindeki kanın dolaşımı kadar gerekli olan bin bir mübadeleden biridir. Tüm bu mübadelelere bir *hak fikri*nin nüfuz etmesi, yani bunların her yerde adaletin kesin talepleri uyarınca gerçekleştirilmesi, doğal olarak, bu toplumun yararına olurdu. Kısacası, toplumun iktisadi yaşamı, Proudhon'un söylediği gibi, kendisini bir *iktisadi hak* düzeyine yükseltmek zorundadır. Bilindiği gibi gerçek yaşamda tam tersi oluyor."

Marx'ın Prudonculuğu tam da bu belirleyici tarafıyla böylesine kısa ve çarpıcı bir şekilde tarif etmesinden beş yıl sonra, kafa karışıklığını yansıtan böyle bir şeyin Alman dilinde basılmasına hâlâ izin verilebileceği kimin aklına gelirdi? Bu zırvalık ne anlama geliyor? Bugünkü toplumu düzenleyen iktisadi yasaların pratik sonuçlarının, yazarın adalet duygusuyla karşıtlık içinde olmasından ve sorunun bu duruma çözüm getirecek şekilde düzenlenmesi gibi yerine getirilemez bir isteğe sahip olmasından başka hiçbir anlama gelmiyor. – Evet, kurbağaların kuyrukları olsaydı, artık kurbağa olmazlardı! Ve ayrıca, kapitalist üretim tarzına "nüfuz etmiş bir hak fikri", yani işçileri sömürme hakkına sahip olduğu fikri yok mu? Ve eğer yazar, *kendi* hak fikrinin bu olmadığını söylerse, bir adım ilerlemiş olur muyuz?

Ama konut sorununa geri dönelim. Prudoncumuz şimdi kendi "hak fikri"ni serbest bırakıyor ve bizimle şu dokunaklı söylevi paylaşıyor:

> "Göklere çıkarılan yüzyılımızın bütün kültürünün, büyük kentlerde nüfusun yüzde 90'ının ve daha fazlasının kendilerine ait olduğunu söyleyebilecekleri bir yere sahip olmamasın-

> dan daha korkunç bir aşağılanmaya maruz kalmadığını iddia etmekten çekinmiyoruz. Ahlaki ve ailevi varoluşun düğüm noktası, yani ev ve aile ocağı, toplumsal girdabın içine çekiliyor ... Bu açıdan bakıldığında, yabanılların çok altındayız. Mağara adamının mağarası, Avustralyalının kerpiç kulübesi, Amerika yerlisinin kendi aile ocağı var; modern proleterse fiilen havada asılı duruyor" vb.

Bu feryatta, olanca gericiliğiyle Prudonculuğu karşımızda buluyoruz. Modern devrimci proletarya sınıfını yaratmak için, geçmişin işçisini hâlâ toprağa bağlayan göbek bağının kesilmesi mutlak olarak gerekliydi. Dokuma tezgâhının yanında küçük evi, küçük bahçesi ve küçük tarlası bulunan el dokumacısı, her tür sefalete ve siyasal baskıya rağmen, "olanca dindarlığıyla ve dürüstlüğüyle" sessiz, hoşnut bir adamdı; zenginlerin, din adamlarının ve devlet memurlarının karşısında saygıyla eğiliyordu ve özünde tam bir köleydi. Tam da modern büyük sanayi, toprağa zincirlenmiş olan işçiyi tümüyle mülksüz, her tür geleneksel zincirden[17] kurtulmuş, kuş gibi özgür proletere dönüştürmüştür ve tam da bu iktisadi devrim öyle koşullar yaratmıştır ki, çalışan sınıfın sömürülmesinin son biçimi, yani kapitalist üretimdeki biçimi, ancak bu koşullar altında yıkılabilir. Ve şimdi bu sulu gözlü Prudoncu geliyor ve işçinin evden ve aile ocağından uzaklaştırılmasından, sanki büyük bir gerilemeymiş gibi yakınıyor; oysa bu, tam da onun düşünsel kurtuluşunun ilk koşuluydu.

27 yıl önce, işçinin tam da bu evinden ve aile ocağından uzaklaştırılma sürecini, 18. yüzyılda İngiltere'de gerçekleştiği biçimiyle ve ana hatlarıyla tarif etmiştim (*İngiltere'de Çalışan*

17 *Der Volksstaat*'ta "zincirden" yerine "kültürden" deniyor. –*Almanca ed.*

Sınıfın Durumu).[18] Toprak sahiplerinin ve fabrikatörlerin bu süreçte sorumluluğunu üstlendikleri alçaklıklar, söz konusu uzaklaştırmanın her şeyden önce bundan etkilenen işçiler üzerindeki kaçınılmaz maddi ve manevî olumsuz sonuçları, orada da hak ettikleri şekilde ele alınıyor. Ama dönemin koşulları altında kesinlikle gerekli olan bu tarihsel gelişim sürecini "yabanılların gerisine" düşme olarak görmek aklıma gelebilir miydi? Kesinlikle hayır. 1872'nin İngiliz proleterinin düzeyi, 1772'nin "ev ve aile ocağı" sahibi kırsal dokumacısının düzeyinin sonsuz derecede üzerindedir. Ve mağarasıyla mağara adamı, kerpiç kulübesiyle Avustralyalı, kendi aile ocağıyla Amerika yerlisi, herhangi bir zamanda, bir Haziran Ayaklanmasına ve bir Paris Komünü'ne[19] imza atacak mı?

Büyük ölçekli kapitalist üretimin ortaya çıkışından bu yana işçilerin durumunun genel olarak bakıldığında maddi açıdan kötüleştiğinden burjuva dışında hiç kimse kuşku duymuyor. Ama sırf bu yüzden, Mısır'ın (yine fazlasıyla küçük olan) et tencerelerine,[20] sadece uşaklık ruhu üretmiş olan kırsal küçük sanayiye ya da "yabanıllara" özlem mi duyalım? Tam tersine. Her tür sınıfsal sömürüye ve her tür sınıfsal egemenliğe son verecek olan büyük toplumsal dönüşümü, sadece, modern büyük sanayinin yarattığı, toprağa bağlayanları de dâhil olmak üzere miras kalmış olan tüm zincirlerden kurtulmuş ve büyük kentlerde toplanmış olan proletarya ha-

18 *Bkz.* {*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*} MEW, Band 2. *–Almanca ed.*

19 *Haziran Ayaklanması*: Parisli işçilerin Haziran 1848'deki ayaklanması. *Paris Komünü*: 18 Mart ile 28 Mayıs 1871 arasında Paris'in yönetimini elinde tutan, tarihteki ilk işçi sınıfı iktidarı. *–çev.*

20 "Bolluk" anlamında. Eski Ahit'e göre, Musa, İsrailliileri köle olarak çalıştırıldıkları Mısır'dan kurtarmak için çölden geçirirken, yaşadıkları zorluklar karşısında yılgınlığa düşen bazı İsrailliler, çölde açlıktan ölmektense Mısır'da köle olarak ama bolluk içinde ölmenin daha iyi olduğunu savunarak isyan etmişti. *–çev.*

yata geçirebilir. Evleri ve aile ocakları bulunan eski kırsal el dokumacıları, hiçbir zaman bunu yapabilecek duruma gelemez, bu tür bir düşünceyi hiçbir zaman kavrayamaz, bunu hayata geçirmeyi ise hiç isteyemezdi.

Buna karşılık Proudhon için son yüz yılın bütün sınai devrimi, buhar gücü ve el emeğinin yerine makineleri koyan ve emeğin üretme gücünü bin katına çıkaran büyük ölçekli imalatçılık, aslında hiçbir zaman gerçekleşmemiş olması gereken fazlasıyla tiksindirici bir olaydır. Küçük burjuva Proudhon, herkesin, hemen kullanılabilecek ve pazarda mübadele edilebilecek olan ayrı ve bağımsız bir ürün imal ettiği bir dünya talep eder; sonra da, eğer herkesin eline, kendi emeğinin eksiksiz değeri, bir başka ürün biçiminde geçerse, "ebedî adalet" yeterince sağlanmış ve en iyi dünya kurulmuş olur. Ama Proudhon'un bu en iyi dünyası, daha tomurcuk halindeyken, bireysel çalışmayı tüm büyük sanayi dallarında çoktan yok etmiş bulunan ve daha küçük ve en küçük dallarda her gün biraz daha yok eden; bireysel emeğin yerine, makinelerin ve yararlanılabilir duruma getirilen doğa güçlerinin desteklediği (ve hemen mübadele edilebilir ya da kullanılabilir durumdaki bitmiş ürünü, ellerinden geçmek zorunda kaldığı çok sayıda bireyin ortak eseri olan) toplumsal emeği koyan sınai gelişmenin ilerlemesi tarafından ezildi. Ve insan emeğinin üretme gücü, tam da bu sınai devrim sayesinde öylesine yüksek bir düzeye ulaştı ki, şu olasılık insanlık tarihinde ilk kez önümüzde duruyor: Çalışma herkes arasında akla uygun bir şekilde paylaştırıldığında, toplumun tüm üyelerinin doyasıya tüketmesine ve yeterince büyük bir yedek fonun oluşturulmasına yetecek miktarda üretmekle kalınmayıp, aynı zamanda, tarihsel miras olan kültürden (bilim, sanat, toplumsal

ilişki biçimleri vb.) korunmaya gerçekten değer olan ne varsa korunabilmesi ve dahası bunların egemen sınıfın tekeli altında olmaktan çıkarılarak tüm toplumun ortak bir varlığına dönüştürülebilmesi ve daha fazla geliştirilebilmesi için, her bir bireye yeterli miktarda boş zamanın bırakılması. Ve belirleyici olan nokta da burada. İnsan emeğinin üretme gücü bu düzeye yükselir yükselmez, bir egemen sınıfın varlığının her tür bahanesi ortadan kalkar. Ne de olsa, sınıf farklılıklarını savunmak için kullanılan son gerekçe hep şu olmuştu: Günlük geçimi için çalışıp didinmek zorunda olmayan bir sınıf bulunmalı ki, toplumun zihinsel emeğini sağlamaya zamanı kalsın. Son yüz yılın sınai devrimi, bugüne kadar büyük bir tarihsel haklılık payına sahip olan bu iddianın kökünü kesin olarak kazıdı. Bir egemen sınıfın varlığı, hem sınai üretme gücünün hem de bilimin, sanatın ve özellikle de uygar toplumsal ilişki biçimlerinin gelişmesine her gün daha fazla engel oluyor. Modern burjuvalarımızdan daha büyük urlarla daha önce hiç karşılaşılmadı.

Tüm bunlar dostumuz Proudhon'u ilgilendirmiyor. "Ebedî adalet"ten başka hiçbir şey istemiyor. Herkes, mübadele sırasında, ürünü için, emeğin eksiksiz getirisini, emeğinin eksiksiz değerini elde etsin. Oysa modern sanayinin bir ürününde bunun hesaplanması karmaşık bir konudur. Ne de olsa, modern sanayi, bireyin toplam üründeki (eski bireysel zanaatçılıkta kendisini bitmiş üründe açıkça gösteren) özel payını karanlıkta bırakır. Ayrıca, modern sanayi, Proudhon'un bütün sisteminin dayandığı bireysel mübadeleyi, yani iki üretici arasındaki, her birinin diğerine ait olan ürünü tüketmek amacıyla aldığı doğrudan mübadeleyi[21] giderek ortadan kal-

21 *Der Volksstaat*'ta virgülden buraya kadarki sözcükler yer almıyor. –*Almanca ed.*

dırır. Bu nedenle, Prudonculuğun bütününe, gerici bir eğilim, sınai devrime yönelik nefret ve bazen açıkça, bazen örtülü bir şekilde dile getirilen, bütün modern sanayiyi, buhar makinelerini, eğirme makinelerini ve diğer düzenekleri kapı dışarı etme ve eski, güvenilir zanaatçılığa geri dönme arzusu damga vurur. Mübadeleyi, herkesin "emeğinin eksiksiz getirisi"ni elde edeceği ve "ebedî adalet"in hayata geçirileceği şekilde düzenlemeyi bir kez başarsak, bu yüzden üretme gücümüzün binde dokuz yüz doksan dokuzunu yitirmemizin, bütün insanlığın en ağır emek köleliğine mahkûm olmasının, açlığın genel kurala dönüşmesinin ne önemi olur? *Fiat justitia, pereat mundus!*

Adalet olsun da –
Bütün dünya mahvolsun!

Ve hayata geçirilme olasılığı gerçekten bulunsaydı, dünya, bu Prudoncu karşıdevrimle mahvolurdu.

Bunların dışında, modern büyük sanayinin gerekli kıldığı toplumsal üretimde de, söz konusu ifadenin bir anlam taşıması ölçüsünde, herkese "emeğinin eksiksiz getirisi"nin sağlanabileceği apaçıktır. Ve söz konusu ifade, sadece, tek tek her bir işçi "emeğinin eksiksiz getirisi"nin sahibi olmasa bile yığınla işçiden oluşan bütün toplumun bu işçilerin emeklerinin toplam ürününün sahibi olması ve bu ürünü kısmen tüketim için üyeleri arasında paylaştırması, kısmen üretim araçlarının yerlerine koyulması ve artırılması için kullanması ve kısmen de üretimin ve tüketimin yedek fonu olarak saklaması olgularını kapsayacak şekilde genişletilmesi durumunda bir anlam taşır.[22]

22 *Der Volksstaat*'ta son cümle yer almıyor. –*Almanca ed.*

***

Yukarıda söylenenlerden sonra, Prudoncumuzun büyük konut sorununu nasıl çözeceğini önceden bilebiliyoruz. Bir yandan, *yabanılların altında* kalmaya devam etmememiz için, her işçinin, ona ait olan kendi evine sahip olması talebimiz var. Diğer yandan, bir evin başlangıçtaki maliyet fiyatının iki, üç, beş ya da on katının, gerçekte de olduğu üzere, kira biçiminde ödenmesinin bir *yasal hakka* dayandığı ve bu yasal hakkın "*ebedî adalet*"le çeliştiği konusunda bize güvence veriliyor. Çözüm basit: Yasal hakkı ortadan kaldırırız ve ebedî adalet gereğince, ödenmiş olan kiraların, evin kendi fiyatı üzerinden yapılmış taksit ödemeleri olduğunu ilan ederiz. Sonucu zaten içlerinde barındıran ön koşullar bu şekilde düzenlendiğinde, pek doğal olarak, önceden hazırlanmış olan sonucu şapkadan çıkarmak ve onu üretmiş olan sarsılmaz mantığı ısrarcı bir şekilde savunmak için, her şarlatanın sahip olduğundan daha fazla hünere gerek kalmaz.

Ve burada da böyle oluyor. Konut kiracılığının ortadan kaldırılmasının zorunlu olduğu ilan ediliyor ve bu da, her kiracının kendi konutunun sahibine dönüştürülmesi talep edilerek yapılıyor. Bunu nasıl yaparız? Çok basit:

> "Kiralanmış konutlar bedelleri karşılığında devredilir Bugüne kadarki ev sahibine, evinin değeri son kuruşuna kadar ödenir. Bugüne kadar, ödenen kiralar, kiracının, sermayenin ebedî hakkına ödediği haraçları temsil ediyordu; kiralanmış konutların bedelleri karşılığında devredileceğinin ilan edildiği günden itibaren, bunun yerine, kiracının ödemiş olduğu tamı tamına belirlenmiş tutar, onun mülkiyeti altına giren konut için yapılmış yıllık taksit ödemesi olur ... Toplum ... bu yolla, konutların bağımsız ve özgür sahiplerinin bir toplamına dönüşür."

Prudoncu, ev sahibinin, çalışmadan, eve yatırılmış sermayesinden toprak rantı ve faiz[23] elde etmesinde, ebedî adalete karşı işlenmiş bir suç görür. Bunun sona ermek zorunda olduğunu; artık, eve yatırılmış sermayenin faiz[24] de, satın alınmış toprak mülkiyetini temsil ettiği kadarıyla toprak rantı da getirmemesi gerektiğini buyurur. Bunun, bugünkü toplumun temelini oluşturan kapitalist üretim tarzını hiçbir şekilde etkilemeyeceğini gördük. İşçinin sömürülmesinin merkezinde, emek gücünün kapitaliste satılması ve kapitalistin, işçiyi emek gücünün ödenmiş değerinin karşılığından çok daha fazlasını üretmek zorunda bırakarak, bu işlemden yararlanması bulunur. Sonrasında toprak rantı, ticaret kârı, sermaye faizi,[25] vergiler vb. biçimler altında kapitalistlerin farklı alt türleri ve onların hizmetindeki kişiler arasında paylaşılan bütün o artık değeri, kapitalist ile işçi arasındaki bu işlem üretir. Ve şimdi Prudoncumuz geliyor ve kapitalistlerin *tek bir alt türünün*, hem de, doğrudan doğruya hiç emek gücü satın almayan, dolayısıyla artık değer de ürettirmeyen kapitalistlerin kâr ya da faiz[26] elde etmelerinin yasaklanmasının ileriye doğru bir adım olacağına inanıyor! Kendilerine toprak rantı ve faiz[27] ödettirme olanağı yarın ev sahiplerinin elinden alınsa bile işçi sınıfından alınan karşılığı ödenmemiş emek miktarının tam olarak aynı kalacak olması, Prudoncumuzun şunu ilan etmesini engellemiyor:

23 *Der Volksstaat*'ta "kâr". –*Almanca ed.*

24 *Der Volksstaat*'ta "kâr". –*Almanca ed.*

25 *Der Volksstaat*'ta "sermaye faizi" sözcükleri bulunmuyor. –*Almanca ed.*

26 *Der Volksstaat*'ta "ya da faiz" sözcükleri bulunmuyor. –*Almanca ed.*

27 *Der Volksstaat*'ta "kâr". –*Almanca ed.*

> "Dolayısıyla, konut kiracılığının ortadan kaldırılması, devrimci düşüncenin rahminden çıkan *en verimli ve en muhteşem amaçlardan* biridir ve sosyal demokrasinin *birincil taleplerinden* biri olmalıdır."

Gıdaklamaları her zaman yumurtladığı yumurtaların büyüklüğüyle ters orantılı olan Proudhon Usta'nın pazar yeri çığırtkanlığının aynısı.

Ama şimdi, her işçinin, küçük burjuvanın ve burjuvanın, yıllık taksit ödemeleri yoluyla, konutunun önce kısmi ve ardından tam sahibi olmak zorunda bırakılmasının ne kadar güzel olacağını düşünün! İngiltere'deki, büyük sanayinin yanında küçük işçi evlerinin bulunduğu ve her evli işçinin küçük bir evde ailesiyle birlikte oturduğu sanayi bölgelerinde, bunun bir anlam taşıması mümkün olabilirdi. Ama hem Paris'teki hem de Kıta'nın büyük kentlerinin çoğundaki küçük sanayi, tamamlayıcısını, on, yirmi, otuz ailenin bir arada oturduğu büyük evlerde buluyor. Kiralanmış konutların bedelleri karşılığında devredileceğini ilan eden dünya kurtarıcısı buyruğun çıkarıldığı gün, Peter, Berlin'deki bir makine fabrikasında çalışmaktadır. Bir yıl sonra, Hamburg Kapısı'nın yakınlarındaki bir yerde bulunan bir binanın beşinci katındaki bir odadan oluşan dairesinin dilerseniz on beşte birinin sahibidir. İşini kaybeder ve çok kısa bir süre sonra kendisini Hannover'de, Pothof'taki bir evin üçüncü katındaki, mükemmel bir avlu manzarasına sahip olan benzer bir konutta bulur; burada beş ay kalarak mülkün $^{1}/_{36}$'sını elde etmişken, bir grev nedeniyle Münih'e taşınır ve Ober-Angergasse'nin arkasında bulunan hayli karanlık bir zemin katındaki on bir aylık zorunlu ikameti ona bu konutun tam $^{11}/_{180}$'inin mülkiyet hakkını verir. İzleyen taşınmaları (günümüzde işçiler sık

sık taşınmak zorunda kalır), ona, St. Gallen'deki daha az uygun olmayan bir konutun $^{7}/_{360}$'ını, Leeds'deki bir başkasının $^{23}/_{180}$'ini ve Seraing'deki üçüncü bir konutun, "ebedî adalet"in şikâyetçi olamaması için tamı tamına $^{347}/_{56.223}$'ünü kazandırır. Şimdi, bütün bu konut hisseleri Peter'imizin ne işine yarar? Bunların doğru değerini ona kim verir? Önceki farklı konutlarının her birinin geri kalan paylarının sahibini ya da sahiplerini nerede bulsun? Peki, farklı katlarında diyelim yirmi daire bulunan ve paraya çevrilme vadesi dolmuş ve kiralama ilişkileri son bulmuş, dünyanın dört bir yanına dağılmış olan belki üç yüz kısmi sahibi bulunan herhangi bir büyük evin mülkiyet ilişkilerine ne demeli? Prudoncumuz, o zamana kadar, her an herkese her bir emek ürünü için emeğin eksiksiz getirisini, yani bir konut payı için de onun eksiksiz değerini ödeyecek olan Proudhon'a özgü takas bankasının kurulmuş olacağı cevabını verecektir. Ama birincisi, Proudhon'un takas bankası burada bizi hiç ilgilendirmiyor, çünkü konut sorunu hakkındaki makalelerde bile hiç anılmıyor; ikincisi, bu banka, herhangi birinin, bir metayı satmak istediğinde, her zaman onun eksiksiz değerini ödeyecek olan bir alıcıyı da zorunlu olarak bulacağı yönündeki tuhaf yanılgıya dayanır; ve üçüncüsü, aynı banka, daha Proudhon onu icat etmemişken, İngiltere'de *Labour Exchange Bazaar* adı altında birden fazla kez iflas etmişti.

Diğer yandan, işçinin kendi konutunu *satın alması* gerektiği düşüncesi, bir bütün olarak, Proudhon'un daha önce altı çizilmiş olan temel gerici görüşüne yaslanır; bu görüşe göre, modern büyük sanayinin yarattığı koşullar hastalıklı urlardır ve toplum, zor yoluyla (yani yüz yıldır devam eden akıntıya karşı), eski istikrarlı bireysel zanaatçılığının kural olduğu ve

çökmüş ve hâlâ çökmekte olan küçük işletmeciliğin idealize edilmiş restorasyonundan başka bir şey olmayan bir duruma götürülmek zorundadır. İşçiler bu istikrarlı koşulların içine yeniden sokulduktan ve "toplumsal girdap" ne mutlu ki ortadan kaldırıldıktan sonra, işçi de doğal olarak "ev ve aile ocağı" sahipliğinden yeniden yararlanabilir ve yukarıdaki bedel karşılığı devretme teorisi daha az saçma görünür. Ne var ki, Proudhon, bunu başarmak için, önce dünya tarihinin saatini yüz yıl geri almak zorunda olduğunu ve bunu yaptığında bugünün işçilerini yine tıpkı büyük büyük babaları gibi dar görüşlü, yalaka ve ikiyüzlü köle ruhlular haline getireceğini unutur.

Konut sorununun Proudhon'a özgü olan bu çözümü, akılcı ve pratiğe aktarılabilir bir içerik barındırdığı kadarıyla, günümüzde bile hayata geçiriliyor; ama bu hayata geçirme eyleminin kökeninde, "devrimci düşüncenin rahmi" değil, büyük burjuvazinin kendisi var. Bu konuda, Madrid'de çıkarılan bir İspanyol gazetesi olan *La Emancipation*'un 16 Mart 1872 tarihli mükemmel sayısına kulak verelim:[28]

> "Konut sorununu çözmenin bir başka yöntemi daha var; Proudhon'un önerdiği bu yöntem, ilk bakışta muhteşem görünse bile, daha yakından incelendiğinde tümüyle etkisiz olduğunu açığa vuruyor. Proudhon, kiracıları taksit ödeyen alıcılara dönüştürmeyi önermişti; buna göre, yıllık olarak ödenen kira, evin bedeli karşılığında devredilmesini sağlayacak olan taksitler sayılacak ve kiracı belirli bir sürenin ardından söz konusu konutun sahibi olacaktı. Proudhon'un pek devrimci olduğunu düşündüğü bu yöntem, günümüzde bütün ülkelerde spekülatörlerin şirketleri tarafından kullanılıyor; bunlar, kiraları yükselterek, evin değerinin iki ila üç katını

28 [P. Lafargue,] "*Articulos de primera necesidad. II. La Habitacion*", *La Emancipacion*, 40. sayı, 16 Mart 1872. *–İngilizce ed.*

ödetiyor. Bay Dollfus ve Kuzeydoğu Fransa'daki başka büyük fabrikatörler, sadece para kazanmak için değil, aynı zamanda siyasal bir art düşünceyle bu sistemi hayata geçirdi.

Egemen sınıfların en zeki liderleri, her zaman, proletaryanın karşısındaki bir orduya sahip olmak için, küçük mülk sahiplerinin sayısını artırmaya çalıştı. Geçtiğimiz yüzyılın burjuva devrimleri, soyluların ve kilisenin büyük topraklarını küçük parsellere böldü (bugün de, İspanyol cumhuriyetçileri, hâlâ var olan büyük topraklar için bunu yapmak istiyor) ve böylece, o zamandan beri toplumun en gerici unsuru ve kentlerdeki proletaryanın devrimci hareketinin karşısındaki kalıcı engel haline gelen bir küçük toprak sahipleri sınıfını yarattı. III. Napoleon, devlet borçlanma senetlerinin yazılı değerlerini düşürerek kentlerde benzer bir sınıf yaratmayı amaçlamıştı ve Bay Dollfus ile meslektaşları, işçilerine bedelleri yıllık taksitlerle ödenen küçük konutlar satarak, onlardaki bütün devrimci ruhu boğmaya ve aynı zamanda, onları, mülkleri aracılığıyla, bir kez çalışmaya başladıkları fabrikaya zincirlemeye çalışmıştı; öyle ki, Proudhon'un planı, işçi sınıfına herhangi bir rahatlama getirmediği gibi, doğrudan doğruya onların aleyhine döndü."*

Peki bu durumda konut sorunu nasıl çözülecek? Bugünkü toplumda, başka herhangi bir toplumsal sorun nasıl çözülü-

---

* Konut sorununun, işçinin kendisine ait bir "ev"e zincirlenmesine dayanan bu çözümünün büyük ya da büyümekte olan Amerikan kentlerinin yakınlarında kendiliğinden bir şekilde nasıl hayata geçtiğiyle ilgili olarak, Eleanor Marx-Aveling'in bir mektubundan (Indianapolis, 28 Kasım 1866) bir bölüm: "Kansas City'nin içinde, daha doğrusu yakınlarında, hâlâ el değmemiş olan yerlerde, perişan durumdaki yaklaşık üç odalı küçük ahşap barakalar gördük; arsa 600 dolar ediyordu ve ancak küçük evi yerleştirmeye yetecek büyüklükteydi; evin kendisi de ayrıca 600 dolar ediyordu; yani, kentin bir saat uzağındaki, çamurlu bir arazideki sefil bir küçük şey için toplam olarak 4800 mark." Böylece, işçiler, bu konutları edinmek için bile ağır ipotek borçlarının altına girmek zorunda kalıyor ve tam anlamıyla işverenlerinin köleleri oluyorlar; evlerine bağlanmış durumdalar, başka bir yere gidemezler ve onlara sunulan tüm çalışma koşullarını kabullenmek zorundalar. *[Engels'in 1887 baskısına notu.]*

yorsa tam olarak o şekilde: arz ile talebin adım adım dengelenmesi yoluyla; bu da, sorunun kendisini durmadan yeniden üreten, yani çözüm olmayan bir çözümdür. Bir toplumsal devrimin bu sorunu nasıl çözeceği, sadece her bir örnekteki koşullara bağlı değildir ve en önemlilerinden biri kent-kır karşıtlığının ortadan kaldırılması olan çok daha kapsamlı sorunlarla da bağlantılıdır. Bize düşen görev, geleceğin toplumunun kurulmasına yönelik ütopik sistemler yaratmak olmadığından, bu konu üzerinde durmamız fazlasıyla gereksiz olurdu. Ama kesin olan şu ki, bugün bile, büyük kentlerde, akla uygun bir şekilde kullanılmaları durumunda her tür gerçek "konut *kıtlığı*"na hemen çare bulunmasına yetecek miktarda konut binası bulunuyor. Bu da doğal olarak yalnızca bugünkü sahiplerin mülksüzleştirilmesi ya da evlerine evsizlerin veya bugüne kadarki evlerinde aşırı kalabalık bir şekilde yaşayan işçilerin yerleştirilmesi yoluyla gerçekleşebilir ve proletarya siyasal iktidarı ele geçirir geçirmez, herkesin iyiliğinin gerekli kıldığı böylesi bir önlem, bugünkü devletin diğer kamulaştırma ve yerleştirme eylemleri kadar kolay bir şekilde hayata geçirilebilecektir.

***

Ama Prudoncumuz konut sorunuyla ilgili buraya kadarki başarılarından hoşnut değil. Söz konusu sorunun, burada da, "toplumsal sorun"un önemli bir "küçük parçası" olduğunu göstermesi için, onu yerden kaldırıp daha yüksekteki sosyalizm alanına çıkarmak zorunda.

> "Şimdi, sermayenin üretkenliğinin (örneğin, *tüm sermayelerin faizini yüzde bir düzeyinde sabitleyen* ve elbette bu ora-

> nı da sıfır noktasına giderek yaklaştırma ve böylece sonunda *sermayenin devri için gerekli olan emekten* başka hiçbir şeyin ödenmemesine yol açma eğilimine sahip olan bir geçiş yasası aracılığıyla er ya da geç gerçekleşmek zorunda olduğu üzere) gerçekten boynuzlarından yakalandığını varsayalım. Tüm diğer ürünler gibi ev ve konut da doğal olarak bu yasanın hükmü altındadır Ev sahibi, elindekini satışa çıkaran ilk kişi olur, çünkü aksi takdirde evi kullanılmaz ve ona yatırılmış olan sermaye de tam anlamıyla yararsız duruma gelirdi."

Bu önerme, Proudhon'un ilmihâlindeki başlıca iman şartlarından birini içeriyor ve söz konusu ilmihâlde egemen olan kafa karışıklığının çarpıcı bir örneğini sunuyor.

"Sermayenin üretkenliği", Proudhon'un burjuva iktisatçılarından hiç sorgulamadan devraldığı bir zırvadır. Gerçi, burjuva iktisatçıları da, emeğin, her tür zenginliğin kaynağı ve her tür metanın değerinin ölçüsü olduğu önermesinden hareket eder; ne var ki, sınai bir iş ya da bir zanaatçılık işi için sermaye yatıran kapitalistin, işin sonunda, yatırdığı sermayeyi geri almakla kalmayıp üstüne bir de kâr elde etmesinin nasıl gerçekleştiğini de açıklamaları gerekir. Bu nedenle bir yığın çelişkiye düşmek ve sermayeye de belirli bir üretkenlik atfetmek zorunda kalırlar. Proudhon'un burjuva düşünme tarzına hâlâ fazlasıyla bağlı olduğunun en iyi kanıtı, sermayenin üretkenliği hakkındaki bu konuşma tarzını benimsemiş olmasıdır. "Sermayenin üretkenliği" denen şeyin, sermayeye içkin olan, ücretli emekçilerin karşılığı ödenmemiş emeğine el koyabilme özelliğinden (bugünkü toplumsal koşullar altında, yokluğunda sermayenin de var olamayacağı özellikten) başka bir şey olmadığını daha en başta görmüştük.

Ama Proudhon, "sermayenin üretkenliği" denen şeyi onaylamayıp, tam tersine onda "ebedî adalet"in bir ihlalini

keşfetmesiyle burjuva iktisatçılarından ayrılır. İşçinin, kendi emeğinin eksiksiz getirisini elde etmesini engelleyen şey odur. Demek ki, ortadan kaldırılması gerekir. Peki nasıl? *Faiz oranının* zorlayıcı yasalarla aşağı çekilmesi ve sonunda sıfıra düşürülmesi yoluyla. O zaman, Prudoncumuza göre, sermaye üretken olmaktan çıkar.

Ödünç verilen *para*-sermayenin faizi, kârın sadece bir bölümüdür; ister sınai sermayeninki olsun isterse ticaret sermayesininki, kâr, kapitalistler sınıfı tarafından işçi sınıfından karşılığı ödenmemiş emek biçiminde alınan artık değerin sadece bir bölümüdür. Faiz oranını düzenleyen iktisadi yasalar, artık değer oranını düzenleyen iktisadi yasalardan, bir ve aynı toplum biçiminin yasaları birbirlerinden ne kadar bağımsız olabilirse o kadar bağımsızdır. Ama bu artık değerin tek tek kapitalistler arasındaki bölüşümü söz konusu olduğunda, işlerinde büyük miktarlarda başka kapitalistlerce ödünç verilmiş sermaye kullanan sanayiciler ve tüccarlar için, kâr oranlarının, tüm diğer koşullar aynı kalırsa, faiz oranı ne kadar düşerse o kadar yükselmek zorunda olacağı açıktır. Dolayısıyla, faizin düşürülmesi ve sonunda tümüyle ortadan kaldırılması, "sermayenin üretkenliği" denen şeyi hiçbir şekilde gerçekten "boynuzlarından yakalamaz", sadece, işçi sınıfından koparılan karşılığı ödenmemiş artık değerin tek tek kapitalistler arasındaki bölüşümünü farklı bir şekilde düzenler ve sanayici kapitalistin karşısındaki işçiye değil, rantiyenin karşısındaki sanayici kapitaliste bir avantaj sağlardı.

Proudhon, kendi hukuki bakış açısından hareketle, tüm diğer iktisadi olgular gibi faiz oranını da, toplumsal üretimin koşullarıyla değil, söz konusu koşullara genel bir ifade kazan-

dıran devlet yasalarıyla açıklar. Devlet yasaları ile toplumun üretim koşulları arasındaki bağlantıyı tümüyle yok sayan bu bakış açısından hareket edildiğinde, bu devlet yasaları, kaçınılmaz olarak, yerlerine her an tam karşıtları da koyulabilecek olan tümüyle keyfî emirler olarak görünür. Dolayısıyla, Proudhon'a göre, bunu yapacak güce ulaşır ulaşmaz, faiz oranını yüzde bire düşüren bir kararname çıkarmaktan daha kolay bir şey yoktur. Ve tüm diğer toplumsal koşulların aynı kalması durumunda, Proudhon'un bu kararnamesi de sadece kâğıt üzerinde var olacaktır. Faiz oranı, her tür kararnameye rağmen, bugün tabi olduğu iktisadi yasalara göre düzenlenmeye devam edecektir; güvenilir kimseler, tıpkı öncesinde olduğu gibi, koşullara bağlı olarak yüzde 2'yle, 3'le, 4'le ya da daha fazlasıyla para alacaktır ve tek fark, rantiyelerin çok dikkatli hareket etmesi ve sadece dava açması beklenmeyecek kimselere para vermesi olacaktır. Bu arada, sermayeyi "üretkenlik"inden yoksun bırakmaya yönelik bu büyük plan, Nuh Nebi'den kalmadır ve *tefecilik yasaları* kadar eskidir; faiz oranını sınırlandırmaktan başka hiçbir amacı bulunmayan bu yasalar bugün her yerde kaldırılmıştır, çünkü uygulamada hep çiğnenmiş ya da etkisiz kılınmışlardır ve devlet, toplumsal üretimin yasaları karşısındaki iktidarsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Orta Çağ'a özgü, hayata geçirilemeyecek olan bu yasaların yeniden yürürlüğe sokulması mı, "sermayenin üretkenliğini boynuzlarından yakalayacak"? Görüldüğü gibi, ne kadar yakından bakılırsa, Prudonculuk o kadar gerici görünür.

Ve faiz oranı bu şekilde sıfıra düşürüldüğünde, yani sermaye faizi ortadan kaldırıldığında, "artık, sermayenin devri için gerekli olan emekten başka hiçbir şey ödenmez". Böyle-

ce, faiz oranının ortadan kaldırılmasının, kârın ve hatta artık değerin ortadan kaldırılmasıyla aynı anlama geldiği iddia ediliyor. Ama, faizi kararname yoluyla *gerçekten* ortadan kaldırmak mümkün olsaydı, sonuç ne olurdu? *Rantiyeler* sınıfı sermayesini öndelikler biçiminde ödünç vermek için artık herhangi bir nedene sahip olmaz, bunun yerine onu doğrudan doğruya ya da anonim şirketler aracılığıyla sınai faaliyetlere yatırırdı. Kapitalistler sınıfı tarafından işçi sınıfından alınan artık değerin miktarı aynı kalır, sadece bunun bölüşümü değişir ve bu değişim de sınırlı kalırdı.

Gerçekte, Prudoncumuz, burjuva toplumunun meta alımlarında, bugün de, ortalama olarak, "sermayenin devri için" (belirli metanın üretimi için, demek isteniyor) "gerekli olan emek"ten fazlasının ödenmediğini göremiyor. Emek her tür metanın değerinin ölçüsüdür ve günümüz toplumunda (piyasa dalgalanmaları bir yana bırakıldığında), metalar için, genel ortalamada, üretilmeleri için gerekli olan emekten fazlasının ödenmesi tümüyle olanaksızdır. Hayır hayır, sevgili Prudoncu, düğüm noktası bambaşka bir yerde: (Kafa karışıklığına dayalı terminolojinizi kullanacak olursak) "sermayenin devri için gerekli olan emeğin" *tüm karşılığının ödenmemesinde*! Bunun nasıl gerçekleştiğini Marx'tan öğrenebilirsiniz (*Kapital*, s. 128-160).[29]

Dahası var. *Sermaye* faizi ortadan kaldırılırsa, *ev* kirası da ortadan kaldırılmış olur. Çünkü, "tüm diğer ürünler gibi ev ve konut da doğal olarak bu yasanın hükmü altındadır". Bu da, bir yıllık gönüllü askerini çağırtan yaşlı binbaşının yaklaşımıyla tam olarak uyumludur: "Baksanıza, doktor olduğu-

29 MEW, Band 23, s. 179-209 {Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, Yordam Kitap, s. 168-197}. *–Almanca ed.*

nuzu duydum; zaman zaman bana gelsenize; bir karınız ve yedi çocuğunuz varsa, iyileştirilmesi gereken bir şeyler her zaman bulunur."

Bir yıllık gönüllü: "Kusuruma bakmayın, sayın binbaşı, ama ben felsefe doktoruyum."

Binbaşı: "Benim için hiç fark etmez; askerî doktor askerî doktordur."

Prudoncumuz için de aynısı geçerli: Ev kirası ya da sermaye faizi, onun açısından hiç fark etmez; faiz faizdir,[30] askerî doktor askerî doktordur. – Yukarıda gördüğümüz gibi, halk dilinde ev kirası {*Mietzins*} denen kira bedeli şunlardan oluşur: 1. Toprak rantından oluşan bir bölüm; 2. inşaat sermayesinin, müteahhidin kârını da içeren faizinden oluşan bir bölüm; 3. onarım ve sigorta maliyetlerine ayrılan bir bölüm; 4. kârı da içeren inşaat sermayesini (evin adım adım aşınıp yıpranmasıyla orantılı) yıllık taksitlerle geri ödeyen (amorti eden) bir bölüm.[31]

Artık, en kör kişi için bile açık hale gelmiş olmalı:

---

30 Engels'in bu cümlede "ev kirası" için kullandığı "*Mietzins*" sözcüğündeki "*zins*", "faiz" anlamını da taşıyor. *–çev.*

31 *Der Volksstaat*'ın 3 Temmuz 1872 tarihli 53. sayısında son bölüm şöyle: "Yukarıda gördüğümüz gibi, halk dilinde ev kirası {*Mietzins*} denen kira bedeli şunlardan oluşur: 1. Toprak rantından oluşan bir bölüm; 2. inşaat sermayesi üzerinden elde edilen (faizden değil) kârdan oluşan bir bölüm; onarım, koruma ve sigorta masraflarından oluşan bir bölüm. Kira bedeli, sermaye faizinden oluşan bir bölümü, sadece, evin üzerinde ipotek borçlarının bulunması durumunda içerir."
Engels'in *Konut Sorunu* adlı eserinin birinci kısmının 1872'de *Der Volksstaat*'ın yayınevi *Expedition* tarafından yayımlanan ayrı basımında, son cümleye şu yazar notu eklenmişti: "Hazır bir ev satın alan kapitalist için, ödenen kiranın toprak rantından ve harcamalardan oluşmayan kısmı, sermaye faizi biçiminde görünebilir. Ne var ki bu, konunun, kiraya verilecek bir evi inşa ettiren kişi onu bizzat kiraya da verse, bu amaçla bir başka kapitaliste de satsa değişmeyecek olan özünü değiştirmez." *–Almanca ed.*

> "Ev sahibi, elindekini satışa çıkaran ilk kişi olur, çünkü aksi takdirde evi kullanılmaz ve ona yatırılmış olan sermaye de tam anlamıyla yararsız duruma gelirdi."

Elbette. Ödünç verilen sermayenin faizi kaldırılırsa, sırf kira için kira *faizi* {*Miet*zins} de denebildiğinden ve kira faizi, gerçek sermaye faizi olan bir bölüm de içerdiğinden,[32] hiçbir ev sahibi, kendi evi için bir kuruştan fazla kira elde edemez. Askerî doktor yine askerî doktordur. Olağan sermaye faiziyle ilişkili tefecilik yasaları, sadece etraflarından dolanma yoluyla bile etkisiz kılınabilmişken, bunlar, ev kirası haddi üzerinde hiçbir zaman en uzak bir etkide bile bulunmamıştır. Kendisine ait olan yeni tefecilik yasasının, sadece basit sermaye faizini değil, konutların karmaşık ev kirasını da doğrudan doğruya düzenleyeceğini ve giderek ortadan kaldıracağını hayal etme işi Proudhon'a bırakılmıştı.[33] Bu durumda, "tam anlamıyla yararsız" olan evin neden bir yığın para ödeyerek ev sahibinden satın alınacağı ve ev sahibinin bu koşullar altında daha fazla onarım harcaması yapmamak için "tam anlamıyla yararsız" olan bu evden kurtulmak için üste para vermekten nasıl kurtulabildiği konularındaysa karanlıkta bırakılıyoruz.

(Proudhon Usta'nın "sosyalizm üstü" dediği)[34] yüksek sosyalizm alanındaki bu muzaffer başarının ardından, Prudoncumuz, biraz daha yüksekten uçma hakkını kendinde görüyor.

---

32 *Der Volksstaat*'ta "ve kira faizi, gerçek sermaye faizi olan bir bölüm de içerdiğinden" sözcükleri bulunmuyor. *–Almanca ed.*

33 *Der Volksstaat*'ta son iki cümle bulunmuyor. *–Almanca ed.*

34 P. J. Proudhon, *Systeme des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère* {İktisadi Çelişkiler Sistemi, ya da *Sefaletin Felsefesi*}, 1. Cilt, Paris, 1846, s. III (Proudhon "toplum üstü" {*suprasocial*} terimini kullanıyor). *–İngilizce ed.*

> "Artık yapılması gereken tek şey, bu kadar önemli olan konumuza her açıdan tam olarak ışık tutmak için bazı sonuçlar çıkarmak."

Peki bu sonuçlar neler? Konutların, faizin kaldırılmasından kaynaklanan değersizliği gibi, hiçbir şekilde yukarıda söylenenlerin sonuçları olmayan şeyler. Bunlar, yazarımızın tumturaklı ve kutsal ifadelerinden arındırıldıklarında, kiralanan konutun bedeli karşılığında devredilmesi işinin daha iyi bir şekilde yürütülmesi için şunların istenir olduğundan başka hiçbir anlama gelmiyor: 1. Konu hakkında kesin istatistikler, 2. iyi bir hijyen denetimi ve 3. inşaat işçilerinin, yeni evlerin yapımını üstlenebilecek olan kooperatifleri; bunların tümü, elbette çok güzel ve iyi olan, ama pazar yeri çığırtkanlarına özgü yığınla ifadeyle sarmalanmalarına rağmen Proudhon'a özgü düşünsel karmaşaya hiçbir şekilde "tam olarak ışık" tutmayan şeyler.

Bu kadar büyük işler başarmış biri, Alman işçilerine ciddi bir uyarıda bulunma hakkına da sahip olur:

> "Bize öyle geliyor ki, bu tür sorunlar ve benzerleri, sosyal demokrasinin dikkatini gerçekten hak ediyor Sosyal demokrasi, buradaki konut sorunu hakkında olduğu gibi, aynı derecede önemli olan *kredi*, *devlet borçları*, *özel borçlar*, *vergiler* vb. sorunlar hakkında da netlik kazanmaya çalışsın" vb.

Yani Prudoncumuz burada "benzer sorunlar" üzerine bir yığın makale vaat ediyor ve eğer bu sorunların tümünü, gündemimizdeki "bu kadar önemli olan konu" için yaptığı kadar kapsamlı bir şekilde ele alırsa, *Der Volksstaat*, bir yıl yetecek miktarda elyazmasına sahip olacaktır. Ama bunları öngörebilecek durumdayız; hepsi, zaten söylenmiş olanlarla aynı kapıya çıkıyor: Sermaye faizi ortadan kaldırılır, böy-

lece devlet borçları ve özel borçlar için ödenmesi gereken faiz ortadan kalkar, kredi bedelsiz olur vb. İstenen her konu için aynı sihir sözü kullanılır ve tek tek her örnekte amansız mantık şu şaşırtıcı sonuca ulaştırır: Sermaye faizi ortadan kaldırıldığında, alınan para için faiz ödeme zorunluluğu ortadan kalkar.

Bu arada, Prudoncumuzun bizi tehdit etmek için kullandığı sorunlar, güzel sorunlar: *Kredi*! İşçi, her hafta aldığından ya da rehincinin kredisinden başka hangi krediye gereksinim duyar? Bunun ona bedelsiz olarak mı, yoksa faizle, hatta rehincinin tefeci faiziyle mi sağlandığı, onun açısından neyi değiştirir? Ve genel olarak bakıldığında, bundan bir avantaj sağlayacak olsaydı, yani emek gücünün üretim maliyeti ucuzlasaydı, emek gücünün fiyatı düşmek zorunda kalmaz mıydı? – Buna karşılık burjuva ve özellikle de küçük burjuva için kredi önemli bir sorundur ve özellikle de küçük burjuva için, krediyi her zaman ve üstüne üstlük faiz ödemeden alabilmek güzel bir şey olurdu. – "Devlet borçları"! İşçi sınıfı bunları kendisinin yapmadığını biliyor ve iktidara geldiğinde bunların ödenmesi işini söz konusu borçları almış olanlara bırakacak. – "Özel borçlar"! *Bkz.* kredi. – "Vergiler"! Burjuvaziyi fazlasıyla, işçileri ise pek az ilgilendiren şeyler. İşçinin ödediği vergiler uzun vadede emek gücünün üretim maliyetine eklenir ve dolayısıyla da kapitalistler tarafından karşılanmak zorundadır. Burada işçi sınıfı için yüksek derecede önem taşıyan sorunlar olarak önümüze koyulan bütün bu konular, gerçekte sadece burjuva ve asıl önemlisi küçük burjuva için hayati önem taşır ve biz, Proudhon'a rağmen, işçi sınıfının, bu sınıfların çıkarlarını gözetmek gibi bir işinin bulunmadığını iddia ediyoruz.

Prudoncumuz, işçi sınıfını gerçekten ilgilendiren büyük sorun, yani kapitalist ile ücretli emekçi arasındaki ilişki hakkında, kapitalistin, işçisinin emeği sayesinde kendisini nasıl zenginleştirebildiği sorusu hakkında tek söz söylemiyor. Gerçi, efendi ve ustası bu konuyla ilgilenmişti; ama ona hiçbir şekilde açıklık kazandırmamış ve son eserlerinde bile, özünde, Marx'ın daha 1847'de fazlasıyla çarpıcı bir şekilde olanca hiçliğine indirgediği *Philosophie de la Misère*'inin (*Sefaletin Felsefesi*) ötesine geçmemişti.

Latin dillerini konuşan işçilerin yirmi beş yıl boyunca bu "İkinci İmparatorluk sosyalisti"nin eserleri dışında neredeyse hiçbir zihinsel gıda bulamamış olmaları yeterince kötü; Prudoncu teorinin şimdi Almanya'yı da işgal etmesiyse bir çifte felaket olurdu. Ama gerekenler yapılmış durumda. Alman işçilerinin teorik bakış açısı Prudoncu bakış açısının elli yıl ilerisinde ve bu *tek* sorun, yani konut sorunu hakkında oluşturulacak bir örnek, bu konuda daha fazla çaba harcamayı gereksiz kılmaya yetecektir.

İkinci Kısım

Burjuvazinin Konut Sorununu Çözme Yolu

I

Konut sorununun *Prudoncu* çözümü hakkındaki kısımda, bu sorunun küçük burjuvaziyi doğrudan doğruya ne kadar çok ilgilendirdiği gösterildi. Ama bu sorun, büyük burjuvaziyi de, dolaylı bir şekilde bile olsa fazlasıyla ilgilendirir. Modern doğa bilimi, tıka basa işçilerle dolu olan "kötü semtler"in, zaman zaman kentlerimizin başına bela olan bütün salgınların üreme yerleri olduğunu kanıtlamıştır. Kolera, tifüs, tifo, çiçek ve başka korkunç hastalıklar söz konusu işçi semtlerinin pis havasına ve zehirli sularına mikroplarını saçar; buralarda neredeyse hiçbir zaman tümüyle yok olmazlar, koşullar izin verir vermez salgın hastalıklara dönüşürler ve bunu yaptıklarında üreme yerlerinin dışına çıkarak kapitalist beylerin oturduğu daha havadar ve sağlıklı kentsel bölgelere de yayılırlar. Kapitalistlerin egemenliği, işçi sınıfının saflarında salgın hastalıklar üretme zevkini, cezasız yaşayamaz; sonuçlar kapitalistleri da etkiler ve ölüm meleği işçileri olduğu kadar onları da acımasızca kasıp kavurur.

Bu olgu bilimsel olarak saptanır saptanmaz, hayırsever burjuvalar, işçilerinin sağlığı için asil bir rekabete tutuştu.

Durmadan geri dönen salgınların kaynaklarını kurutmak için dernekler kuruldu, kitaplar yazıldı, öneriler yapıldı, yasalar tartışıldı ve çıkarıldı. İşçilerin barınma koşulları incelendi ve en göze batan kötülüklere çözüm bulma girişimlerinde bulunuldu. Özellikle de, büyük kentlerin çoğunun bulunduğu ve bu nedenle büyük burjuvaların sorunu en yakıcı şekilde hissettiği İngiltere'de, büyük bir faaliyet başlatıldı; çalışan sınıfın sağlık koşullarını incelemek için hükümet komisyonları atandı; bu komisyonların, kesinlikleriyle, tamlıklarıyla ve tarafsızlıklarıyla Kıta'daki tüm kaynaklardan övgüye değer bir şekilde farklılaşan raporları, yeni ve şu ya da bu ölçüde etkili müdahalelerde bulunan yasaların temellerini sundu. Söz konusu yasalar, kusursuzluktan ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, bugüne kadar Kıta'da aynı doğrultuda yapılmış olanların sonsuz derecede ilerisinde. Ve buna rağmen, kapitalist toplum düzeni, tedavi gerektiren kusurları tekrar tekrar öylesine bir kaçınılmazlıkla üretiyor ki, İngiltere'de bile tedavi neredeyse bir adım bile ilerlemedi.

Almanya, burada da kronik olarak var olan salgın kaynaklarının uyuklayan büyük burjuvaziyi sarsmak için gerekli olan akut aşamaya ulaşması için, alışılageldiği üzere, çok daha uzun bir süreye gereksinim duydu. Ama yavaş giden sağlam gider ve böylece sonunda bizde de halk sağlığı ve konut sorunu hakkındaki bir burjuva yazını ortaya çıktı; yabancı ve özellikle de İngiliz seleflerinin sulandırılmış bir özeti olan bu yazına, tumturaklı ve yüce ifadelerle, yüksek bir kavrayışı yansıttığı görüntüsü veriliyor. Söz konusu yazın şunu da içeriyor: Dr. *Emil Sax, Die Wohnungszustände der arbeitenden Classen und ihre Reform* {İşçi Sınıfının Barınma Koşulları ve Bunlarla İlgili Reform}, Wien {Viyana} 1869.

Konut sorunu hakkındaki burjuva yaklaşımını sergilemek için bu kitabı seçmemin tek nedeni, bu konudaki burjuva yazınını mümkün olduğunca özetleme girişiminde bulunmasıdır. Ve yazarımızın "kaynak" olarak kullandığı yazın pek hoş! Asıl temel kaynaklar olan İngiliz parlamento raporlarından sadece en eski üçü isimleriyle anılıyor; kitabın bütünü, yazarın, *bunlardan birine bile hiçbir zaman bakmamış* olduğunu kanıtlıyor; buna karşılık, karşımıza, burjuva yazarlarına özgü basmakalıp, dar kafalılara özgü iyi niyet ürünü ve hayırseverlere özgü ikiyüzlüce eserlerden oluşan bir yığın çıkarılıyor: Ducpétiaux, Roberts, Hole, Huber, İngiliz sosyal bilim (ya da daha doğrusu gevezelik) kongrelerinin bildirileri, Prusya'daki Çalışan Sınıfların Refahı Derneği'nin dergisi, Avusturya'nın Paris'teki Dünya Fuarı hakkındaki resmî raporu, aynı fuar hakkındaki resmî Bonapartist raporlar, *Resimli Londra Gazetesi* {*The Illustrated London News*}, *Über Land und Meer* {*Kara ve Deniz Hakkında*} ve son olarak, "kabul görmüş bir otorite", "keskin bir pratik kavrayış" sahibi ve "ikna edici bir etkileyicilikle konuşan" bir adam, yani *Julius Faucher*! Bu kaynak listesinde sadece *Die Gartenlaube*, *Kladderadatsch* ve Füsilier Kutschke eksik.

Bay Sax'ın bakış açısı hakkında herhangi bir yanlış anlamanın olamaması için, yazar, 22. sayfada şunu açıklıyor:

> "Toplumsal iktisat dediğimizde, toplumsal sorunlara uygulandığı biçimiyle ulusal iktisat öğretisini, daha kesin bir şekilde ifade edecek olursak, söz konusu bilimin, *mülksüz denen (!) sınıfları, aynı bilimin bugün hüküm sürmekte olan toplum düzeninin sınırları içindeki 'tunç' yasalarına yaslanarak, mülk sahiplerinin düzeyine yükseltmek için* bize sunduğu araçların ve yolların bütününü kastediyoruz."

"Ulusal iktisat öğretisi"nin ya da siyasal iktisadın {ekonomi politiğin} "toplumsal" sorunlar dışındaki bazı sorunlarla da ilgilendiği yönündeki kafa karışıklığı ürünü düşünce üzerinde durmayacağız. Doğrudan doğruya asıl noktaya geleceğiz. Dr. Sax istiyor ki, burjuva iktisadının "tunç yasaları", "bugün hüküm sürmekte olan toplum düzeninin sınırları", bir başka deyişle kapitalist üretim tarzı değişmeden kalsın, ama yine de, "mülksüz denen sınıflar, mülk sahiplerinin düzeyine" yükseltilsin. Ne var ki, mülksüz diye anılmakla kalmayıp, emek gücünden başka satacak hiçbir şeyi bulunmayan, bu nedenle de söz konusu emek gücünü sanayici kapitalistlere satmak zorunda olan gerçekten mülksüz bir sınıfın varlığı, kapitalist üretim tarzının zorunlu bir ön koşuludur. Demek ki, Bay Sax'ın icat ettiği yeni toplumsal iktisat biliminin görevi şu: Bir taraftaki kapitalistler, yani tüm hammaddelerin, üretim aletlerinin ve geçim araçlarının sahipleri ile diğer taraftaki emek güçlerinden başka hiçbir şey için kendilerine ait olduğunu söylemeyen mülksüz ücretli emekçiler arasındaki karşıtlığa dayanan bir toplumsal durumun sınırları içinde, tüm ücretli emekçileri, ücretli emekçi olmaktan çıkarmadan kapitalistlere dönüştürebilecek olan araçların ve yolların bulunması. Bay Sax bu sorunu çözdüğünü sanıyor. Belki de, lütfedip, Fransız ordusunun (yaşlı Napoleon'un zamanından beri her biri sırt çantasında kendi mareşal asasını taşıyan) tüm askerlerini[35] sıradan askerler olmaktan çıkarmadan mareşallere dönüştürmenin nasıl mümkün olacağını bize gösterir. Ya da, Alman İmparatorluğu'nun 40 milyon uyruğunu hep birlikte Alman imparatorları haline getirmenin nasıl başarılacağını...

35 Napoléon Bonaparte, askerlerini yüreklendirmek için, hepsinin sırt çantasında bir mareşal asasının bulunduğunu söylemişti. *–çev.*

Günümüz toplumunun tüm kötülüklerinin temelini korumayı ve aynı zamanda bu kötülükleri ortadan kaldırmayı istemek, burjuva sosyalizminin özüdür. Burjuva sosyalistleri, *Komünist Manifesto*'da bile söylendiği üzere, "burjuva toplumunun sürekliliğini güvence altına almak için, toplumsal kusurları düzeltmek" ister; "*proletaryasız burjuvazi*" isterler.[36] Bay Sax'ın sorunu tam da bu şekilde ortaya koyduğunu gördük. Bunun çözümünü, konut sorununun çözümünde bulur; ona göre,

> "çalışan sınıfların konutlarını iyileştirerek, betimlenmiş olan bedensel ve ruhsal sefalet başarıyla sona erdirilebilir ve böylece (*sadece* barınma koşullarının kapsamlı bir şekilde iyileştirilmesi yoluyla) bu sınıfların ağırlıklı bir bölümü, çoğu zaman neredeyse hiç insani olmayan varoluşlarının bataklığından katıksız maddi ve ruhsal esenlik doruğuna çıkarılabilirdi." (14. sayfa.)

Bu arada, burjuva üretim tarzının yarattığı ve bu üretim tarzının varlığını sürdürmesine yol açan bir proletaryanın varlığını örtbas etmek, burjuvazinin çıkarınadır. Bay Sax, işte bu nedenle, 21. sayfada, çalışan sınıflardan, gerçek işçilerin yanında, "varlıklı olmayan toplumsal sınıfların", "genel olarak, zanaatçılar, dullar, emekliler (!), alt kademelerdeki memurlar vb. küçük insanların" da anlaşılması gerektiğini bize anlatıyor. Burjuva sosyalizmi, küçük burjuva sosyalizmine elini uzatıyor.

Peki, konut kıtlığının nedeni ne? Nasıl ortaya çıktı? Bay Sax, iyi bir burjuva olarak, bunun burjuva toplum biçiminin zorunlu bir biçimi olduğunu bilemeyeceği gibi, büyük çalışan kitlenin tümüyle ücretlere, yani kendi var oluşu ve çoğalması

36 *Krş.* MEW, Band 4, s. 488. *–Almanca ed.*

için zorunlu olan geçim araçları toplamına bağımlı olduğu; makinelerdeki vb. yeni iyileştirmelerin işçileri hiç durmadan işsiz bıraktığı; düzenli aralıklarla geri gelen şiddetli sınai dalgalanmaların bir yandan istihdam edilmeyen işçilerden oluşan kalabalık bir yedek ordunun varlığına yol açtığı ve diğer yandan işçilerin büyük bölümünü bir süreliğine işsiz bir şekilde sokağa attığı; işçilerin kitleler hâlinde büyük kentlere yığıldığı ve bunun, barınabilecekleri konutların mevcut koşullar altındaki ortaya çıkış hızını geride bıraktığı, yani en rezil ahırların bile her zaman kiracı bulmak zorunda olduğu; ve son olarak, ev sahibinin, kapitalist olma sıfatıyla, mülkü olan ev için acımasızca en yüksek kira bedellerini elde etme hakkına sahip olmakla kalmayıp, rekabet nedeniyle belirli ölçülerde bunu yapma yükümlülüğüne de sahip olduğu bir toplumun, konut kıtlığı olmadan ayakta kalamayacağını da bilemez. Böylesi bir toplumda konut kıtlığı rastlantısal değil, gerekli bir kurumdur ve sadece, içinden çıktığı bütün toplum düzeni köklü bir şekilde altüst edildiğinde, sağlık vb. üzerindeki etkileriyle birlikte ortadan kaldırılabilir. Konut sorununu koşullarla açıklamak Bay Sax'ın *yapabileceği* bir şey değildir. Dolayısıyla, onun elinde, söz konusu sorunu insanların kötülüğü hakkındaki ahlaki ifadelerle, deyim yerindeyse ilk günahla açıklamaktan başka çare kalmaz.

> "Ve burada fark edilmemesi ve dolayısıyla da yadsınması mümkün olmayan şey şudur ki," (cüretkâr sonuç!) "suç ... kısmen, konut isteyen *işçilerin kendilerinde*, ama çok daha büyük bir kısmıyla da, gereksinimin karşılanması işini üstlenenlerde ya da gerekli araçlara hükmetmelerine rağmen bu işi üstlenmeyenlerde, yani *mülk sahibi olan daha üst toplumsal sınıflardadır*. Bu sonuncuların suçu ... yeterli miktarda iyi konut arzı sağlamayı kendi görevleri saymamalarıdır."

Proudhon bizi nasıl iktisat alanından çıkarıp hukuk alanına götürüyorsa, burjuva sosyalistimiz de burada bizi aynı şekilde iktisat alanından ahlak alanına götürüyor. Ve bundan daha doğal bir şey yok. Kapitalist üretim tarzını, bugünkü burjuva toplumunun "tunç yasaları"nı dokunulmaz ilan edip de bunların hoşa gitmeyen ama zorunlu olan sonuçlarını ortadan kaldırmak isteyenlerin yapabileceği tek şey, kapitalistlere ahlak vaazları vermektir; söz konusu ahlak vaazlarının duygusal etkileri de özel çıkarlar ve gerekirse rekabet tarafından hemen yok edilir. Bu ahlak vaazları, üzerine yattığı yumurtalardan çıkmış olan ördek yavrularının neşeyle yüzdükleri gölün kenarındaki tavuğunkilerle tam olarak aynıdır. Suyun şakasının olmamasına rağmen ördek yavruları suya girer ve kârın duygusunun olmamasına rağmen kapitalistler onun üzerine atlar. Bunu Bay Sax'tan daha iyi bilen yaşlı Hansemann, daha önce, "parasal konularda duygusallığa yer yoktur" demişti.[37]

> "İyi konutların fiyatları o kadar yüksek ki, işçilerin çoğunluğu için bunları kullanmak *tümüyle olanaksız*. Büyük sermaye ... çalışan sınıflara yönelik konutlardan uzak duruyor ... Söz konusu sınıflar ve onların konut gereksinimleri işte bu nedenle büyük ölçüde spekülasyonun ağına düşüyor."

İğrenç spekülasyon... Büyük sermaye elbette hiçbir zaman spekülasyon yapmaz! Ama büyük sermayenin işçi evleriyle spekülasyon yapmasını engelleyen şey, düşmanlık değil, sadece bilgisizliktir:

> "Ev sahipleri, barınma gereksiniminin normal bir şekilde giderilmesinin ... ne kadar büyük ve önemli bir rol oynadığını

37 David Hansemann'ın Birinci Birleşik Eyalet Meclisinin 8 Haziran 1847 tarihli oturumunda yaptığı konuşmadan. *Preußens Erster Reichstag...*, Th. 7, Berlin 1847. *–Almanca ed.*

> hiç *bilmiyor*; hep yapıldığı gibi fazlasıyla sorumsuzca davranarak onlara kötü, zararlı konutlar sunduklarında *insanlara ne yapmış olduklarını bilmiyorlar*; ve son olarak, böyle yaparak kendi kendilerine nasıl zarar verdiklerini *bilmiyorlar*." (27. sayfa.)

Ama kapitalistlerin bilgisizliği, konut kıtlığını üretebilmek için, işçilerin bilgisizliğiyle bir araya gelmek zorundadır. Bay Sax, "işçilerin en alt katmanlarının, tümüyle evsiz kalmamak için nerede ve nasıl olursa olsun yatacak bir yer aramak zorunda olduğunu (!) ve bu açıdan tümüyle savunmasız ve çaresiz olduklarını" teslim ettikten sonra bize şunları anlatıyor:

> "Çünkü, eskiden beri bilindiği gibi, onların" (işçilerin) "pek çoğu, düşüncesizlik ve daha çok da bilgisizlik nedeniyle, akılcı bir hijyen hakkında ve özellikle de hijyen söz konusu olduğunda konutun ne kadar muazzam bir öneme sahip olduğu hakkında *en küçük bir fikre bile sahip olmadıklarından*, bedenlerini, dilimize gelen deyimi kullanacak olursak ustalıkla, doğal gelişim ve sağlıklı varoluş koşullarından yoksun bırakıyor." (27. sayfa.)

Ama böylece burjuva bakış açısı kendisini ele veriyor. Kapitalistler söz konusu olduğunda "suç" bilgisizliğe indirgenirken, işçiler söz konusu olduğunda bilgisizlik sadece suçlanmalarının nedeni oluyor. Dinleyelim:

> "İşte böylece" (yani bilgisizlik nedeniyle), "sadece kiradan biraz tasarruf edebildiklerinde bile, karanlık, nemli, yetersiz, kısacası hijyenin her tür gereğine ters düşen konutlara taşınıyorlar pek çok örnekte çok sayıda aile tek bir konutu, hatta tek bir odayı birlikte kiralıyor; bütün bunlar, konut için mümkün olan en düşük harcamayı yapmaya yönelik; ama di-

ğer taraftan, *gelirlerini içki ve her tür boş zevk için gerçekten günahkâr bir şekilde israf ediyorlar.*"

İşçilerin "içki ve tütün için israf ettiği" (28. sayfa) para, "kurşundan bir ağırlık gibi işçileri tekrar tekrar çamura batıran meyhane yaşamı ve bütün o üzücü sonuçları", gerçekten de kurşundan bir ağırlık gibi Bay Sax'ın midesine oturmuş durumda. Bay Sax, mevcut koşullar altında işçiler arasındaki alkol bağımlılığının, tıpkı tifo, suç, zararlı böcekler, icra memuru ve diğer toplumsal hastalıklar gibi, onların yaşam koşullarının (alkol bağımlılığının pençesine düşenlerin ortalama sayısının önceden hesaplanmasını mümkün kılacak kadar) zorunlu bir ürünü olduğunu da bilemez. Bu arada, eski ilkokul öğretmenim bile şunu söylemişti: "Sıradan insanlar birahaneye, seçkinler kulübe gider." Her ikisinde de bulunduğumdan, bunun doğruluğuna tanıklık edebilirim.

İki tarafın "bilgisizlik"i hakkında söylenenlerin tümü, sermaye ile emeğin çıkarlarının uyumlu olduğu hakkındaki eski deyimlerle aynı kapıya çıkar. Kapitalistler gerçek çıkarlarını bilseydi, işçilere iyi konutlar sağlar ve genel olarak durumlarını iyileştirirlerdi; ve işçiler gerçek çıkarlarını anlasaydı, greve çıkmaz, sosyal demokratlık yapmaz, siyasallaşmaz, aksine tatlılıkla üstlerini, yani kapitalistleri takip ederlerdi. Ne yazık ki iki taraf da kendi çıkarlarını Bay Sax'ın ve sayısız seleflerinin vaazlarında değil çok farklı yerlerde buluyor. Sermaye ile emek arasındaki uyum hakkındaki mutlak hakikat neredeyse elli yıldır telkin ediliyor; burjuva hayırseverliği, örnek kurumlar yardımıyla bu uyumu kanıtlamak için çok para döktü; ne var ki, daha sonra göreceğimiz üzere, elli yıl önce neredeydiysek bugün de tam olarak oradayız.

Yazarımız, bunların ardından, sorunun pratik çözümüne geçiyor. Proudhon'un işçileri konutlarının *sahipleri* kılma önerisinin ne kadar az devrimci olduğu, burjuva sosyalizminin bu öneriyi daha ondan önce pratikte hayata geçirmeye çalışmış ve hâlâ çalışıyor olmasından bile anlaşılabiliyor. Bay Sax da, konut sorununun eksiksiz çözümünün tek yolunun konut mülkiyetinin işçilere aktarılması olduğunu açıklıyor (58-59. sayfalar). Dahası, bu düşünceyle şairlere özgü bir vecde kapılıyor ve şu coşkunluk patlamasını yaşıyor:

> "İnsanlarda bulunan toprak mülkiyeti özleminde tuhaf bir şey var; bu, günümüzün *hummalı meta hareketlerinin* bile zayıflatamadığı bir güdüdür. Toprak mülkiyetinin temsil ettiği iktisadi kazanımın öneminin bilinçsizce hissedilmesidir. Birey onunla sağlam bir dayanak noktası elde eder, bir anlamda toprağa kök salar ve her hane" (!) "onda en kalıcı temelini bulur. Ama toprak mülkiyetinin bereketi bu maddi avantajların çok ötesine uzanır. Her kim ki, kendisine toprak sahibi diyebilecek kadar şanslıdır, *düşünülebilecek en yüksek iktisadi bağımsızlık aşamasına ulaşmıştır*; üzerinde *egemen* bir güç olarak hüküm sürebildiği bir alana sahiptir; *kendi kendisinin efendisidir*; belirli bir iktidarı ve zor zamanlar için güvenli bir dayanağı vardır; özgüveni ve onunla birlikte ahlaki gücü artar. Mülkiyet, önümüzdeki sorunla ilişkili olarak işte bu nedenlerle derin bir anlam taşır ... Bugün çaresizce konjonktür değişimlerine maruz kalan ve her zaman işverene bağımlı olan işçi, böylece {mülkiyet sayesinde}, bu tehlikeli durumdan belirli bir dereceye kadar uzaklaşır, *kapitalist olur* ve bunun sonucunda ulaşabilir duruma geldiği gayrimenkul teminatlı kredi sayesinde işsizlik ya da iş görmezlik tehlikelerinden korunmuş olurdu. *Böylece, mülksüzler sınıfından mülk sahipleri sınıfına yükseltilmiş olurdu.*" (63. sayfa)

Bay Sax, göründüğü kadarıyla, insanın özünde köylü olduğunu varsayıyor; böyle olmasaydı, büyük kentlerimizdeki işçilere, başka hiç kimsenin onlarda keşfetmediği bir toprak mülkiyeti özlemini atfetmezdi. Büyük kentlerdeki işçilerimiz için dolaşım özgürlüğü birinci yaşamsal gereksinimdir ve toprak mülkiyeti onlar için sadece bir pranga olabilir. Onlara kendilerine ait evler sağlayın, onları yeniden toprağa zincirleyin, fabrikatörlerin ücret düşürmesine direnme güçlerini kırmış olursunuz. Tek bir işçi ara sıra evini satabilecek duruma gelebilse bile, ciddi bir grev ya da genel bir sınai bunalım[38] sırasında ilgili işçilere ait olan tüm evler satış için pazara çıkmak zorunda kalır, dolayısıyla da ya hiç alıcı bulamaz ya da maliyet fiyatlarının çok azına elden çıkarılırdı. Ve hepsi alıcı bulsaydı, Bay Sax'ın bütün o büyük konut reformu kayıplara karışır ve yine baştan başlayabilirdi. Ne var ki, şairler de bir hayal dünyasında yaşar, ev sahibinin "en yüksek iktisadi bağımsızlık aşamasına ulaşmış" olduğunu, "zor zamanlar için güvenli bir dayanağı"nın bulunduğunu, "*kapitalist {olacağını}* ve bunun sonucunda ulaşabilir duruma geldiği gayrimenkul teminatlı kredi sayesinde işsizlik ya da iş görmezlik tehlikelerinden korunmuş" olacağını vb. sanan Bay Sax da. Bay Sax, Fransız küçük köylülerine ve bizim Renanyalı küçük köylülere bir bakmalı; evlerinin ve tarlalarının üzerinde yığınla ipotek var, hasatları daha ürün kaldırılmadan alacaklılarına ait, "toprak"ları üzerinde egemen bir güç olarak hüküm sürenler onlar değil tefeci, avukat ve icra memuru. Kuşkusuz, bu, düşünülebilecek en yüksek iktisadi bağımsızlık aşaması; tefeci için! Ve işçilerin küçük evlerini mümkün olduğunca hızlı bir

38 *Der Volksstaat*'ta "ya da genel bir sınai bunalım" sözcükleri bulunmuyor. –*Almanca ed.*

şekilde tefecinin aynı egemenliğinin altına sokmaları için, iyi niyetli Bay Sax tedbirli davranarak onları ulaşabilir duruma geldikleri ve işsizlik ve iş görmezlik durumunda (yoksulluk yardımı alarak yük olmak yerine) kullanabilecekleri *gayrimenkul teminatlı krediye* yönlendiriyor.

Her durumda, Bay Sax, başlangıçta ortaya atılmış olan sorunu çözmüştür: İşçi, kendi küçük evini elde ederek *"kapitalist olur"*.

Sermaye, başkalarının karşılığı ödenmemiş emeği üzerindeki egemenliktir. Demek ki, işçinin küçük evi, sadece, onu üçüncü bir kişiye kiraladığında ve kira biçimi altında bu üçüncü kişinin emeğinin ürününün bir bölümüne el koyduğunda sermaye olur. Ama terziden satın alıp giydiğim anda ceket sermaye olmaktan nasıl çıkarsa, tam da işçinin kendisinin oturması, aynı şekilde, evin sermaye olmasını engeller. Bin taler değerindeki küçük bir eve sahip olan işçi, kuşkusuz, artık bir proleter değildir; ama onu bir kapitalist olarak anmak için Bay Sax olmak gerekir.

Ne var ki, işçimizin kapitalistliğinin bir başka tarafı daha var. Belirli bir sınai bölgede her işçinin kendi küçük evine sahip olmasının bir kurala dönüştüğünü varsayalım. Bu durumda, *söz konusu bölgenin işçi sınıfı para ödemeden barınır*; barınma masrafları artık işçi sınıfının emek gücünün değerine girmez. Ama emek gücünün üretim maliyetindeki her azalma, yani işçinin yaşamsal gereksinimlerindeki her kalıcı fiyat azalması, "ulusal iktisat öğretisinin tunç yasaları uyarınca", emek gücünün değerinin düşürülmesiyle aynı anlama gelir ve bu nedenle sonunda ücrette buna karşılık gelen bir düşüşe yol açar. Bir başka deyişle, bu durumda, ücret, ortalama olarak, tasarruf edilen ortalama kira tutarı kadar düşerdi,

yani, işçi, kendi evinin kirasını öder, ama bu ödemeyi geçmişte olduğu gibi para biçiminde ev sahibine değil, karşılığı ödenmemiş emek biçiminde emrinde çalıştığı fabrikatöre yapardı. İşçinin küçük eve yatırılmış olan tasarrufları bu yolla kuşkusuz bir ölçüde sermaye olurdu; ama işçi için değil, onu istihdam eden kapitalist için...

Dolayısıyla, Bay Sax, kâğıt üzerinde bile, işçisini bir kapitaliste dönüştürmeyi başaramıyor.

Bu arada, yukarıda söylenenler, tasarruf etmeye ya da işçinin geçim araçlarının ucuzlatılmasına indirgenebilecek olan tüm "sosyal reformlar" için geçerli. Ya genelleşirler ve peşlerinden buna karşılık gelen bir ücret indirimi gelir ya da tümüyle yalıtık deneyimler olarak kalırlar ve bu durumda, sadece tek tek istisnalar olarak var olmaları, büyük ölçekli bir şekilde hayata geçirilmelerinin mevcut kapitalist üretim tarzıyla bağdaşmadığını kanıtlar. Belirli bir bölgede, tüm bölgeye hizmet sunan tüketici birliklerinin kurulması yoluyla işçilerin geçim araçlarını yüzde 20 oranında ucuzlatmanın başarıldığını varsayalım; bu durumda, oradaki ücretler uzun vadede yüzde 20'ye yaklaşan bir oranda, yani ilgili geçim araçlarının işçilerin geçimindeki payıyla aynı oranda düşmek zorunda kalırdı. İşçi, örneğin, haftalık ücretinin ortalama olarak dörtte üçünü bu geçim araçları için harcıyorsa, ücret, sonunda, $^3/_4 \times 20$ = yüzde 15 oranında düşer. Kısacası, bu tür bir tasarruf reformu genelleşir genelleşmez, işçi, tasarrufları yaşamını ne oranda ucuzlattıysa o oranda daha düşük bir ücret alır. *Her* işçiye 52 talerlik tasarruf edilmiş, bağımsız bir gelir sağlarsanız, bir işçinin haftalık ücreti sonunda bir taler azalmak zorunda kalır. Yani, işçi ne kadar çok tasarruf ederse, eline o kadar az ücret geçer. Dolayısıyla, tasarruf etmesi,

kendi çıkarına değil, kapitalistin çıkarınadır. Onda, "birinci iktisadi erdemi, yani tasarruf bilincini en güçlü şekilde canlandırmak" için bundan fazlasına gerek var mı"? (s. 64.)

Ayrıca, Bay Sax, bunların hemen ardından, bize, işçilerin kendi çıkarlarından çok kapitalistlerin çıkarları doğrultusunda ev sahibi olmaları gerektiğini söylüyor:

> "Ne var ki, sadece işçi sınıfı değil, bir bütün olarak toplum da, en büyük çıkarını, mümkün olan en çok sayıda üyesinin toprağa bağlanmasında" (!) "bulur" (Bay Sax'ı bir kez olsun bu durumda görmek isterdim) "...[39] Toplumsal sorun denen ve ayaklarımızın altında fokurdayan yanardağı harekete geçiren tüm gizli güçler, proletaryanın hayal kırıklığı, nefret tehlikeli kavram karmaşaları ... işçilerin kendileri söz konusu yolla mülk sahipleri sınıfına geçtiğinde sabah güneşinin önündeki sis gibi dağılmak zorundadır." (s. 65.)

Bir başka deyişle, Bay Sax, işçilerin, ev edinmeleri sonucunda proleter konumlarının değişmesiyle, proleter karakterlerini de yitirmelerini ve yeniden, kendileri de ev sahibi olan selefleri gibi itaatkâr dalkavuklara dönüşmelerini umuyor. Prudoncular bunu akıllarında tutmalı.

Bay Sax, böylece toplumsal sorunu çözmüş olduğuna inanıyor:

> "*Malların daha adil bir şekilde paylaşılması*, yani pek çoklarının çözmek için boş yere çabaladığı Sfenks bilmecesi,[40] böylece, elle tutulur bir olgu olarak önümüzde durmuyor mu, ideallerin bölgelerinden çıkarılıp gerçeklik alanına sokulmuş

39 *Der Volksstaat*'ta burada bulunan sözcükler: "toprak mülkiyeti ... mülk sahibi sınıfın egemenliğine karşı mücadele edenlerin sayısını azaltır." *–Almanca ed.*

40 Yunan mitolojisine göre, Thebai yakınlarındaki bir dağda yaşayan Sfenks adlı doğaüstü varlık kente doğru yolculuk edenlere bir bilmece soruyor ve çözümünü bulamayanları öldürüyordu. *–çev.*

> olmuyor mu? Ve bu hayata geçirildiğinde, *en aşırı eğilimli sosyalistlerin* bile *teorilerinin doruk noktası olarak ortaya koyduğu* en yüksek hedeflerden birine ulaşılmış olmuyor mu?" (s. 66.)

Buraya kadar gelebildiğimiz için gerçekten şanslıyız. Çünkü, bu zafer çığlığı, Sax'ın kitabının "doruk noktası"nı oluşturuyor; buradan itibaren yavaş yavaş bayır aşağı, "ideallerin bölgelerinden" yalın gerçekliğe doğru iniliyor; aşağıya ulaştığımızda, yokluğumuzda hiç ama hiçbir şeyin değişmemiş olduğunu göreceğiz.

Rehberimiz, aşağıya doğru ilk adımımızı, iki işçi konutu sisteminin bulunduğunu bize öğreterek attırıyor: İngiltere'de olduğu gibi, her işçi ailesinin kendi küçük evine ve belki de küçük bahçesine sahip olduğu *cottage* {küçük ev} sistemi ve Paris'te, Viyana'da vb. olduğu gibi, çok sayıda işçi konutu içeren büyük binaların oluşturduğu kışla sistemi. Bu ikisinin arasında Kuzey Almanya'da yaygın olan sistem duruyormuş. Gerçi, *cottage* sistemi, hem doğru olan hem de işçinin kendi evinin mülkiyetini elde etmesini mümkün kılan tek sistemmiş; ayrıca, kışla sistemi, sağlık, ahlak ve ev içi huzur açısından çok büyük sakıncalar barındırıyormuş; ama ne yazık ki, *cottage* sistemi, tam da konut kıtlığının merkezlerinde, büyük kentlerde, arsaların pahalılığı nedeniyle hayata geçirilemez durumdaymış ve buralarda büyük kışlalar yerine 4-6 daireli evlerin inşa edilmesi ya da kışla sisteminin başlıca kusurlarına her tür inşaat hilesine başvurarak çare bulunması bile memnun olmaya yetermiş. (s. 71-92.)

Daha şimdiden epeyce indik, değil mi? İşçilerin kapitalistlere dönüştürülmesi, toplumsal sorunun çözümü, her işçiye kendisine ait bir ev... Bütün bunlar yukarıda, "ideallerin bölgeleri"nde kaldı. Artık bize düşenler, sadece, kırda *cottage*

sistemini yürürlüğe sokmak ve kentlerde işçi kışlalarını mümkün olduğunca katlanılır kılmak.

Demek ki, konut sorununun burjuva çözümü, bizzat itiraf edildiği üzere ve kent-kır karşıtlığı nedeniyle başarısızlığa uğradı. Ve böylece sorunun düğüm noktasına ulaştık. Konut sorunu, ancak, toplum, günümüzün kapitalist toplumunun zirveye taşıdığı kent-kır karşıtlığını ortadan kaldırma işine girişmeye yetecek kadar dönüştürüldüğünde çözülebilir. Bu karşıtlığı ortadan kaldırabilir olmanın çok uzağında bulunan kapitalist toplum, tam tersine onu her gün daha fazla keskinleştirmek zorundadır. Buna karşılık ilk modern ütopyacı sosyalistler, Owen ve Fourier bile bunu doğru bir şekilde görmüştü. Onların örnek binalarında kent-kır karşıtlığı artık yoktur. Yani, Bay Sax'ın iddia ettiği şeyin tersi gerçekleşir: Konut sorununun çözümü aynı zamanda toplumsal sorunu çözmez; önce toplumsal sorunun çözülmesi, yani kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması yoluyla, konut sorununun çözülmesi de mümkün kılınır. Hem konut sorununu çözmeyi hem de modern büyük kentlerin varlığını korumayı istemek bir saçmalıktır. Modern büyük kentlerin yok edilmesiyse ancak kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması yoluyla gerçekleşebilir ve bu işe bir kez girişildiğinde, her işçiye ona ait olan küçük bir ev sağlamakla değil, bambaşka konularla ilgilenilecektir.

Ne var ki, her toplumsal devrim, ilk olarak, önünde bulduklarından hareket etmek ve en göze batan kötülüklere eldeki araçlarla çare bulmak zorunda kalacaktır. Ve görmüş olduğumuz gibi, mülk sahibi sınıflara ait olan lüks konutların bir bölümünün kamulaştırılması ve geri kalan bölümüne yerleştirme yapılması yoluyla konut *kıtlığına* hemen çare bulunabilir.

Bay Sax'ın devamında yine kentlerin dışına çıkması ve kentlerin *yanına* yerleştirilecek olan işçi kolonilerinden uzun uzadıya söz etmesi, ortak "su tesisatları, gaz lambaları, hava ya da su ısıtma tesisatları, çamaşırhaneleri, kurutma odaları, banyoları vb.", "kreşleri, okulları, ibadethaneleri" (!), "okuma odaları, kütüphaneleri ... affınıza sığınarak şarap ve bira salonları, dans ve müzik salonları", bütün evlere ulaştırılarak "üretimi belirli bir ölçüde fabrikalardan evsel atölyelere geri getirebilecek" olan buhar gücü bulunan bu tür kolonilerin bütün güzelliklerini tarif etmesi, durumu hiçbir şekilde değiştirmiyor. Onun tarif ettiği koloni Bay Huber tarafından doğrudan doğruya sosyalist Owen ile sosyalist Fourier'den ödünç alınmış ve sadece tüm sosyalist yanlarını kaldırma yoluyla tümüyle burjuvalaştırılmıştır. Ama böylece gerçekten ütopik olur. Hiçbir kapitalistin bu tür kolonileri kurmakta herhangi bir çıkarı yoktur ve zaten dünyanın hiçbir yerinde bu tür bir koloniye rastlanmaz; tek istisna, Fransa'daki Guise'dir; ama buradaki koloni de, bir Fourier'ci tarafından, kârlı bir spekülasyon yapmak için değil, sosyalist bir deney olarak kurulmuştur.* Bay Sax, kendi burjuva projeciliğini desteklemek için, kırklı yılların başında Owen tarafından Hampshire'da kurulan ve çoktan tarihe karışmış olan komünist *Harmony Hall* kolonisini de kolaylıkla anabilirdi.

Ne var ki, kolonileşme hakkındaki bütün bu gevezelik, yine "ideallerin bölgeleri"ne yükselmeye yönelik zayıf bir girişimden başka bir şey değil ve bu da hemen yeniden terk ediliyor. Bir kez daha hızla bayır aşağı gidiyoruz. En basit çözüm,

---

* Ve bu da sonunda bir işçi sömürüsü yurdu olup çıkmıştır. *Bkz.* Paris'te çıkarılan *Le Socialiste*'in 1886 yılına ait sayıları. *[Engels'in 1887 baskısına notu.]*

> "işverenlerin, fabrika sahiplerinin, ister bizzat konut inşa ettirerek, isterse işçilere toprak sağlama, inşaat sermayesini ödenek olarak verme yoluyla onları kendi binalarını inşa etmeye yönlendirerek ve destekleyerek, işçilerin uygun konutlar edinmesine yardımcı olmalarıdır, vb." (s. 106.)

Böylece, yine, bütün bunların söz konusu olamayacağı büyük kentlerin dışına çıkmış ve kıra geri götürülmüş oluyoruz. Bay Sax, bunun ardından, işçilerinin kabul edilebilir konutlar edinmesine yardım etmenin burada fabrikatörlerin çıkarına olduğunu kanıtlıyor; çünkü bu, bir yandan iyi bir sermaye yatırımıdır ve diğer yandan bunun kaçınılmaz

> "sonucu olarak işçilerin durumlarının iyileştirilmesi onların bedensel ve zihinsel emek güçlerindeki bir artışı da beraberinde getirmek zorundadır ve bu da, doğal olarak ... işverenlere ... daha az ... yarar sağlamaz. Ama bu, aynı zamanda, işverenlerin konut sorununa katılımıyla ilgili doğru bakış açısını egemen kılar: Bu katılım, *örtülü birliğin*, işverenin kendi işçilerinin bedensel ve iktisadi, zihinsel ve ahlaki iyiliğini çoğu zaman insancıl çabalar kılığına bürünmüş bir şekilde gözetmesinin sonucu olarak görünür ve başarılarıyla, gayretli, hünerli, istekli, hoşnut ve *sadık* bir işçi sınıfını yetiştirerek ve koruyarak, parasal açıdan kendi kendisini amorti eder." (s. 108.)

Huber'in burjuva hayırseverliğine özgü zırvaya "daha yüksek bir anlam" kazandırmak için başvurduğu "örtülü birlik" ifadesi, durumu hiçbir şekilde değiştirmiyor. Başta İngiltere'dekiler olmak üzere kırsal bölgelerdeki büyük fabrikatörler, bu ifade olmadan da, işçi konutları inşa etmenin bir zorunluluk ve fabrika inşa etmenin bir parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda fazlasıyla kazanç getirici olduğunu çoktan görmüştü. İngiltere'de bu yolla sıfırdan köyler kuruldu

ve bunlardan bazıları daha sonra gelişerek kentlere dönüştü. Ne var ki, işçiler, bu hayırsever kapitalistlere minnettar kalmak yerine, söz konusu *cottage* sistemine hep çok ciddi itirazlar yöneltti. Bunun tek nedeni, fabrikatörün hiçbir rakibinin bulunmaması nedeniyle evler için tekel fiyatları ödemek zorunda olmaları değildi; ne zaman greve çıkılsa, fabrikatörlerin onları doğrudan doğruya sokağa atması ve böylece her tür direnişi fazlasıyla zorlaştırması nedeniyle, hemen evsiz kalıyorlar. Ayrıntılar için *İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu* adlı eserimin 224 ve 228. sayfalarına[41] başvurulabilir. Ama Bay Sax'a göre, bu tür itirazlar "çürütülmeyi neredeyse hiç hak etmiyor". (s. 111.) Peki ama işçilere kendi küçük evinin mülkiyetini vermek istemiyor mu? Elbette; ama "işverenler, bir işçiyi işten çıkardıklarında onun yerine geçecek olan adama yer sağlayabilmek için konutu her zaman istedikleri gibi kullanabilecek durumda olmak zorunda" olduğundan, "*mülkiyetin geri alınabilirliği üzerinde anlaşarak* bu tür durumlara hazırlıklı olmak"tan başka çare yokmuş! (s. 113.)*

Bu kez beklenmedik bir hızla aşağıya indik. İlk olarak, işçinin küçük evi üzerindeki mülkiyetinden söz edilmişti;

---

* İngiliz kapitalistler bu konuda da Bay Sax'ın tüm içten dileklerini yerine getirmekle kalmayıp fazlasıyla aşalı çok oldu. 1872 yılında, 14 Ekim Pazartesi günü, parlamento seçmen listelerini saptamakla görevli Morpeth mahkemesinin, 2000 madencinin, isimlerinin seçmen listesine eklenmesine yönelik başvurusu hakkında karar alması gerekiyordu. Bu kişilerin çoğunluğunun, çalıştıkları maden ocağının yönetmeliğine göre, oturdukları küçük evlerin *kiracıları olarak* değil, sadece bu evlerde oturmalarına *tahammül edilen* kişiler olarak görülmeleri gerektiği ve hiçbir bildirimde bulunmadan her an sokağa atılabilecekleri ortaya çıktı. (Maden ocağı sahibi ile ev sahibi doğal olarak bir ve aynı kişiydi.) Yargıç, bu kişilerin kiracı değil *hizmetçi* olduklarına ve bu nitelikleriyle de seçmen listesine yazılma hakkına sahip olmadıklarına karar verdi. (*The Daily News*, 15 Ekim 1872.)

41 Bkz. MEW, Band 2, s. 403-404 ve 406-407. *–Almanca ed.*

sonra, bunun kentlerde olanaksız olduğunu ve yalnızca kırda hayata geçirilebileceğini öğrenmiştik; şimdi, bize, söz konusu mülkiyetin kırda da sadece "anlaşma gereği *geri alınabilir*" bir mülkiyet olacağı açıklanıyor! Bay Sax'ın yeni keşfetmiş olduğu bu işçilere özgü mülkiyet türüyle birlikte, işçilerin bu şekilde "anlaşma gereği geri alınabilir" kapitalistlere dönüşmesiyle birlikte, çok şükür yine düz araziye ulaşmış bulunuyoruz ve burada araştırmamız gereken şey, kapitalistlerin ve diğer hayırseverlerin konut sorununu çözmek için *gerçekte* neler yapmış oldukları.

II

Dr. Sax'ımıza inanacak olursak, kapitalist beyler tarafından konut kıtlığına çare bulmak için daha şimdiden önemli şeyler yapılmış ve konut sorununun kapitalist üretim tarzı temel alınarak çözülebilir olduğunun kanıtı sunulmuş durumda.

Bay Sax, her şeyden önce, bize şu örneği veriyor: Bonapartist Fransa! Bilindiği gibi, Louis Bonaparte, Paris'teki Dünya Fuarı'nın düzenlendiği dönemde, görünüşte Fransa'nın çalışan sınıflarının durumu hakkında rapor hazırlaması, gerçekteyse imparatorluğun şanını artırmak üzere bu durumu tam anlamıyla cennete özgü bir durum gibi göstermesi için bir komisyon atamıştı. Ve Bay Sax, özellikle de "bu işle görevlendirilen komisyonun *kendi ifadesine* göre" çalışmalarının sonuçlarının "Fransa için hayli eksiksiz" olması nedeniyle, Bonapartizmin en yoz maşalarından oluşan *bu* komisyonun raporuna yaslanıyor! Peki hangi sonuçlara ulaşılıyor? Bilgi vermiş olan 89 büyük sanayici ya da anonim şirketten 31'i

hiçbir işçi konutu inşa ettirmemişti; inşa edilmiş olan konutlar Sax'ın kendi tahminine göre en fazla 50.000-60.000 kişi barındırıyor ve neredeyse tümü aile başına iki odadan oluşuyor!

Sektörünün gerekleri (su gücü, kömür ocaklarının, demir cevheri yataklarının ve diğer madenlerin yerleri vb.) tarafından belirli bir kırsal yerelliğe bağımlı kılınan her kapitalistin, eğer burada konut bulunmuyorsa işçileri için konut inşa ettirmek zorunda olduğu apaçık. Burada "örtülü birlik"in varlığının bir kanıtını, "konunun ve bunun büyük öneminin giderek daha iyi anlaşıldığının çarpıcı bir delilini", "çok umut verici bir başlangıç"ı (s. 115) görmek, çok güçlü bir kendini kandırma alışkanlığına sahip olmayı gerektirir. Ayrıca, farklı ülkelerin sanayicileri bu konuda da kendi ulusal karakterleri uyarınca farklılaşır. Örneğin, Bay Sax s. 117'de bize şunları anlatıyor:

> "*İngiltere*'de işverenlerin bu doğrultudaki faaliyetlerinin artışı *ancak şimdilerde* fark edilebilir duruma geliyor. Burada özellikle kırdaki sapa küçük köyler söz konusu ... İşverenleri emek güçleri için konut *inşa ettirmeye yönelten* ağırlıklı neden, bu yapılmadığında işçilerin çoğu zaman en yakın yerleşim yerinden fabrikaya kadar uzun bir yolu yürümek zorunda olması ve daha fabrikaya ulaştıklarında tükendiklerinden iş performanslarının yetersiz kalması. Ama, koşulları *daha derinlemesine kavramaları* sayesinde örtülü birliğin tüm diğer unsurlarını da konut *reformuyla* az çok birleştiren kişilerin sayısı da artıyor ve gelişmekte olan koloniler ortaya çıkışlarını onlara borçlu ... Hyde'daki Ashton, Turton'daki Asworth, Bury'deki Grant, Bollington'daki Greg, Leeds'teki Marshall, Belper'daki Strutt, Saltaire'deki Salt, Copley'deki Ackroyd gibi isimler Birleşik Krallık'ta işte bu nedenle ünlü."

Muazzam bir budalalık ve daha da muazzam bir bilgisizlik! Kırsal bölgelerdeki İngiliz fabrikatörler ancak "şimdilerde" işçi konutları inşa ettirmiş! Hayır, sevgili Bay Sax, İngiliz kapitalistler, sadece cüzdanlarıyla değil kafalarıyla da gerçek büyük sanayicilerdir. Almanya'nın gerçekten büyük bir sanayiye sahip olmasından çok önce, kırsal imalatçılık söz konusu olduğunda, işçi konutları için yapılan harcamaların, toplam sermaye yatırımının gerekli ve hem doğrudan doğruya hem de dolaylı olarak çok kârlı bir bölümünü oluşturduğunu kavramışlardı. Bismarck ile Alman burjuvaları arasındaki mücadelenin Alman işçilerine örgütlenme özgürlüğünü armağan etmesinden çok önce, İngiliz fabrika, maden ve dökümhane sahipleri, grev yapan işçilerin evlerinin de sahipleri olmaları durumunda onlar üzerinde ne kadar büyük bir baskı kurabilecekleri konusunda pratik deneyime sahipti. Bir Greg'in, bir Ashton'ın, bir Ashworth'un "gelişmekte olan koloniler"i öylesine "şimdiler"e ait ki, bundan 40 yıl önce burjuvazi tarafından örnek ilan edilmişlerdi ve bunu da 28 yıl önce yazmıştım (*Çalışan Sınıfın Durumu*, s. 228-230, dipnot).[42] Marshall ile Akroyd'unkiler (adam ismini böyle yazıyor) yaklaşık olarak aynı yaştalar ve Strutt'ınkinin kökleri geçtiğimiz yüzyıla uzanıyor. Ve İngiltere'de bir işçi konutunun ortalama ömrü 40 yıl olarak kabul edildiğinden, Bay Sax, söz konusu "gelişmekte olan koloniler"in bugün ne kadar harap durumda olduğunu parmaklarıyla hesaplayabilir. Ayrıca bu kolonilerin çoğunluğu artık kırda yer almıyor; sanayinin muazzam genişlemesi bunların çoğunu fabrikalarla ve evlerle öylesine çevreledi ki, 20.000, 30.000 ve daha büyük nüfuslu, kirli ve dumanlı kentlerin ortasında duruyorlar; ama bu durum, Bay Sax'ın

42 *Bkz.* MEW, Band 2, s. 406-407. *–Almanca ed.*

temsil ettiği Alman burjuva bilimini, hiçbir kullanılabilirliği kalmamış olan 1840 tarihli eski İngiliz methiyelerini bugün bile papağan gibi tekrarlamaktan alıkoymuyor.

Hele yaşlı Akroyd![43] Bu adamcağız kuşkusuz en hakikisinden bir hayırseverdi. İşçilerini ve özellikle de kadın işçilerini öylesine seviyordu ki, Yorkshire'daki daha az hayırsever rakipleri, fabrikalarında sadece kendi çocuklarını çalıştırdığını söylüyordu! Gerçi, Bay Sax, gelişmekte olan bu kolonilerde "gayrimeşru doğumların giderek azaldığını" iddia ediyor (s. 118). *Evlilik dışı* gayrimeşru doğumlar için tamam; ne de olsa İngiliz fabrika bölgelerinde güzel kızlar çok genç yaşta evleniyor.

İngiltere'de kırdaki her büyük fabrikanın hemen yanında ve fabrika *ile* eş zamanlı olarak işçi konutlarının kurulması 60 yılı aşkın süredir bağlı kalınan kuraldı. Daha önce değinildiği gibi, bu tür fabrika köylerinin pek çoğu, sonrasında çevrelerinde eksiksiz fabrika kentlerinin (bir fabrika kentinin beraberinde getirdiği bütün dertleri getirerek) kurulduğu çekirdeklere dönüştü. Dolayısıyla, bu koloniler konut sorununu çözmek bir yana, bulundukları yerlerde bu sorunun *yaratıcıları oldu.*

Buna karşılık, büyük sanayi alanında İngiltere'yi sadece geriden izleyen ve aslında büyük sanayinin ne olduğunu ancak 1848'den itibaren öğrenen ülkelerde, Fransa'da ve özellikle[44] Almanya'da durum tümüyle farklı. Burada, sadece devasa dökümhaneler ve fabrikalar (örneğin Schneider'in Creusot'daki ve Krupp'un Essen'deki fabrikaları) uzun süre

43 *Der Volksstaat*'ta bu cümle şöyle: "Hele yaşlı A; ismini anmak istemiyorum, çünkü çoktan öldü ve gömüldü." –*Almanca ed.*

44 *Der Volksstaat*'ta "özellikle" sözcüğü bulunmuyor. –*Almanca ed.*

duraksadıktan sonra bazı işçi konutlarını inşa ettirmeye karar verdi. Kırsal bölgelerdeki sanayicilerin büyük çoğunluğu işçilerine sıcakta, karda ve yağmurda sabahları fabrikaya ve akşamları yine evlerine kilometrelerce taban teptiriyor. Bu söylenen, özellikle dağlık bölgelerde, yani Vosges'in Fransa ve Alsace sınırları içinde kalan bölgelerinde ve Wupper'in, Sieg'in, Agger'in, Lenne'nin ve Renanya-Vestfalya'daki diğer ırmakların kıyılarında geçerli. Erzgebirge'deki {Cevher Dağları'ndaki} durum daha iyi olmasa gerek. Fransızlardaki dar kafalılara özgü cimriliğin aynısı Almanlarda da var.

Bay Sax, çok umut verici başlangıcın da gelişmekte olan kolonilerin de hiçbir anlama gelmediğini çok iyi biliyor. Dolayısıyla, şimdi de, işçi konutları inşa ettirerek muazzam rantlar elde edebileceklerini kapitalistlere kanıtlamaya çalışıyor. Bir başka deyişle, onlara işçileri dolandırmanın yeni bir yolunu göstermeye çalışıyor.

Önce, onlara, Londra'daki, kısmen hayırseverlik kısmen spekülasyon için kurulmuş ve yüzde 4 ile yüzde 6 arasında ve daha yüksek net kazançlar sağlamış olan bir dizi yapı sandığını örnek olarak gösteriyor. Bay Sax'ın, işçi konutlarına yatırılan sermayenin iyi bir kâr getirdiğini bize kanıtlaması hiç gerekli değil. Bunlara şu anda yapılandan daha fazla yatırım yapılmamasının nedeni, daha pahalı konutların, sahiplerine daha da fazla kâr getirmesi. Dolayısıyla, Bay Sax'ın kapitalistlere verdiği öğüt, yine bir ahlak vaazından ibaret.

Bay Sax'ın parlak başarılarını davul zurnayla duyurduğu Londra'daki yapı sandıklarına gelince, bunlar, kendi hesaplamasına göre (her tür yapı spekülasyonu da işin içinde olmak üzere) toplam olarak 2132 aileye ve 706 bekâr erkeğe, yani 15.000'den az kişiye barınak sağlamış! Sadece Londra'nın

East End bölgesinde bir milyon işçi en sefil barınma koşulları altında yaşarken, Almanya'da bu tür çocuksulukları ciddi ciddi büyük başarılar olarak sunmaya mı kalkışılıyor? Bütün bu hayırseverce çabalar gerçekte o kadar önemsiz ki, işçilerin durumuyla ilgili İngiliz parlamento raporlarında bunlara değinilmiyor bile.

Burada, Londra hakkındaki, söz konusu kısmın bütününde kendisini gösteren gülünç bilgisizlik üzerinde durmayı hiç istemiyoruz. Sadece bir noktaya değineceğiz. Bay Sax, Soho'daki Bekâr Erkek Pansiyonu'nun, bu semtte "çok sayıda müşteri bulma umudunun bulunmaması" nedeniyle kapandığını düşünüyor. Çünkü, Bay Sax, Londra'daki West End bölgesinin bir bütün olarak lüks bir şehir olduğunu sanıyor ve en göz alıcı caddelerin hemen arkasında aralarında Soho'nun da bulunduğu en kirli işçi semtlerinin bulunduğunu bilmiyor. Soho'daki, sözünü ettiği ve benim de 23 yıl öncesinden bildiğim örnek pansiyon, başlangıçta hayli rağbet görüyordu, ama hiç kimse orada kalmaya katlanamadığından kapandı. Üstelik en iyilerinden biriydi.

Peki ama, en azından Alsace'daki işçi kenti Mulhouse bir başarı değil mi?

Ashton'ın, Ashworth'un, Greg'in ve arkadaşlarının bir zamanlar gelişmekte olan kolonileri nasıl İngiltere'nin büyük göstermelik örnekleriyse, Mulhouse'daki işçi kenti de aynı şekilde Kıta burjuvazisininkidir. Ne yazık ki, "örtülü" birliğin bir ürünü değil, İkinci Fransız İmparatorluğu ile Alsace'lı kapitalistler arasındaki açık birliğin ürünüdür. Louis Bonaparte'ın, sermayesinin $^1/_3$'ü devlet tarafından sağlanan sosyalist deneylerinden biriydi. 14 yılda (1867'ye kadar), bu işleri daha iyi anlayanların bulunduğu İngiltere'de karşılaşıl-

ması mümkün olmayan kusurlu bir sistemle 800 küçük ev inşa etti ve yükseltilmiş olan bir kira tutarının aylık olarak ödenmesi karşılığında 13-15 yıl sonra bunların mülkiyetini işçilere bırakıyor. Alsace'lı Bonapartistlerin, göreceğimiz gibi İngiliz yapı sandığı kooperatifleri tarafından uzun süre önce hayata geçirilmiş olan bu mülkiyet edinme türünü icat etmesi gerekmemişti. Bu evleri satın alacaklar için yapılan kira artışları İngiltere'dekilerle karşılaştırıldığında hayli yüksek; işçi, örneğin on beş yılda taksitler halinde 4500 frank ödedikten sonra, 15 yıl önceki değeri 3300 frank olan bir ev elde ediyor. Eğer işçi başka bir yere taşınmak ister ya da tek bir aylık ödemesini geciktirirse (bu durumda evden çıkarılabiliyor), evin başlangıçtaki değerinin yüzde $6^2/_3$'ü yıllık kira sayılıyor (örneğin, 3000 frank değerindeki bir ev için ayda 17 frank) ve geri kalan tutar ona ödeniyor; *ama tek kuruş faiz eklenmeden.* Sandığın, "devlet yardımı" hesaba katılmasa bile, bu yolla semirebileceği de anlaşılır bir şeydir, bu koşullar altında sağlanan konutların, sadece kentin dışında ve yarı kırsal bir bölgede inşa edilmiş olmaları nedeniyle bile, kentin içindeki eski kışla konutlarından daha iyi olmaları da.

Almanya'daki, zavallılıklarını 157. sayfada Bay Sax'ın kendisinin bile kabul ettiği birkaç sefil deneyden hiç söz etmeyeceğiz.

Peki, bütün bu örnekler neyi kanıtlıyor? Basitçe, işçi konutları inşa ettirmenin, hijyen yasalarının tümü ayaklar altına alınmadığında bile, kapitalistler açısından bakıldığında, kârlı olduğunu. Ama bu hiçbir zaman yadsınmamıştı ve hepimiz bunu çoktandır biliyorduk. Bir gereksinimi karşılayan *her* sermaye yatırımı, akla uygun şekilde gerçekleştirildiğinde, kâr getirir. Soru ise, tam olarak şu: Konut kıtlığı neden

buna rağmen varlığını sürdürüyor, kapitalistler neden *buna rağmen* işçilerine yeterli sayıda sağlıklı konut sağlamıyor? Ve Bay Sax burada da sermayeye öğütlerde bulunmaktan başka bir şey yapamıyor ve bize cevap veremiyor. Bu sorunun gerçek cevabını yukarıda vermiştik.

Sermaye, artık nihai olarak saptanmış olduğu üzere, konut kıtlığını ortadan kaldırabilecek olsaydı bile, bunu *istemez*. Geriye sadece iki yol kalıyor: İşçilerin kendi kendilerine yardımı ve devlet yardımı.

Kendi kendine yardımın coşkulu bir hayranı olan Bay Sax, konut sorunu alanında da bununla ilgili mucizevi şeylerden söz etmesini biliyor. Ne yazık ki, bunun, sadece *cottage* sisteminin var olduğu ya da en azından hayata geçirilebileceği yerlerde, yani yine sadece kırda herhangi bir sonuç doğurabileceğini; İngiltere'dekiler de dâhil olmak üzere büyük kentlerde ancak çok sınırlı bir ölçüde iş görebileceğini daha en başta kabul etmek zorunda kalıyor. Bu durumda, diye iç geçiriyor Bay Sax,

> "bu yola" (kendi kendine yardıma) "dayalı reform, ancak *dolambaçlı bir yoldan*, dolayısıyla da *her zaman* ancak eksikli bir şekilde, yani ancak, sahibiymiş gibi kullanma ilkesinin konut kalitesi üzerinde etkide bulunacak kadar güçlenebilmesi ölçüsünde hayata geçebilir."

Bundan da kuşku duyulabilirdi; her durumda, "sahibiymiş gibi kullanma ilkesi", yazarımızın üslubunun "kalite"si üzerinde hiçbir reform etkisi yaratmamış. Bütün bunlara rağmen, kendi kendine yardım İngiltere'de öyle mucizelere imza attı ki,

> "bu yolla, orada konut sorununun çözümü için başka doğrultularda gerçekleşen her şey *fazlasıyla aşılıyor*. Bunlar, İngiliz

building society'leri {yapı sandıkları}", ve Bay Sax bunları daha kapsamlı bir şekilde ele alıyor, çünkü, her şeyden önce, "bunların nitelikleri ve faaliyetleri hakkında genel olarak çok yetersiz ya da hatalı düşünceler yaygınlaşmış durumda. İngiliz *building society*'leri hiçbir şekilde ... yapı sandıkları ya da yapı kooperatifleri değil; bunlar, daha çok ... Almancada kullanılabilecek ifadeyle, *Hauserwerbvereine* {ev edinme birlikleri} diye anılmalı; bunlar, üyelerin periyodik katkılarıyla bir fon oluşturmayı ve bundan, büyüklüğüyle orantılı bir şekilde, bir ev satın almaları için üyelere borç vermeyi amaçlayan birlikler ... Dolayısıyla, *building society*, üyelerinin bir bölümü için bir tasarruf birliği, diğer bölümü içinse bir kredi bankası. – Demek ki, *building society*'ler, işçilerin gereksinimlerine yönelik ipotekli kredi kuruluşları ve bunlar, asıl olarak, işçilerin tasarruflarını ... para yatıranlarla aynı konumda olan kişilere bir evin satın alınması ya da inşa edilmesi için veriyor. Varsayılabileceği üzere, bu borçlar, ilgili gerçek varlığın rehin olarak verilmesi karşılığında ve faiz ile amortismanı içeren kısa aralıklı taksit ödemeleriyle geri ödenmeleri koşuluyla sağlanıyor

Faiz, para yatıranlara ödenmek yerine, her zaman *bileşik faiz olarak hesaplarına ekleniyor* ... Yatırımlar, birikmiş faizleriyle birlikte ... bir ay önceden bildirimde bulunma koşuluyla her an geri istenebiliyor." (s. 170-172.) "İngiltere'de 2000'den fazla bu tür birlik var bunlarda toplanmış olan sermaye yaklaşık 15.000.000 sterlin tutarında ve yaklaşık 100.000 *işçi ailesi* şimdiden bu yolla kendi yuvalarının sahibi olmuş durumda; bir benzerine kısa sürede ulaşılamayacağı kesin olan bir toplumsal başarı söz konusu." (s. 174.)

Ne yazık ki burada da "ama" hemen arkadan geliyor:

"Ne var ki, bu yolla, sorunun eksiksiz bir çözümüne henüz *hiçbir şekilde ulaşılmıyor*. Çünkü, başka nedenler bir yana, ev edinmek, sadece *daha iyi durumdaki* işçiler ... için mümkün

> Özellikle hijyen kaygıları çoğu zaman yeterince dikkate alınmıyor." (s. 176.)

Kıta'da, "bu tür birlikler ancak sınırlı bir gelişme alanı" bulabiliyor. Burada sadece kırda bulunan *cottage* sisteminin varlığını şart koşuyorlar; ama kırda, işçiler, henüz kendi kendine yardıma yetecek kadar gelişmiş değil. Diğer yandan, gerçek yapı kooperatiflerinin kurulabileceği kentlerde, bunlar, "türlü türlü çok önemli ve ciddi sorunla karşı karşıya". (s. 179.) Bunlar ancak *cottage*'lar inşa edebilirdi ve bu da büyük kentlerde yapılamaz. Kısacası, "işbirliğine dayalı kendi kendine yardımın bu biçimi"nin "bugünkü koşullarda (ve herhalde yakın gelecekte de) önümüzdeki sorunun çözümünde başrolü oynaması" mümkün değil. Çünkü, bu yapı kooperatifleri hâlâ "gelişmemiş başlangıç aşamalarında" bulunuyor. "Bu, İngiltere için bile geçerli." (s. 181.)

Yani, kapitalistler *istemiyor* ve işçiler *yapamaz*. Schulze-Delitzsch türü burjuvaların işçilerimize hep örnek olarak sunduğu İngiliz *building society*'leri hakkında bazı bilgiler vermek mutlak bir zorunluluk olmasaydı, bu kısmı burada kapatabilirdik.

Ne söz konusu *building society*'ler işçi sandıkları, ne de asıl amaçları işçilere kendi evlerini sağlamak. Aksine, bunun sadece çok istisnai durumlarda gerçekleştiğini göreceğiz. *Building society*'ler asıl olarak spekülasyon amaçlı ve ilk kurulan küçükleri bu konuda büyük taklitçilerinden geri kalmıyor. Bir handa, çoğu zaman hancının ön ayak olmasıyla, bazı müdavimler ve onların arkadaşları, bakkallar, tezgâhtarlar, satış temsilcileri, zanaat ustaları ve başka küçük burjuvalar (bazen de belki bir makine teknisyeni ya da sınıfının aristokrasisi içinde yer alan başka bir işçi) bir

araya gelerek bir yapı kooperatifi kurar ve ardından haftalık toplantılarını aynı yerde yaparlar; buna ilk vesile olan şey, çoğu zaman, hancının yakın çevredeki ya da başka bir yerdeki görece ucuza alınabilecek bir arsayı keşfetmiş olmasıdır. Üyelerin çoğu, işleri nedeniyle belirli bir yere bağlanmış durumda değildir; hatta bakkalların ve zanaatçıların pek çoğunun kentte yalnızca bir işyeri vardır ve konutu yoktur; olanağı bulunan herkes, dışarıda oturmayı dumanlı kentin ortasında oturmaya tercih eder. Arsa satın alınır ve üzerine mümkün olan en yüksek sayıda *cottage* dikilir. Daha varlıklı üyelerin kredileri arsanın satın alınmasını mümkün kılar ve haftalık inşaat masrafları, borç olarak alınan bazı küçük tutarlar dışında haftalık katkılarla karşılanır. Kendi evlerine sahip olmak isteyen üyelere bitmiş *cottage*'lar kura yoluyla dağıtılır ve bu sayede elde edilen fazladan kiralar satın alma fiyatını amorti eder. Geri kalan *cottage*'lar kiraya verilir ya da satılır. Ama yapı sandığı, kazançlı işler yapması durumunda, katkılarını ödedikleri sürece üyelere ait kalan daha küçük ya da daha büyük bir servet biriktirir ve bu servet zaman zaman ya da sandık tasfiye edildiğinde paylaştırılır. On İngiliz yapı sandığından dokuzunun özgeçmişi böyledir. Diğerleri, bazen siyasal ya da hayırseverliğe özgü bahanelerle kurulan daha büyük sandıklardır; ama sonuçta, bunların asıl amacı, her zaman, *küçük burjuvazinin* tasarrufları için, iyi faiz getiren ve toprak mülkiyeti spekülasyonu aracılığıyla kâr payı vaat eden daha büyük bir ipotekli yatırım olanağı sağlamaktır.

Bu sandıkların ne tür müşterileri hedef aldığı, en büyük değilse bile en büyükler arasında yer alan birinin broşüründen anlaşılabilir. Kuruluşundan bu yana elde ettiği gelirler

10½ milyon sterlini (70 milyon taleri) aşan, bankaya ve devlet tahvillerine 416.000 sterlinden fazla yatırım yapmış olan ve şu anda 21.441 üyesi ve yatırımcısı bulunan *Birkbeck Building Society* (29 and 30, Southampton Buildings, Chancery Lane, London) kendisini kamuoyuna şöyle duyuruyor:

> "Çoğu insan, piyano imalatçılarının 'üç yıl sistemi' dediği ve bir piyanoyu üç yıllığına kiralayan herkesin bu sürenin sonunda onun sahibi olmasını sağlayan sistemi bilir. Bu sistemin hayata geçirilmesinden önce, sınırlı bir gelire sahip olan insanlar için, iyi bir piyano edinmek, neredeyse kendi evlerini edinmek kadar zordu; yıllar boyunca piyanonun kirası ödeniyor ve piyanonun değerinin iki ya da üç katı kadar para veriliyordu. Ama bir piyano için yapılabilir olan şey, bir ev için de öyledir Ama bir ev bir piyanodan pahalı olduğundan ... satın alma fiyatını kiralarla ödemek için daha uzun bir süreye gereksinim duyulur. Bu nedenle yöneticiler Londra'nın ve banliyölerinin farklı semtlerinde ev sahipleriyle anlaşmalara vararak, *Birkbeck Building Society*'nin üyelerine ve başkalarına kentin çok farklı semtlerinde çok sayıda ev sunabilir duruma geldi. Yöneticilerin hayata geçirmek istediği sistem şu: Evler 12½ yıllığına kiraya verilecek ve kiranın düzenli olarak ödenmesi durumunda, bu sürenin sonunda, kiracı evin mutlak sahibi olacak ve başka herhangi bir ödeme yapmayacak Kiracı, daha yüksek kiralı daha kısa bir süre ya da daha düşük kiralı daha uzun bir süre için de anlaşma yapabilir ... *Sınırlı bir gelire sahip olan insanlar, büro çalışanları ve mağaza görevlileri* ve başkaları, *Birkbeck Building Society*'ye üye olarak, kendilerini ev sahiplerinden hemen bağımsızlaştırabilir."

Söylenenler yeterince açık. İşçilerden değil, sınırlı bir gelire sahip olan insanlardan, mağaza görevlilerinden ve büro çalışanlarından vb. söz ediliyor; dahası, başvuruculara ço-

ğunun *piyano sahibi durumunda* oldukları varsayılıyor. Aslında, tüm bunların işçilerle hiçbir ilgisi bulunmuyor; küçük burjuvalar ile küçük burjuva olmak isteyen *ve olabilecek olan* kişiler hedef alınıyor; bunlar, büro çalışanları ve benzer işlerde çalışanlar için geçerli olduğu üzere, gelirleri, belirli sınırların içinde kalacak şekilde de olsa genellikle giderek artan insanlar; oysa işçinin geliri, en iyi durumda tutar olarak aynı kalsa bile, gerçekte ailesinin büyümesi ve gereksinimlerinin artması oranında düşer. Aslında, sadece az sayıda işçi istisnai olarak bu tür sandıklara katılabilir. Gelirleri bir yandan çok düşük, diğer yandan da 12½ yıllığına yükümlülük altına girmelerini olanaksız kılacak kadar güvenilmezdir. Bu durumda olmayan az sayıdaki istisnalar, ya en yüksek ücretleri alan işçilerdir ya da ustabaşılar.*

Ayrıca, işçi kenti Mulhouse'un Bonapartistlerinin, bu İngiliz küçük burjuva yapı sandıklarının sefil taklitçilerinden

---

* Burada özellikle Londra'daki yapı birliklerinin ticari faaliyetleri hakkında küçük bir ek yapalım. Bilindiği gibi, Londra'daki neredeyse tüm arsalar, en seçkinleri Westminster'ın, Bedford'ın, Portland'ın vb. dükleri olan yaklaşık bir düzine aristokrata ait. Bunlar, tek tek arsaları başlangıçta 99 yıllığına kiraya vermişti ve bu sürenin sonunda üzerlerinde bulunan her şeyle birlikte söz konusu arsaların sahipleri olarak ortaya çıkıyorlar. Evleri bu kez daha kısa süreli olarak, örneğin 39 yıllığına, kiracının evi iyi duruma getirmesini ve bu şekilde korumasını zorunlu kılan ve "*repairing lease*" denen bir sözleşmeyle kiraya veriyorlar. Böylesi bir sözleşme bağıtlanır bağıtlanmaz, mülk sahibi, evi incelemeleri ve gerekli onarımları saptamaları için mimarını ve ilçenin yapı denetçisini (*surveyor*) gönderiyor. Çoğu zaman fazlasıyla kapsamlı olan bu onarımlar, bütün bir ön cephenin, çatının vb. yenilenmesini içerebiliyor. Ardından, kiracı, kira sözleşmesini güvence olarak bir yapı birliğine teslim ediyor ve masraflarını *kendisinin* karşılayacağı inşaat faaliyetleri için borç olarak verilen gerekli parayı (en çok 1000 sterlin ve 130-150 sterlinlik bir yıllık kira için daha fazlası) bu birlikten alıyor. Bir başka deyişle, bu yapı birlikleri, büyük toprak aristokratlarının Londra'daki evlerini zahmetsizce ve halkın sırtından durmadan yeniden inşa etme ve barınılabilir durumda tutma amacını taşıyan bir sistemin önemli bir ara halkası haline geldi. Ve bu, işçiler için konut sorununun bir çözümüymüş! *[Engels'in 1887 baskısına notu.]*

başka bir şey olmadığını herkes görüyor. Tek fark, Bonapartistlerin, kendilerine sağlanan devlet yardımlarına rağmen, müşterilerini yapı sandıklarına göre çok daha fazla dolandırması. Genel olarak bakıldığında, Bonapartistlerin koşulları, İngiltere'de geçerli olan ortalama koşullardan daha az liberal ve İngiltere'de her ön ödeme için her zaman faiz ve faiz faizi hesabı yapılır ve bir ay öncesinden bildirimde bulunulması koşuluyla bunlar geri ödenirken, Mulhouse'lu fabrikatörler faizi ve faizin faizini ceplerine atıyor ve sadece beş franklık sikkelerle ödenmiş olan tutarı geri ödüyor. Ve bu fark, hiç kimseyi, bütün bunların kitabında bulunduğunu bilmeyen Bay Sax'tan daha fazla şaşırtamayacaktır.

Demek ki, işçilerin kendi kendilerine yardım etmesi de bir işe yaramaz. Geriye devlet yardımı kalıyor. Bay Sax bize bu bağlamda ne sunabilir? Üç şey:

> "Birincisi, devlet, yasama faaliyetlerinde ve idari faaliyetlerinde, çalışan sınıfların konut kıtlığının önem kazanmasına herhangi bir şekilde yol açan her şeyi ortadan kaldırmayı ya da uygun şekilde iyileştirmeyi gözetmeli." (s. 187.)

Yani: Binaların ucuzlaması için inşaat yasalarının gözden geçirilmesi ve inşaat sektörünün serbest bırakılması. Ama İngiltere'de, inşaat yasalarının bir en alt düzeyle sınırlı kalmasına ve inşaat sektörünün havadaki kuşlar kadar özgür olmasına rağmen, konut kıtlığı var. Ayrıca bugün İngiltere'de inşaat işleri o kadar ucuza mal ediliyor ki, bir yük arabası geçtiğinde evler sallanıyor ve her gün bazıları çöküyor. Daha dün, 25 Ekim 1872'de, Manchester'da altısı aynı anda çöktü ve altı işçi ağır yaralandı. Dolayısıyla bu da bir işe yaramıyor.

> "İkincisi, devlet gücü, bireyin kendi dar bireyciliğiyle kötülüğü çoğaltmasını ya da ona yeniden yol açmasını engellemeli."

Yani: İngiltere'de 1857'den beri yapıldığı gibi, işçi konutlarının hijyen ve yapı denetimine tabi tutulması, sağlık açısından tehlike oluşturan ve yıkılmaya yüz tutmuş konutlara kilit vurma yetkisinin devlet makamlarına devredilmesi. Ama bu orada nasıl yapıldı? 1855 tarihli birinci yasa da (*Nuisances Removal Act* {Sıkıntıları Giderme Yasası}), 1858 tarihli ikincisi de (*Local Government Act* {Yerel Yönetim Yasası}), Bay Sax'ın bizzat teslim ettiği gibi "kâğıt üzerinde" kaldı (s. 197). Buna karşılık, Bay Sax, sadece 10.000'den büyük nüfuslu kentler için geçerli olan üçüncüsünün (*Artisans' Dwellings Act* {Zanaatçı Konutları Yasası}) "hiç kuşkusuz, Britanya parlamentosunun toplumsal konulardaki yüksek kavrayışının uygun bir kanıtını sunduğuna" inanıyor (s. 199); oysa bu iddia da, sadece, Bay Sax'ın İngiltere'deki "konular" hakkındaki mutlak bilgisizliğinin "uygun bir kanıtını sunuyor". İngiltere'nin genel olarak "toplumsal konular"da Kıta'nın çok ilerisinde bulunduğu apaçık; bu ülke, modern büyük sanayinin anayurdu; kapitalist üretim tarzı en serbest ve en kapsamlı gelişimini burada sergiledi; bu üretim tarzının sonuçları burada en parlak halleriyle gün ışığına çıkıyor ve bu nedenle yasama alanındaki bir tepkiyi de ilk olarak burada üretiyorlar. Fabrika yasaları bunun en iyi kanıtı. Ama eğer Bay Sax bir parlamento yasasının yürürlüğe sokulmasının onun hemen hayata geçirilmesi için tek başına yeterli olduğuna inanıyorsa büyük bir yanılgı içinde. Ve bu söylenen, en çok (elbette *Workshops' Act* {Atölyeler Yasası} hariç), tam da *Local Government Act* için geçerli. Bu yasayı hayata geçirme

işi, İngiltere'nin neredeyse her yerinde her tür yolsuzluğun, akraba kayırmacılığının ve *jobbery*'nin* {suiistimalin} merkezinde durdukları bilinen kentsel makamlara verilmişti. Bu kentsel makamların, konumlarını türlü türlü ailevi hesaplara borçlu olan görevlileri, bu tür sosyal yasaları hayata geçirme yeteneğinden yoksun ya da bu konuda isteksiz; oysa tam da İngiltere'de, sosyal yasaları hazırlamakla ve hayata geçirmekle görevlendirilen devlet memurlarının çoğunun ayırt edici özelliği (bugün yirmi ya da otuz yıl öncesine göre daha sınırlı bir ölçüde de olsa) görevlerini titizlikle yerine getirmeleri. Sağlıksız ve yıkılmaya yüz tutmuş konutların sahipleri neredeyse her yerde belediye meclislerinde doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak güçlü bir şekilde temsil ediliyor. Dar bölgelere dayalı belediye meclisi seçimleri, seçilmişleri en dar yerel çıkarlara ve etkilere bağımlı kılıyor; yeniden seçilmek isteyen hiçbir meclis üyesi, bu yasanın kendi seçim bölgesinde uygulanması yönünde oy kullanmaya cesaret edemez. Dolayısıyla, söz konusu yasanın neredeyse her yerde yerel makamlarca ne tür bir tiksintiyle karşılandığını ve bugüne kadar yalnızca en rezil durumlarda (ve bu durumlarda bile, çoğu zaman, ancak, geçtiğimiz yıl Manchester ile Salford'da patlak veren çiçek salgını örneğinde olduğu gibi, öncesinde bir salgının patlak vermesinin sonucu olarak) uygulama alanı bulmasını anlamak mümkün. İçişleri Bakanlığına yapılan

---

* Bir kamu makamının memura ya da ailesine özel avantajlar sağlamak için kullanılmasına *jobbery* deniyor. Örneğin bir ülkedeki devlete ait telgraf kurumunun müdürü, bir kâğıt fabrikasının gizli ortağı olur, bu fabrikaya kendi ormanlarından kereste temin eder ve ardından telgraf bürolarına kâğıt tedarik etme işini bu fabrikaya verirse, bu, hayli küçük, ama *jobbery* ilkelerinin eksiksiz bir şekilde kavrandığını göstermesi bakımından fazlasıyla hoş bir *job* {iş} olur {*Der Volksstaat*'ta cümle burada sona eriyor. –*Almanca ed.*}; bu arada Bismarck döneminde bunu yapmak çok olağan ve beklenilesiydi.

başvurular bugüne kadar sadece bu tür durumlarda etkili oldu, çünkü İngiltere'deki her liberal hükümetin ilkesi, sosyal reform yasalarını sadece zorunda kalındığında önermek ve zaten var olanları, eğer mümkün olabiliyorsa, hiç hayata geçirmemektir. Söz konusu yasa, İngiltere'deki bazı başka yasalar gibi, sadece, işçilerin egemenliği ya da baskısı altındaki, onu sonunda gerçekten kullanan bir hükümetin elinde, bugünkü toplumsal durumda gedik açmanın güçlü bir silahı olacağı için önemlidir.

> "Üçüncüsü", Bay Sax'a göre, devlet gücü, "elinin altında bulunan tüm olumlu düzenlemeleri, mevcut konut kıtlığına çare bulmak için en kapsamlı şekilde kullanıma sokmalı."

Yani, devlet gücü, "alt kademelerdeki memurları ve görevlileri" için (bunlar işçi değil ki!) kışlalar, "tam anlamıyla örnek binalar" inşa ettirmeli ve "çalışan sınıflara yönelik konutların iyileştirilmesi amacıyla belediyelere, şirketlere ve aynı zamanda bireylere kredi ... vermeli" (s. 203); tıpkı, İngiltere'de *Public Works Loan Act* {Bayındırlık İşleri Kredi Yasası} uyarınca yapıldığı ve Louis Bonaparte'ın Paris'te ve Mulhouse'da yapmış olduğu gibi. Ama *Public Works Loan Act* da yalnızca kâğıt üzerinde kalıyor; hükümet komisyon üyelerinin emrine en fazla 50.000 sterlin, yani en fazla 400 *cottage*'ın, yani 40 yılda en fazla 16.000 *cottage*'ın ya da en fazla 80.000 kişinin barınabileceği konutların inşa edilmesine yetecek kadar para veriyor; devede kulak! Komisyonun elindeki paranın yirmi yıl sonra geri ödemeler yoluyla iki katına çıktığını, yani son 20 yılda fazladan 40.000 kişi için konutların inşa edildiğini varsaysak bile, bu para hâlâ devede kulak. Ve *cottage*'ların ortalama ömrü yalnızca 40 yıl olduğundan, 40 yılın ardından, 50.000 ya da 100.000 sterlinlik likit varlıklar harap durumda-

ki en eski *cottage*'ların yerlerine yenilerinin koyulması için harcanmak zorunda. Bay Sax, 203. sayfada buna ilkenin doğru bir şekilde ve "aynı zamanda sınırsız ölçüde" uygulanması diyor! Ve Bay Sax, devletin, İngiltere'de bile, "sınırsız ölçüde", neredeyse hiçbir şey başaramadığını bu şekilde itiraf ederek kitabını bitirirken, en sonda tüm katılımcılara yeni bir bir ahlak vaazı vermeyi ihmal etmiyor.*

Şurası gün gibi açık ki, bugünkü devlet konut sıkıntısına ne çare bulabilir ne de çare bulmak istiyor. Devlet, mülk sahibi sınıfların, yani toprak sahipleri ile kapitalistlerin, sömürülen sınıfların, yani köylülerin ve işçilerin karşısındaki örgütlü kolektif gücünden başka bir şey değildir. Tek tek kapitalistlerin (ve burada yalnızca bunlar söz konusudur, çünkü bu konunun tarafı olan mülk sahibi de kendisini öncelikle kapitalist olma niteliğiyle gösterir) istemediğini devletleri de istemez. Dolayısıyla, *tek tek* kapitalistler, konut kıtlığından yakınsalar bile, bunun en korkunç sonuçlarını yüzeysel bir şekilde hafifletmek için bile kolay kolay harekete geçirilemezken, *kolektif* kapitalist, yani devlet de bundan çok fazlasını yapmayacaktır. Olsa olsa, bir kez alışılmış bulunan yüzeysel hafifletme derecesinin her yerde aynı şekilde hayata geçirilmesini sağlayacaktır. Ve bunun böyle olduğunu gördük.

---

* Son zamanlarda, yeni yolların inşa edilmesi amacıyla Londra'daki imar müdürlüklerine kamulaştırma hakkını veren İngiliz parlamento yasalarında, bu şekilde sokağa atılan işçiler bir ölçüde gözetiliyor. Yeni inşa edilecek olan binaların, nüfusun daha önce ilgili yerde oturan sınıflarını almaya uygun olmak zorunda olduğu hükmü devreye sokuluyor. Bu nedenle en düşük değerli arsalarda işçiler için beş ya da altı katlı büyük kiracı apartmanları inşa ediliyor ve böylece yasaya eksiksiz şekilde uyulmuş oluyor. İşçilerin hiçbir şekilde alışkın olmadığı ve Londra'nın eski koşullarının ortasında tümüyle tuhaf görünen bu düzenlemenin ne ölçüde başarılı olacağını zaman gösterecek. Ama en iyi durumda, yeni inşa faaliyetleri nedeniyle fülen yerlerinden edilen işçilerin olsa olsa dörtte birine konut sağlanacak. *[Engels'in 1887 baskısına notu.]*

Ama, diye itiraz edilebilir, Almanya'da burjuvalar henüz egemen değil; Almanya'da devlet hâlâ, bir dereceye kadar, bağımsız bir şekilde toplumun üzerinde ve havada duran bir güç; tam da bu nedenle, tek bir sınıfın kolektif çıkarlarını değil, toplumun kolektif çıkarlarını temsil ediyor. *Böylesi* bir devlet elbette bir burjuva devletinin yapamayacağı pek çok şeyi yapabilir; bu devletten toplumsal alanda da çok farklı şeyler beklenebilir.

Bu, gericilerin dilidir. Oysa gerçekte, Almanya'da da, var olduğu biçimiyle devlet, üzerinde yükseldiği toplumsal temelin zorunlu ürünüdür. Prusya'da (ve bugün belirleyici olan Prusya), hâlâ güçlü olan büyük toprak sahibi soyluların yanında görece genç ve özellikle de çok korkak bir burjuvazi var; bu sınıf, bugüne kadar, ne Fransa'da olduğu gibi doğrudan siyasal egemenliğini ne de İngiltere'de olduğu gibi az çok dolaylı siyasal egemenliğini kazanabildi. Ne var ki, bu iki sınıfın yanında, kendisini hızla çoğaltan, düşünsel açıdan çok gelişmiş olan ve kendisini her gün daha da örgütlü kılan bir proletarya var. Demek ki, burada, eski mutlak monarşinin temel koşulunun, yani toprak sahibi soylular ile burjuvazi arasındaki dengenin yanında, modern Bonapartizmin temel koşulunu, yani burjuvazi ile proletarya arasındaki dengeyi buluyoruz. Hem eski mutlak monarşide hem de modern Bonapartist monarşide gerçek iktidar gücü özel bir subaylar ve memurlar kastının elindedir; Prusya'da bu kast kendisini kısmen kendi üyeleriyle, kısmen küçük *Majorat*[45] soylularıyla, daha ender olarak büyük soylularla ve en az da burjuvalarla

45 *Majorat*: Bir mülkün bir bütün olarak en yaşlı oğula (erkek çocuk yoksa en yakın akrabaya) miras kalmasını ve kolayca satılamamasını sağlayan düzenleme; Orta Çağ'da, mülklerin mirasçılar arasında bölünmesinin önüne geçmek için kullanılıyordu. *–çev.*

genişletti. Toplumun dışında ve deyim yerindeyse üzerinde duruyor görünen bu kastın bağımsızlığı, devlete, toplumdan bağımsız olma görüntüsünü veriyor.

Prusya'da (ve Prusya örneğine uygun olarak Almanya'nın yeni imparatorluk anayasasında) bu çelişkili toplumsal koşullardan zorunlu bir tutarlılıkla türemiş olan bu devlet biçimi, sahte anayasacılıktır; bu, hem eski mutlak monarşinin bugünkü çözülme biçimi, hem de Bonapartist monarşinin varoluş biçimidir. Prusya'da, sahte anayasacılık, 1848'den 1866'ya kadar, sadece, mutlak monarşinin yavaş yavaş çürümesini perdeledi ve kolaylaştırdı. Ama 1866'dan ve özellikle de 1870'ten beri toplumsal koşulların altüst oluşu ve böylece eski devletin çözülmesi herkesin gözü önünde ve muazzam derecede büyüyen bir ölçekte gerçekleşiyor. Sanayinin ve özellikle de borsa dolandırıcılıklarının hızlı gelişimi tüm egemen sınıfları spekülasyon girdabının içine çekti. 1870'te Fransa'dan ithal edilen büyük ölçekli yiyicilik duyulmamış bir hızla gelişiyor. Strousberg ile Péreire birbirlerine şapka çıkarıyor. Bakanlar, generaller, prensler ve kontlar borsada en uyanık borsa Yahudileriyle rekabet ediyor ve devlet de borsa Yahudilerine yığınlar halinde baronluk vererek eşitliklerini tanıyor. Uzun süredir pancar şekeri fabrikatörleri ve damıtık içki imalatçıları olarak sanayicilik yapan kır soyluları eski saygınlık günlerini çoktan arkada bıraktı ve isimleriyle her tür güvenilir ve güvenilmez anonim şirketin yönetici listelerini şişiriyorlar. Bürokrasi, zimmete para geçirmenin gelir artırmanın tek aracı olarak görülmesini giderek daha fazla hor görüyor; devleti bir yana bırakarak sınai girişimlerin yönetimindeki çok daha kazançlı pozisyonların peşine düşüyor; hâlâ makamlarında kalanlar üst-

lerini örnek alarak hisse senedi spekülasyonu yapıyor ya da demiryollarına vb. "ortak" oluyor. Hatta, bazı spekülasyonlarda teğmenlerin de payının bulunduğunu varsaymak haksızlık olmaz. Kısacası, eski devletin tüm unsurlarının ayrışması, mutlak monarşinin Bonapartist monarşiye geçişi bütün hızıyla sürüyor ve bir sonraki büyük ticaret ve sanayi bunalımıyla birlikte sadece şu andaki dolandırıcılık değil, eski Prusya devleti de çökecek.*

Burjuva olmayan unsurları her gün daha fazla burjuvalaşan bu devlet mi, "toplumsal sorun"u ya da sadece konut sorununu çözecek? Tam tersine, Prusya devleti, tüm iktisadi sorunlar açısından burjuvazinin eline giderek daha fazla düşüyor; ve eğer yasalar 1866'dan beri iktisadi alanda burjuvazinin çıkarlarıyla fiilen gerçekleşenden daha fazla uyumlulaştırılmadıysa, suç kimde? Asıl olarak burjuvazinin kendisinde, çünkü birincisi, çıkarlarını enerjik bir şekilde savunamayacak kadar korkak, ve ikincisi, tehditkâr proletaryanın eline yeni silahlar da vermeye başlayan her tür ödünün karşısına dikiliyor. Ve eğer devlet gücü, yani Bismarck, burjuvazinin siyasal etkinliğini kontrol altında tutmak için kendi öz proletaryasını örgütlemeye çalışıyorsa, bu, işçiler karşısında bazı hoş sözlerin söylenmesinden ve olsa olsa yapı sandıkları *à la* Louis Bonaparte {Louis Bonaparte tarzı yapı sandıkları} için asgari düzeydeki bir devlet yardımından başka hiçbir yükümlülük getirmeyen zorunlu ve herkesçe bilinen bir Bonapartist devadan başka nedir?

---

* Prusya devletini ve onun temelini, büyük toprak mülkiyeti ile sınai sermaye arasındaki koruyucu gümrük vergilerinin mührünü taşıyan ittifakı bugün, yani 1886 yılında bile hâlâ bir arada tutan tek şey, 1872'den beri sayıca ve sınıf bilinci bakımından muazzam bir gelişim göstermiş olan proletaryadan duyulan korku. *[Engels'in 1887 baskısına notu.]*

İşçilerin Prusya devletinden ne beklemeleri gerektiğini en iyi gösteren şey, Prusya devlet mekanizmasının toplum karşısındaki bağımsızlığına yeni ve kısa bir son süre vermiş olan Fransız milyarlarının kullanımı. Bu milyarların tek bir taleri, sokağa atılmış olan Berlinli işçi ailelerine başlarını sokacakları birer yer sağlamak için kullanıldı mı? Tam tersine, sonbahar yaklaştığında, devlet, yaz aylarında sığınmak zorunda kaldıkları birkaç sefil kulübeyi bile yıktırdı. Söz konusu beş milyar, yeterince hızlı bir şekilde kalelere, toplara ve askerlere harcanarak tüketiliyor; ve Wagner'in budalalıklarına[46] rağmen, Avusturya'yla birlikte düzenlenen Stieber konferanslarına[47] rağmen, bu milyarlardan Alman işçilerine ayrılan miktar, Louis Bonaparte'ın Fransa'dan çaldığı milyonlardan Fransız işçilerine ayırdığı miktara ulaşmayacak.

III

Gerçekte, burjuvazinin konut sorununu *kendi* tarzıyla çözmesinin, yani çözümün sorunu durmadan yeniden ortaya çıkarmasına yol açacak şekilde çözmesinin tek bir yöntemi bulunur. Bu yöntemin adı şudur: "*Haussmann*".

Burada "Haussmann" derken sadece Parisli Haussmann'ın özgül Bonapartist tarzını kastetmiyorum; bu tarz, sıkışık düzenli işçi mahallelerini uzun, düz ve geniş caddelerle yararken ve bu caddelerin her iki yanına büyük lüks binalar dikerken, barikat mücadelesini zorlaştırma stratejik amacının

46 Alman burjuva iktisatçısı Adolph Wagner, Fransa'dan alınan savaş tazminatı sayesinde yaşanan iktisadi canlanmanın çalışan kitlelerin durumunda ciddi bir iyileşme sağladığını iddia etmişti. *–çev.*

47 Ağustos 1871'de Almanya ile Avusturya arasında işçi hareketine ve Birinci Enternasyonal'e karşı alınacak olan önlemler hakkında görüşmeler yapılmıştı; Wilhelm Stieber, Prusya'da siyasi polis müdürlüğü yapmıştı (1850-1860). *–çev.*

yanında, hükümete bağımlı bir özgül Bonapartist inşaat proletaryası yaratma ve kenti katıksız bir lüks kente dönüştürme amaçlarını da güdüyordu. "Haussmann" derken, ister kamu sağlığı ve güzelleştirme kaygılarından, ister merkezî yerlerdeki büyük işyerleri talebinden, isterse demiryolu, cadde vb. inşası gibi trafik gereksinimlerinden kaynaklansınlar, başta büyük kentlerimizin merkezî bölgelerindekiler olmak üzere işçi mahallelerinde gedikler açmayı içeren genelleşmiş uygulamayı kastediyorum. Nedenler ne kadar farklı olursa olsun, sonuç her yerde aynı: Burjuvazi bu muazzam başarı nedeniyle kendi kendisini fazlasıyla yüceltirken, en rezil dar sokaklar ve patikalar ortadan kalkıyor, ama hemen başka bir yerde ve çoğu zaman da en yakın yerde yeniden ortaya çıkıyorlar.

İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu'nda, 1843 ve 1844 yıllarında göründüğü biçimiyle Manchester'ın bir resmini sunmuştum.[48] O zamandan beri kentin ortasından geçen demiryolları, yeni caddelerin açılması ve büyük kamu binaları ile özel binaların inşa edilmesi, (aradan geçen sürede sıkılaşmış olan hijyen denetimleri bir yana bırakılacak olursa, pek çoğunun yapılaşma bakımından o zamankiyle aynı ya da daha da kötü durumda bulunmasına karşın) orada tarif edilen en kötü semtlerden bazılarını yarıp geçer, temizler ve iyileştirirken diğerlerini tümüyle ortadan kaldırdı. Ama buna karşılık, nüfusu o zamandan beri yüzde 50'den fazla artmış olan kentin muazzam derecede genişlemesi yüzünden, o zamanlar henüz havadar ve temiz olan mahalleler, tıpkı o zamanların en kötü ünlü kentsel bölgeleri kadar kötü yapılaşmış, onlar kadar kirli ve aşırı kalabalık durumda. Tek bir örnek: Kitabımın 80.

48 MEW, Band 2, s. 291 vd. –*Almanca ed.*

sayfası ile devamında,[49] Medlock Nehri'nin vadi tabanında bulunan ve Küçük İrlanda (*Little Ireland*) adıyla uzun yıllardır Manchester'ın yüz karası olan bir grup evi betimlemiştim. Küçük İrlanda uzun süre önce yok oldu; onun yerinde yüksek bir temelin üzerindeki bir tren istasyonu duruyor; burjuvazi, Küçük İrlanda başarılı bir şekilde ve nihai olarak ortadan kaldırıldı diye, büyük bir zafer kazanmışçasına böbürleniyordu. Geçtiğimiz yıl, şiddetli bir sel felaketi yaşandı; gerçekten de, genel olarak, büyük kentlerimizdeki etraflarına set çekilmiş nehirler, kolayca açıklanabilir nedenlerle yıldan yıla daha büyük sel felaketlerine yol açıyor. Açığa çıktı ki, Küçük İrlanda hiçbir şekilde ortadan kaldırılmamış, sadece *Oxford Road*'un {Oxford Karayolu'nun} güney tarafından kuzey tarafına taşınmıştı ve büyümeye hâlâ devam ediyordu. Manchester'ın radikal burjuvalarının yayın organı *The Manchester Weekly Times*'ın 20 Temmuz 1872 tarihli sayısına kulak verelim:

> "Medlock kıyılarının yakınlarındaki alçak arazinin üzerine inşa edilmiş olan mülkün sakinlerinin başına gelen felaketten elde etmeyi umabileceğimiz *bir* iyi sonuç, kamuoyunun dikkatinin, hijyen yasalarının açıkça çiğnenmesi ve bunun bu kadar uzun süredir belediye memurlarının ve belediye meclisinin hijyen komitesinin burunlarının dibinde gerçekleşmesine izin verilmesi üzerinde toplanacak olması. Dünkü sayımızda, bir muhabirimiz, etkileyici bir yazısında, *Charles Street* {Charles Sokağı} ile *Brook Street*'teki sele maruz kalan bazı izbe evlerin utanç verici durumunu, olması gerekenden daha zayıf bir şekilde yansıttı. Başka bir muhabirimizin söz konusu yazıda adı geçen avlulardan birinde dün yaptığı ayrıntılı bir inceleme, yazıdaki tüm açıklamaları doğrulamamızı ve şu görüşü desteklememizi sağlıyor: Avluda bulunan izbe evler çoktan

49 *A.g.y.*, s. 292 vd. *–Almanca ed.*

kapatılmalıydı; daha doğrusu, bunlarda oturulmasına hiç izin verilmemeliydi. *Squire's Court* {Squire's Avlusu}, *Charles Street* ile *Brook Street*'in kesiştiği yerdeki yedi ya da sekiz evden oluşuyor; Brook Street'in demiryolu kemerlerinin altındaki yokuşunun en alt basamağına ulaşan bir yaya, her gün, ayaklarının altındaki derinliklerde insanların barındığının farkına varmadan buradan geçebilir. İnsanların göremeyeceği bu avluya, sadece, sefalet nedeniyle, mezara benzeyen bu yalıtılmış yerde başlarını sokacakları bir ev aramak zorunda kalanlar erişebiliyor. Medlock'un setlerle çevrelenmiş suları olağan durgunluk zamanlarındaki olağan yüksekliklerinde bulunduğunda bile, bu konutların zeminleri su düzeyinin sadece birkaç fit[50] üzerinde olabiliyor ve her şiddetli yağmurun ardından 'kanallar'ı ya da tahliye boruları pis sularla dolup taşma eğilimi gösterirken, konutları, sel sularının her seferinde armağanı olarak bıraktığı hastalık yayan buharlarla zehirleniyor... *Squire's Court*, *Brook Street*'teki evlerin oturulmayan bodrumlarından bile daha aşağıda ... sokağın 20 fit altında bulunuyor ve Cumartesi günü nehirden taşıp 'kanallar'ı zorlayan pis sular çatılara kadar ulaştı. Bu kadarını bildiğimizden, beklentimiz, dünkü ziyaretimiz sırasında avluyu boşaltılmış durumda bulmak ya da sadece kötü kokan duvarları yıkayan ve dezenfektan dağıtan sağlık komitesi görevlileriyle karşılaşmaktı. Bunun yerine, bir berberin izbe konutunda bir köşede duran ve çürümekte olan bir döküntü yığınını bir el arabasına doldurmakla meşgul olan bir adam gördük. Evi bir hayli temizlenmiş olan berber, bizi çok daha aşağılardaki bir dizi eve yönlendirirken, eli kalem tutsa gazetelere yazacağını ve bunların kapatılması konusunda ısrarcı olacağını söyledi. Böylece sonunda *Squire's Court*'a ulaştık ve çamaşır işlerine gömülmüş durumdaki hoş ve sağlıklı görünen İrlandalı bir kadınla karşılaştık. O ve gece bekçiliği yapan kocası 6 yıldır avluda oturuyordu ve kalabalık bir aileleri vardı... Terk etmek zorunda kaldıkları evde

50 1 fit = yaklaşık 30,5 cm. *–çev.*

sel suları neredeyse çatıya kadar ulaşmıştı, camlar kırılmıştı, mobilyalar enkaz yığınına dönüşmüştü... Orada oturan kişi, evdeki kokuları katlanılabilir düzeyde tutmak için iki ayda bir badana yaptığını söyledi... Bu keşfi yaptıktan sonra avlunun içine giren muhabirimiz orada dışarıdaki evle sırt sırta duran üç ev buldu. Bunların ikisinde oturuluyordu. Oradaki kötü koku o kadar tiksindiriciydi ki, birkaç dakika içinde en sağlıklı insanın bile midesinin bulanması kaçınılmazdı... Bu berbat delikte yedi kişilik bir aile oturuyordu ve Perşembe akşamı" (ilk sel felaketinin gerçekleştiği gün) "hepsi evde uyumuştu. Daha doğrusu, diye düzeltmişti kadın, uyumamışlardı, çünkü o ve kocası kötü koku nedeniyle gecenin büyük bölümünde kusmuştu... Cumartesi günü ... göğüslerine kadar suya batmış bir şekilde çocuklarını dışarıya taşımak zorunda kalmışlardı... O da, bu delikte bir domuzun bile yaşayamayacağını düşünüyordu, ama kocası hastalık yüzünden son dönemde çoğu zaman çalışamadığından, kiranın ucuzluğu nedeniyle (haftada 1½ şilin)" (15 groschen) "onu tutmuştu. Bu avlu ve zamanından önce mezara hapsedilmiş gibi burada yaşayan sakinler, en aşırı çaresizlik duygusunu uyandırıyor... Eklemek zorundayız ki, yapılmış olan gözlemlere göre, *Squire's Court*, aynı bölgede bulunan bazı başka yerelliklerin, sağlık komitemizin var olmalarının hesabını veremeyeceği (belki abartılı) bir kopyasından başka bir şey değil. Ve bu yerelliklerde oturmaya devam edilmesine göz yumulursa, ciddiyetlerini burada daha fazla incelemek istemediğimiz bulaşıcı hastalıkların sorumluluğu komiteye ait olacak ve bunlar ilgili mahalleleri tehdit edecektir."

İşte, burjuvazinin konut sorununu pratikte nasıl çözdüğünün çarpıcı bir örneği. Hastalıkların üreme yerleri, kapitalist üretim tarzının işçilerimizi her gece hapsettiği en rezil oyuklar ve delikler, ortadan kaldırılmıyor; bunlar, sadece, *başka yerlere kaydırılıyor*! İlk yerlerinde bunları üretmiş olan aynı

iktisadi zorunluluk, ikincisinde de bunları üretiyor. Ve kapitalist üretim tarzı var olduğu sürece, konut sorununu ya da işçilerin kaderini ilgilendiren herhangi bir başka toplumsal sorunu tek başına çözmek istemek budalalıktır. Çözüm, kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasında, tüm geçim ve emek araçlarına işçi sınıfının kendisi tarafından el koyulmasında yatıyor.

Üçüncü Kısım

Proudhon ve Konut Sorunu Üzerine Ek

I

Der Volksstaat'ın 86. sayısında, A. Mülberger, gazetenin 51. ve izleyen sayılarında eleştirdiğim[51] makalelerin yazarı olduğunu açıklıyor. Yanıtında bana öyle bir dizi suçlama yöneltiyor ve bunu yaparken ele alınan tüm konuları öylesine birbirine karıştırıyor ki, ister istemez ona karşılık vermek zorundayım. Ne yazık ki büyük ölçüde Mülberger'in bana dayattığı kişisel polemik alanında kalmak zorunda olan cevabımın geneli de ilgilendirmesi için, Mülberger'in bir kez daha bütün bunların "özünde, onun için de *Der Volksstaat*'ın diğer okurları için de hiçbir yenilik içermediği"ni söylemesini bile göze alarak, en önemli tartışma konularını yeniden ve mümkünse öncekinden daha anlaşılır bir şekilde açıklayacağım.

Mülberger, eleştirimin biçiminden ve içeriğinden yakınıyor. Biçim söz konusu olduğunda, o sırada ilgili makaleleri kimin yazdığından tümüyle habersiz olduğumu söylemem yeterli. Dolayısıyla, yazara yönelik kişisel bir "yanlılık" söz konusu olamazdı; buna karşılık, konut sorununun makalelerde formüle edilen çözümü hakkında, bunu uzun süre önce Proudhon'dan öğrendiğim ve bununla ilgili görüşüm kesinlik kazanmış olduğu için, elbette "yanlı"ydım.

---

51 *Bkz.* elinizdeki kitap, s. 27-56. *–çev.*

Eleştirimin "üslup"u hakkında Mülberger arkadaşla tartışmayacağım. Hareketin içinde benim kadar uzun bir süre bulununca, maruz kalınan saldırılar insanın derisini kalınlaştırıyor ve başkalarında da böyle olduğunu varsaymak kolaylaşıyor. Mülberger'in zararını tazmin etmek için, bu kez, "üslup"umu, onun epiderminin (üst derisinin) duyarlılığı ile uyumlu hale getirmeye çalışacağım.

Mülberger'in en acı şekilde yakındığı konu ona Prudoncu demiş olmam ve öyle olmadığını iddia ediyor. Kuşkusuz ona inanmak zorundayım; ne var ki, ilgili makalelerin (ve yazdıklarım sadece bunlar hakkındaydı) katıksız Prudonculuktan başka hiçbir şey içermediğinin kanıtını sunacağım.

Ama Mülberger'e göre Proudhon'u da "düşüncesizce" eleştiriyorum ve ona ciddi şekilde haksızlık ediyorum:

> "Küçük burjuva Proudhon'un öğretisi, Almanya'da, herkesçe bilinen bir dogmaya dönüştü; hatta, pek çokları, tek bir satırını bile okumamış olmalarına rağmen, onu yayıyor."

Latin dillerini konuşan işçilerin yirmi yıldır Proudhon'un eserlerinden başka zihinsel gıda bulamamalarına üzüldüğümde, Mülberger, Latin işçiler söz konusu olduğunda, "Proudhon'un formüle ettiği ilkeler{in} neredeyse her yerde hareketin itici ruhunu oluştur{duğu}" cevabını veriyor. Bunu yalanlamak zorundayım. Birincisi, işçi hareketinin "itici ruh"u, hiçbir yerde "ilkeler"de yatmıyor; aksine, her yerde, büyük sanayinin gelişiminde ve bunun sonuçlarında, bir tarafta sermayenin ve diğer tarafta proletaryanın birikmesinde ve yoğunlaşmasında yatıyor. İkincisi, Proudhon'un sözde "ilkeler"inin, Latinler arasında, Mülberger'in onlara atfettiği belirleyici rolü oynadığı; "anarşi, *Organisation des forces économiques, Liquidation sociale* {iktisadi güçlerin ör-

gütlenmesi, toplumsal tasfiye} vb. ilkelerinin orada ... devrimci hareketin gerçek taşıyıcıları haline gelmiş olduğu", doğru değil. Proudhon'a özgü her derde deva ilacın ancak Bakunin tarafından daha da rezil edilmiş biçimiyle belirli bir etki gücü kazanabildiği İspanya ve İtalya bir yana, uluslararası işçi hareketini tanıyan herkes için, Fransa'da, Prudoncular sayıca zayıf bir tarikat oluştururken, işçilerin çoğunluğunun, Proudhon'un "*Liquidation sociale* ve *Organisation des forces économiques*" başlığı altında tasarladığı toplumsal reform planını duymak bile istememeleri, dile düşmüş bir olgudur. Bu, başka şeylerin yanı sıra Komün'de de görülmüştü. Prudoncuların Komün'de güçlü bir şekilde temsil edilmesine rağmen, Proudhon'un önerileri doğrultusunda eski toplumu tasfiye etmeye ya da iktisadi güçleri örgütlemeye yönelik en küçük bir girişimde bile bulunulmamıştı. Aksine, aldığı tüm iktisadi önlemlerin arkasındaki "itici ruh"un birtakım ilkeler değil, basit pratik gereksinimler olması, Komün'e en yüksek onuru kazandırır. Ve bu nedenle, söz konusu önlemler (fırıncılar için gece çalışmasına son verilmesi, fabrikalarda para cezalarının yasaklanması, faaliyetleri durdurulmuş olan fabrikalara el koyulması ve bunların işçi birliklerine devredilmesi), Proudhon'un ruhuna hiçbir şekilde uygun değil, ama Alman bilimsel sosyalizminin ruhuna kesinlikle uygundu. Prudoncuların hayata geçirdiği tek toplumsal önlem Fransa Bankası'na el *koyulmaması*ydı ve Komün kısmen bu yüzden yıkıldı. Aynı şekilde, "Blankistler", kendilerini salt siyasal devrimciler olmaktan çıkarıp belirli bir programa sahip olan sosyalist bir işçi hizbine dönüştürme girişiminde bulunduklarında (örneğin Londra'daki Blankist mülteciler *Internationale et Révolution* {Enternasyonal ve Devrim} başlıklı broşür-

leriyle bunu yapmaya çalışmıştı), Proudhon'un toplumu kurtarma planının "ilkeler"ini ilan etmedi, ama Alman bilimsel sosyalizminin, proletaryanın siyasal eyleminin ve sınıfların ortadan kaldırılmasına ve onlarla birlikte devletin ortadan kaldırılmasına geçiş olarak bu sınıfın diktatörlüğünün gerekliliği hakkındaki görüşlerini neredeyse sözcüğü sözcüğüne benimsediler; daha *Komünist Manifesto*'da ifade edilmiş olan bu tür görüşler o zamandan beri sayısız kez dile getirilmişti. Ve eğer Mülberger, Almanların Proudhon'u küçümsemesinden, "Paris Komünü'ne kadarki" Latin hareketinin anlaşılamadığı sonucunu çıkarıyorsa, bu yetersizliğin kanıtı olarak, Komün'ü, Alman Marx'ın yazdığı *Enternasyonal Genel Konseyi'nin Fransa'daki İç Savaş Hakkındaki Bildirisi*[52] kadar, hatta sadece ona yaklaşacak kadar doğru bir şekilde anlamış ve tarif etmiş olan Latin eserlerini saysın.

İşçi hareketinin doğrudan doğruya Proudhon'un "ilkeler"inin etkisi altında bulunduğu tek ülke Belçika ve Belçika'daki hareket tam da bu nedenle, Hegel'in dediği gibi, "hiçbir şeyden hiçbir şey yoluyla hiçbir şeye" ulaşıyor.

Latin ülkelerinin işçilerinin yirmi yıldır zihinsel gıdalarını doğrudan ya da dolaylı olarak yalnızca Proudhon'dan almış olmalarını bir talihsizlik saydığımda, Proudhon'un (Mülberger'in "ilkeler" dediği) reform reçetesinin bir mitten başka bir şey olmayan egemenliğini değil, söz konusu işçilerin mevcut topluma yönelttikleri iktisadi eleştirinin Proudhon'un tümüyle yanlış olan deyimleriyle bozulmuş ve siyasal eylemlerinin Prudonculuğun etkisi yüzünden sakatlanmış olmasını kastediyorum. Buna göre, "Latin ülkelerinin

52 *Bkz.* MEW, Band 17, s. 313-365 {Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, çev: Erkin Özalp, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2016, s. 51-123}. *–Almanca ed.*

Proudhon'laştırılmış işçilerinin" mi, yoksa bilimsel Alman sosyalizmini Latinlerin kendi Proudhon'larını anladıklarından çok daha iyi kavradıkları kesin olan Alman işçilerinin mi "daha fazla devrimde durduğu" sorusunu, ancak, "devrimde *durmak*" denen şeyin ne anlama geldiğini öğrendiğimizde yanıtlayabileceğiz. "Hıristiyanlıkta, gerçek imanda, Tanrı'nın yolunda vb. duran" insanlardan söz edildiğini duymuşluğumuz var. Ya devrimde, en şiddetli harekette "durmak"? "Devrim", inanmak zorunda olduğumuz dogmatik bir din mi ki?

Mülberger'in bir diğer suçlamasına göre, çalışmasındaki açık ifadelere rağmen, konut sorununu sadece işçileri ilgilendiren bir sorun olarak sunduğunu iddia etmişim.

Bu kez Mülberger gerçekten haklı. İlgili pasajı gözden kaçırdım. Bunu gözden kaçırmam sorumsuzluktu, çünkü incelemesinin genel eğilimini en iyi yansıtan pasajlardan biri. Mülberger gerçekten de açıkça şunları söylüyor:

> "*Sınıf siyaseti* güttüğümüz, bir *sınıf egemenliği* için çaba harcadığımız vb. *gülünç* suçlaması bize sık sık ve fazlaca yöneltildiğinden, öncelikle ve açıkça vurgulayalım ki, konut sorunu hiçbir şekilde sadece proletaryayı ilgilendiren bir sorun değildir; aksine, *gerçek orta katmanı*, küçük işletmeleri, küçük burjuvaziyi, bir bütün olarak bürokrasiyi *en ileri derecede* ilgilendirir konut sorunu, göründüğü kadarıyla, sosyal reformun, tam da, bir taraftaki *proletaryanın çıkarları* ile diğer taraftaki toplumun *gerçek orta sınıflarının çıkarlarının mutlak iç özdeşliğini* açığa çıkarmak konusunda tüm diğerlerinden daha uygun olan noktasıdır. Orta sınıflar, konut kiracılığının baskıcı zincirlerinden dolayı proletarya kadar, belki de daha fazla sıkıntı çekiyor Bugün toplumun gerçek orta sınıflarının önünde duran soru, ... gençlik gücüne sahip ve enerji

> dolu olan işçi partisiyle ittifak halinde, *nimetleri herkesten çok tam da onlara yarar sağlayacak olan* toplumsal dönüşüm sürecine katılma ... gücünü bulup bulamayacaklarıdır."

Yani Mülberger arkadaş burada şunları belirtmiş oluyor:

1. "Biz", herhangi bir "sınıf siyaseti" gütmüyoruz ve herhangi bir "sınıf egemenliği" için çaba harcamıyoruz. Oysa Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi, tam da bir *işçi partisi* olması *nedeniyle*, zorunlu olarak "sınıf politikası" güdüyor, işçi sınıfının politikasını güdüyor. Her siyasal parti devletteki egemenliği fethetmeyi hedeflediğinden, Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi zorunlu olarak *kendi* egemenliği, işçi sınıfının egemenliği, dolayısıyla bir "sınıf egemenliği" için çaba harcıyor. Ayrıca, İngiliz Çartistlerinden başlayarak *her* gerçek proletarya partisi, sınıf politikasını, proletaryanın bağımsız siyasal parti olarak örgütlenmesini birinci koşul ve proletaryanın diktatörlüğünü mücadelenin yakın hedefi olarak ortaya koydu. Mülberger, bunun "gülünç" olduğunu söyleyerek, kendisini proletarya hareketinin dışına ve küçük burjuva sosyalizminin içine yerleştiriyor.

2. Konut sorunu, sadece işçileri ilgilendiren bir sorun değil, ("gerçek orta sınıflar" bu sorun yüzünden "proletarya kadar, belki de daha fazla" sıkıntı çektiği için) küçük burjuvaziyi "en ileri derecede ilgilendiren" bir sorun olma üstünlüğüne sahiptir. Küçük burjuvazinin, tek bir açıdan bile olsa, "belki de proletaryadan daha fazla" sıkıntı çektiğini söyleyen biri, küçük burjuva sosyalistleri arasında sayıldığında elbette şikâyet edemez. Mülberger'in şunu söylememden hoşnutsuz olmasını haklı çıkaracak bir neden var mı:

"Proudhon'un da içinde yer aldığı küçük burjuva sosyalizminin ilgilenmeyi tercih ettiği dertler, çoğunlukla, işçi sınıfı-

nın diğer sınıflarla, özellikle de küçük burjuvaziyle ortaklaşa maruz kaldığı böylesi dertler. Dolayısıyla, Alman Prudoncumuzun, her şeyden önce, görmüş olduğumuz gibi hiçbir şekilde sadece işçileri ilgilendiren bir sorun olmayan konut sorunu üzerinde durması kesinlikle bir tesadüf değil."[53]

3. "Toplumun gerçek orta sınıflarının" çıkarları ile proletaryanın çıkarları arasında "mutlak iç özdeşlik" vardır ve yaklaşan toplumsal dönüşüm sürecinin "nimetler"inden "herkesten çok yararlanacak olanlar", proletarya değil, bu gerçek orta sınıflardır.

Demek ki, işçiler, yaklaşan toplumsal devrimi, "herkesten çok", küçük burjuvaların çıkarları doğrultusunda yapacak. Ve ayrıca küçük burjuvaların çıkarları ile proletaryanın çıkarları arasında mutlak bir iç özdeşlik var. Küçük burjuvaların çıkarları ile işçilerinkiler arasında mutlak bir özdeşlik varsa, işçilerin çıkarları ile küçük burjuvalarınkiler arasında da mutlak bir özdeşlik vardır. Dolayısıyla, küçük burjuva bakış açısı, tıpkı proletaryanın bakış açısı kadar, hareketin içinde bulunma hakkına sahiptir. Ve tam da bu eşit haklara sahip olma iddiası, küçük burjuva sosyalizmi denen şeydir.

Bu nedenle, Mülberger'in, ayrı basımın 25. sayfasında,[54] "küçük işletmecilik"i, "gerçek yapısı gereği üç etmeni, yani emeği, kazanç sağlamayı ve mülkiyeti kendisinde birleştirmesi, söz konusu üç etmeni birleştirirken bireyin gelişme yeteneğinin karşısına hiçbir engel çıkarmaması nedeniyle", "toplumun gerçek *payandası*" diye övmesi; modern sanayiyi,

53 *Krş.* elinizdeki kitap, s. 30. *–çev.*

54 Mülberger'in 1872 yılının başlarında *Der Volksstaat*'ta "*Die Wohnungsfrage*" {"Konut Sorunu"} üst başlığıyla yayımlanan makaleleri daha sonra broşür olarak basılmıştı: A. Mülberger, *Die Wohnungsfrage. Eine sociale Skizze*, Leipzig 1872. *–Almanca ed.*

özel olarak, normal insanların bu fideliğini yok etmekle ve "kendisini hep yeniden üreten yaşam dolu bir *sınıfı*, korku dolu bakışlarını nereye yönelteceğini bilmeyen bilinçsiz bir insan *yığınına* dönüştürmekle" suçlaması fazlasıyla tutarlıdır. Yani, küçük burjuva, Mülberger'in örnek insanı ve küçük işletmecilik de Mülberger'in örnek üretim tarzıdır. Bu durumda, onu küçük burjuva sosyalistleri arasında saydığımda, ona iftira etmiş mi oldum?

Mülberger, Proudhon'la ilgili herhangi bir sorumluluk üstlenmeyi reddettiğinden, burada, Proudhon'un reform planlarının toplumun tüm üyelerini küçük burjuvalara ve küçük köylülere dönüştürmeyi hedeflediğini tartışmaya devam etmek gereksiz olurdu. Küçük burjuvaların çıkarları ile işçilerin çıkarlarının sözde özdeşliği üzerinde durmak da bir o kadar gereksiz olacaktır. Gerekli açıklamalar daha *Komünist Manifesto*'da yapılmıştı. (Leipzig baskısı, 1872, s. 12 ve 21.)[55]

Dolayısıyla, incelememizin sonucu, "küçük burjuva Proudhon söylencesi"nin yanına küçük burjuva Mülberger gerçekliğinin eklenmiş olduğu.

II

Şimdi ana noktalardan birine geliyoruz. Mülberger'in makalelerine, iktisadi ilişkileri, Proudhon'un tarzıyla, hukuki deyimlere çevirerek tahrif ettikleri suçlamasını yöneltmiştim. Buna örnek olarak Mülberger'in şu cümlesini seçmiştim:

> "Bir kez inşa edilmiş olan ev, gerçek değerinden fazlası çoktan kira biçiminde sahibine ödenmiş olsa bile, toplumsal emeğin belirli bir küçük parçasının üzerindeki *ebedî yasal hak* olarak iş görür. Örneğin elli yıl önce inşa edilmiş olan bir evin, bu

55 *Bkz.* MEW, Band 4, s. 472 ve 484-485. –*Almanca ed.*

süre boyunca, kirasının getirisiyle başlangıçtaki maliyet fiyatının iki, üç, beş, on vb. katını karşılaması *böyle gerçekleşir*."[56]

Mülberger şöyle yakınıyor:

> "*Bir olgunun basit ve yalın bir şekilde dile getirilmesi*, Engels'in, evin 'yasal hak' haline nasıl geldiğini açıklamış olmam gerektiği konusunda beni uyarmasına yol açıyor; bu, görevimin kapsamının tümüyle dışında olan bir konuydu ... Bir *betimleme* başka bir şeydir, bir *açıklama* başka bir şey. Proudhon'la birlikte, toplumun iktisadi yaşamına bir *hak fikri*nin nüfuz etmesi gerektiğini söylediğimde, günümüz toplumunu, her tür hak fikrinin değil ama *devrimin hak fikri*nin eksik olduğu bir toplum olarak *betimliyorum*; bu, Engels'in de kabul edeceği bir olgudur."

Şimdilik, bir kez inşa edilmiş olan evde kalalım. Ev, kiralandığında, onu inşa ettirene, kira biçiminde, toprak rantını, onarım maliyetlerini ve yatırdığı inşaat sermayesinin, bunun sayesinde elde edilen kârı da içeren[57] faizini[58] getirir ve koşullara bağlı olarak, parça parça ödenen kira tutarı, başlangıçtaki maliyet fiyatının iki, üç, beş ya da on katına ulaşabilir. Mülberger arkadaş; bu, *iktisadi* olan "olgu"nun "basit ve yalın bir şekilde dile getirilmesi"dir; ve bu olgunun var olmasının nasıl "gerçekleştiğini" bilmek istiyorsak, incelememizi iktisadi alanda yürütmek zorundayız. Dolayısıyla, çocukların bile bir daha yanlış anlayamaması için, olguya biraz daha yakından bakalım. Bilindiği gibi, bir metanın satılması, sahibinin onun kullanım değerini vermesi ve mübadele değerini cebine atması demektir. Metaların kullanım değerlerini farklılaştı-

56 *Krş.* elinizdeki kitap, s. 32. *–çev.*

57 *Der Volksstaat*'ta "bunun sayesinde elde edilen kârı da içeren" sözcükleri bulunmuyor. *–Almanca ed.*

58 *Der Volksstaat*'ta "kârını". *–Almanca ed.*

ran nedenlerden biri de, tüketilmelerinin farklı süreler almasıdır. Bir somun ekmek bir günde tüketilir, bir çift pantolon bir yılda ve bir ev diyelim yüz yılda eskir. Demek ki, uzun ömürlü metalar söz konusu olduğunda, kullanım değerini parça parça, her seferinde belirli bir süreliğine satma, yani onu *kiraya verme* olanağı ortaya çıkar. Dolayısıyla, parça parça satış, mübadele değerini ancak adım adım gerçekleştirir; satıcının, bu şekilde, yatırdığı sermayenin ve onun üzerinden elde ettiği kârın hemen geri ödenmesini istemekten vazgeçmesi, yüksekliği kesinlikle keyfî olmayan ve siyasal iktisadın yasalarıyla belirlenen bir fiyat artışıyla, bir faizle tazmin edilir. Yüz yılın sonunda ev kullanılmış, eskimiş, oturulamaz duruma gelmiştir. O zaman, ödenmiş olan toplam kira tutarından, 1. toprak rantını ve bunun söz konusu süre içinde sergilemiş olabileceği artışı ve 2. söz konusu süre boyunca yapılan onarım masraflarını çıkarırsak, kalan tutarın ortalama olarak şunlardan oluştuğunu görürüz: 1. Evin başlangıçtaki inşaat sermayesi, 2. bunun üzerinden elde edilen kâr ve 3. adım adım vadesi gelen sermayenin ve kârın[59] faizi. Evet, bu sürenin sonunda kiracının bir evi yoktur; ama ev sahibinin de yoktur. Ev sahibinin elinde yalnızca arsa (eğer ona aitse) ve onun üzerinde bulunan ama artık bir ev olmaktan çıkmış bulunan yapı malzemeleri vardır. Ve eğer ev bu arada "başlangıçtaki maliyet fiyatının beş ya da on katını karşıladıysa", bunun tek nedeninin toprak rantındaki bir artış olduğunu göreceğiz; bu da, toprak sahibi ile ev sahibinin çoğu zaman iki farklı kişi olduğu Londra gibi yerlerde hiç kimse için bir sır değildir. Bu tür devasa kira artışlarıyla, çiftçilik yapılan ve arsaların toprak rantının neredeyse değişmeden kaldığı bir

59 *Der Volksstaat*'ta "ve kârın" sözcükleri bulunmuyor. –*Almanca ed.*

köyde değil, hızla büyüyen kentlerde karşılaşılır. Ne de olsa, kötü ünlü olgu şudur ki, toprak rantı artışları bir yana bırakıldığında, ev kirası, ev sahibine, yatırılmış sermaye (ve kârı) üzerinden ortalama olarak yılda yüzde 7'den fazlasını sağlamaz ve onarım masrafları vb. de bu tutardan karşılanmak zorundadır. Kısacası, kira sözleşmesi, işçiyi, teorik açıdan, emek gücünün alınıp satılması hariç olmak üzere tüm diğer meta işlemlerinden daha fazla ya da daha az ilgilendirmeyen tümüyle sıradan bir meta işlemidir; işçinin karşısına, pratikte, ayrı basımın[60] 4. sayfasında[61] değindiğim bin bir burjuva dolandırıcılığı biçiminden biri olarak çıkar, ama orada gösterdiğim gibi, aynı zamanda, iktisadi bir düzenlemeye tabidir.

Buna karşılık Mülberger kira sözleşmesinde katıksız "keyfilik"ten başka bir şey görmüyor (ayrı basımın 19. sayfası) ve ona aksini kanıtladığımda, ona "ne yazık ki kendisinin zaten bildiği bir sürü şey" söylediğimden yakınıyor.

Ama ev kirası hakkındaki iktisadi incelemelerin hiçbiri, bizi, konut kiracılığının ortadan kaldırılmasını "devrimci düşüncenin rahminden çıkan en verimli ve en muhteşem amaçlardan biri"ne dönüştürme noktasına ulaştırmıyor. Bunu başarmak için, basit olguyu, yalın iktisat dilinden, çok daha ideolojik olan hukuk diline çevirmek zorundayız. "Ev", ev kirası üzerindeki "ebedî yasal hak olarak iş görür"; evin değerinin iki, üç, beş, on katının ev kirası olarak ödenebilmesi "*böyle gerçekleşir*". "Yasal hak", bunun nasıl "gerçekleştiğini" öğrenmemize zerre kadar katkıda bulunmaz; ve işte bu nedenle, Mülberger'e, bunun *nasıl* "gerçekleştiğini", ancak, evin

60 Friedrich Engels, *Zur Wohnungsfrage, Der Volksstaat*'ın ayrı basımı, Leipzig, 1872. *–Almanca ed.*

61 *Bkz.* elinizdeki kitap, s. 29. *–çev.*

yasal hak haline nasıl geldiğini inceleyerek öğrenebileceğini söylemiştim. Bunu, ancak, egemen sınıfın ev kirasını onaylamak için başvurduğu hukuki deyime öfkelenmek yerine, benim yaptığım gibi, ev kirasının *iktisadi* doğasını incelediğimizde öğrenebiliriz. – Ev kirasının ortadan kaldırılmasına yönelik iktisadi adımlar öneren birinin, ev kirası hakkında, "kiracının, sermayenin ebedî hakkına ödediği haraçları temsil ettiğinden" daha fazlasını bilmekle yükümlü olduğu kesin. Mülberger'in bu konudaki cevabı: "Bir betimleme başka bir şeydir, bir açıklama başka bir şey."

Demek ki, evi, hiçbir şekilde ebedî olmamasına rağmen, ev kirası üzerindeki ebedî bir yasal hakka dönüştürdük. Evin, söz konusu yasal hak nedeniyle kendi değerinin kat kat fazlasını ev kirası biçiminde getirdiğini görüyoruz (bu nasıl "gerçekleşiyor", tartışma dışı). Hukuki terimlere çeviri sayesinde iktisat alanından o kadar uzaklaştık ki, bir evin, kendi değerinin kat kat fazlasını brüt kira biçiminde adım adım ödetebildiği görüntüsünden başka hiçbir şey görmüyoruz. Hukuki terimlerle düşünüp konuştuğumuzdan, bu görüntüyü hak terazisine, adalet terazisine vuruyoruz ve *adaletsiz* olduğunu, "devrimin hak fikri"ne (artık bu şey her neyse) uygun düşmediğini ve bu yüzden yasal hakkın işe yaramadığını görüyoruz. Ayrıca, faiz getiren sermaye ve kiraya verilen tarım arazisi için de aynı şeyin geçerli olduğunu görüyor ve böylece söz konusu mülkiyet sınıflarını diğerlerinden ayırmanın ve bunları istisnai bir uygulamaya tabi tutmanın bahanesine sahip oluyoruz. Bu da şu taleplerden oluşuyor: 1. Mülk sahibinin fesih hakkından, mülkünü geri isteme hakkından yoksun bırakılması; 2. kiracıya, ödünç alan kişiye ya da kullanıcıya, ona devredilmiş olmakla birlikte ona ait olmayan nesneyi kullan-

ma hakkının bedelsiz olarak verilmesi ve 3. mülk sahibine daha uzun vadeli ve faizsiz olarak ödeme yapılması. Böylece işin bu tarafıyla ilgili olarak Proudhon'un "ilkeler"ini ele almış olduk. Proudhon'un "toplumsal tasfiye"si işte budur.

Bu arada, bütün bu reform planının, küçük burjuva ve küçük köylü olma konumlarını *sağlamlaştırarak* neredeyse yalnızca küçük burjuvalara ve küçük köylülere yarar sağlayacağı açık. Dolayısıyla, Mülberger'e göre söylencesel bir kişi olan "küçük burjuva Proudhon" burada birdenbire çok somut bir tarihsel varlığa dönüşüyor.

Mülberger devam ediyor:

> "Proudhon'la birlikte, toplumun iktisadi yaşamına bir *hak fikri*nin nüfuz etmesi gerektiğini söylediğimde, günümüz toplumunu, her tür hak fikrinin değil ama *devrimin hak fikri*nin eksik olduğu bir toplum olarak *betimliyorum*; bu, Engels'in de kabul edeceği bir olgudur."

Ne yazık ki, Mülberger'e bu iyiliği yapabilecek durumda değilim. Mülberger, topluma bir hak fikrinin nüfuz etmesi gerektiğini söylüyor ve buna bir betimleme diyor. Bir mahkeme, bir borcu ödemem için bana icra memuru aracılığıyla bir ödeme emri gönderdiğinde, Mülberger'e göre, beni borçlarını ödemeyen bir insan olarak *betimlemekten* başka bir şey yapmış olmaz! Bir betimleme başka bir şeydir, uygunsuz bir istek başka bir şey. Ve Alman bilimsel sosyalizminin Proudhon'dan temel farkı tam da burada yatıyor. Biz, iktisadi ilişkileri, oldukları gibi ve nasıl gelişiyorlarsa öyle betimliyoruz (ve her gerçek betimleme, Mülberger'e ne derse desin, aynı zamanda konunun açıklanmasıdır) ve tümüyle iktisadi alanda kalarak kanıtlıyoruz ki, bunların söz konusu gelişimi, aynı zamanda, bir toplumsal devrimin unsurlarının gelişimidir: Bir yan-

dan, yaşam koşulları tarafından kaçınılmaz olarak toplumsal devrime sürüklenen bir sınıf, yani proletarya; diğer yandan, kapitalist toplumun çerçevesinin dışına taşan, bu çerçeveyi parçalamak zorunda olan ve aynı zamanda sınıf ayrımlarını toplumsal ilerlemenin kendi çıkarları doğrultusunda kesin olarak ortadan kaldırmanın araçlarını sunan üretici güçler. Buna karşılık Proudhon, bugünkü toplumdan, kendisini, kendi iktisadi gelişme yasalarına göre değil, adalet kurallarına göre ("hak *fikri*" ona değil Mülberger'e ait) dönüştürmesini talep ediyor. Bizim kanıt sunduğumuz yerde Proudhon ve onunla birlikte Mülberger *vaaz veriyor* ve sızlanıyor.

"Devrimin hak fikri"nin ne menem bir şey olduğunu kesinlikle tahmin edemiyorum. Gerçi, Proudhon'un, "*devrim*"i bir tür tanrıçaya, kendi "adalet"inin taşıyıcısına ve uygulayıcısına dönüştürdüğü doğrudur; bunu yaparken de, 1789-1794 burjuva devrimi ile geleceğin proletarya devrimini birbirlerine karıştırma tuhaf yanılgısına düşüyor. Özellikle 1848'den sonraki neredeyse tüm eserlerinde bunu yapıyor; tek bir örnek vereceğim: *Idée générale de la révolution* {Devrimin Genel Fikri}, ed. 1868, s. 39 ve 40. Ama Mülberger Proudhon'la ilgili her tür sorumluluğu reddettiğinden, "devrimin hak fikri"ni Proudhon'dan hareketle açıklamama izin verilmiyor ve ben de Mısır'ın karanlığında[62] kalıyorum.
Mülberger şunları da söylüyor:

> "Ama var olan adaletsiz durumları *açıklamak* için bir 'ebedî adalet'e başvurma, hele Engels'in bana isnat ettiği gibi söz konusu durumların iyileşmesini bu adalet başvurusundan bekleme yoluna ne Proudhon gidiyor ne de ben gidiyorum."

62 *Tevrat*, "Mısır'dan Kaçış", 10, 21-23'te Tanrı Mısır'ı üç gün boyunca karanlığa gömer. *–çev.*

Mülberger, "Proudhon{un} Almanya'da genel olarak neredeyse hiç bilinmiyor" oluşuna bel bağlıyor olmalı. Proudhon, tüm eserlerinde, bütün toplumsal, hukuki, siyasal,[63] dinsel önermeleri "adalet" terazisine vuruyor ve bunları "adalet" dediği şeye uyup uymamalarına bağlı olarak reddediyor ya da kabul ediyor. *Contradictions économiques*'te[64] bu adalete henüz "ebedî adalet", *justice éternelle* deniyor. Sonrasında ebediyetten söz edilmiyor, ama bu, özünde varlığını sürdürüyor. Örneğin, *De la Justice dans la Révolution et dans l'Église*'de {Devrimde ve Kilisede Adalet'te} (1858 baskısı), aşağıdaki pasaj, üç ciltlik bütün o vaazın metnidir (I. Cilt, s. 42):

> "Temel ilke, toplumların organik, düzenleyici, egemen ilkesi, tüm diğerlerini kendisine tabi kılan, tüm isyancı unsurları yöneten, koruyan, geriye iten, cezalandıran, hatta gerektiğinde bastıran ilke hangisidir? Din, ideal ya da *çıkar* mıdır? ... Bence bu ilke *adalet*tir. – Adalet nedir? *İnsanlığın özüdür*. Dünyanın başlangıcından beri adalet ne olmuştu? Hiçbir şey. – Ne olmalıydı? Her şey."

İnsanlığın özü olan bir adalet, *ebedî* adalet değildir de nedir? Toplumların organik, düzenleyici, egemen temel ilkesi olan, bugüne kadar hiçbir şey olmayan ama her şey olması gereken bir adalet, insana dair her şeyin vurulması gereken, her çatışmada son kararı verecek yargıç olarak başvurulması gereken terazi değildir de nedir? Peki, benim iddiam, Proudhon'un, iktisat hakkındaki bilgisizliğini ve çaresizliğini örtmek için, tüm iktisadi ilişkileri, iktisadi yasalara göre değil, söz konusu ebedî adalet tasavvuruna uyup uymadık-

63 *Der Volksstaat*'ta bunun ardından gelen sözcükler: "durumları, bütün teorik, felsefi,". *–Almanca ed.*

64 P.-J. Proudhon, *Systeme des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*, T. 1-2, Paris 1846. *–Almanca ed.*

larına göre yargıladığı değildi de neydi? Ve eğer Mülberger, "modern toplumun yaşamındaki tüm mübadelelere bir *hak fikri*nin nüfuz etmesi{ni}, yani bunların her yerde *adaletin kesin talepleri* uyarınca gerçekleştirilmesi{ni}" istiyorsa, Mülberger'in Proudhon'dan ne farkı kalıyor? Ben mi okuyamıyorum yoksa Mülberger mi yazamıyor?

Mülberger şunları da söylüyor:

> "Proudhon, insan toplumundaki asıl itici gücün hukuki ilişkiler değil iktisadi ilişkiler olduğunu en az Marx ile Engels kadar biliyor; bir halkın herhangi bir andaki hak fikirlerinin başta üretim ilişkileri olmak üzere iktisadi ilişkilerinin ifadesinden, basılı halinden, ürününden başka bir şey olmadığını o da biliyor ... Kısacası, Proudhon için, hak, tarihselleşmiş olan iktisadi üründür."

Eğer Proudhon bunları (Mülberger'in bulanık ifadelerini bir yana bırakmak ve iyi niyetli olduğunu varsaymak istiyorum), bütün bunları "en az Marx ile Engels kadar biliyor"sa, tartışmamız için herhangi bir neden kalır mı? Ne var ki, Proudhon'un bilgisiyle ilgili durum biraz daha farklı. Belirli bir toplumun iktisadi ilişkileri kendilerini ilk aşamada *çıkarlar* olarak gösterir. Proudhon ise, en önemli eserinin hemen yukarıda alıntılanan pasajında, net bir şekilde, "toplumların organik, düzenleyici, egemen ilkesi{nin}, tüm diğerlerini kendisine tabi kılan" ilkesinin, *çıkar* değil *adalet* olduğunu söylüyor. Ve tüm eserlerinin tüm belirleyici pasajlarında aynı şeyi yineliyor. Ama bu, Mülberger'i şöyle devam etmekten alıkoymuyor:

> "... Proudhon'un *La Guerre et la Paix*'de {Savaş ve Barış'ta} en derinlikli şekilde ele aldığı iktisadi hak fikrinin, Lassalle'ın *System der erworbenen Rechte* {Kazanılmış Haklar Sistemi}

için yazdığı önsözde çok güzel bir şekilde dile getirdiği temel düşüncesiyle tam olarak çakıştığı."

La Guerre et la Paix, Proudhon'un çok sayıdaki çocukça eserinden belki de en çocukça olanıdır; ama bunun, tüm tarihsel olayları ve düşünceleri, her tür siyaseti, felsefeyi ve dini, ilgili tarihsel dönemin maddi, iktisadi yaşam koşullarından hareketle açıklayan Alman materyalist tarih kavrayışını Proudhon'un anladığı iddiasının kanıtı olarak sunulmasını bekleyemezdim. Kitap, materyalizm açısından o kadar zayıftır ki, savaş kavramını bile *yaratıcı*yı yardıma çağırmadan kuramaz:

> "Ne var ki, bu yaşam tarzını bizim için seçmiş olan yaratıcının kendi amaçları vardı" (1869 tarihli baskı, II. cilt, s. 100).

Kitabın hangi tarih bilgisine yaslandığı, Altın Çağ'ın tarihsel varlığına inanmasından anlaşılabiliyor:

> "Başlangıçta, insanlık yerküre üzerinde henüz seyrek bir şekilde bulunurken, doğa, onun gereksinimlerini zorluk çıkarmaksızın karşılıyordu. Bu, Altın Çağ, yani bolluk ve barış çağıydı" (*a.g.y.*, s. 102).

Onun iktisadi bakış açısı, en kaba Malthusçuluğun bakış açısıdır:

> "Üretim iki katına çıktığında nüfus da kısa bir süre sonra iki katına çıkacaktır" (s. 106).

Peki kitabın materyalizmi nerede yatıyor? Savaşın nedeninin her zaman ve hâlâ "yoksulluk" olduğunu iddia etmesinde yatıyor (örneğin 143. sayfa). Bräsig Amca, 1848'deki konuşmasında şu büyük sözü sakin bir şekilde dile getirdiğinde en az o kadar başarılı bir materyalistti: Büyük yoksulluğun nedeni büyük *pauvreté*'dir {yoksulluktur}.

Lassalle'ın *System der erworbenen Rechte* adlı eseri, sadece hukukçunun yanılsamasını değil, Yaşlı Hegelcinin yanılsamasını da paylaşır. Lassalle, s. VII'de, "kazanılmış hak kavramı{nın} *iktisadi alanda* {da} gelişimin her tür devamının itici kaynağı" olduğunu açıkça söyler; "hakkı{n} akla uygun, *kendi kendisinden*" (yani iktisadi ön koşullardan değil) "doğup gelişen bir organizma" olduğunu kanıtlamak ister (s. XI); ona göre, yapılması gereken şey, hakkı, iktisadi ilişkilerden değil, "irade kavramının kendisi"nden türetmektir ve "hukuk felsefesi bu kavramın gelişiminden ve ifadesinden başka bir şey değildir". Öyleyse bu kitap burada nereye oturuyor? Proudhon ile Lassalle arasındaki tek fark şu: Lassalle, gerçek bir hukukçu ve Hegelciydi; Proudhon ise, tüm diğer şeylerde olduğu gibi hukuk ve felsefe alanlarında da tam bir amatördü.

Kendisiyle durmadan çelişmesiyle ünlü olan Proudhon'un, ara sıra, fikirleri olgulardan hareketle açıkladığı izlenimini uyandıran sözler de söylediğini çok iyi biliyorum. Ama bu sözler, adamın genel düşünsel doğrultusunun yanında hiçbir önem taşımıyor ve dahası, bunlar, ortaya çıktıkları yerlerde, aşırı derecede muğlak ve kendi içlerinde tutarsız.

Toplumun belirli ve çok erken bir gelişme aşamasında, her gün yinelenen üretim eylemlerini, ürünlerin paylaşımını ve mübadelesini ortak bir kurala bağlama, bireyin kendisini üretimin ve mübadelenin ortak koşullarına tabi kılmasını sağlama gereksinimi ortaya çıkar. Başlangıçta âdet olan bu kural kısa sürede *yasa* olur. Yasayla birlikte, zorunlu olarak, onu korumakla görevlendiren organlar da ortaya çıkar: kamu gücü, devlet. Toplum daha fazla geliştikçe, yasa da gelişerek az çok kapsamlı bir mevzuata dönüşür. Söz konusu mevzuat ne kadar karmaşıklaşırsa, bunun ifade edilme tar-

zı, toplumun alışılagelmiş iktisadi yaşam koşullarının ifade edilme tarzından o kadar uzaklaşır. Var olma hakkını ve gelişmeye devam etmesinin gerekçesini iktisadi ilişkilerden değil kendisine ait olan içsel nedenlerden, dilerseniz "irade kavramı"ndan türeten bağımsız bir unsur olarak görünür. İnsanlar, hayvanlar dünyasından türediklerini unuttukları gibi, hukuklarının kendi iktisadi yaşam koşullarından türediğini de unutur. Mevzuatın gelişmeye devam ederek karmaşık ve kapsamlı bir bütüne dönüşmesiyle birlikte, yeni bir toplumsal işbölümü gerekli hale gelir; bir profesyonel hukukçular katmanı oluşur ve onlarla birlikte hukuk bilimi ortaya çıkar. Söz konusu bilim daha da geliştiğinde, farklı halkların ve farklı dönemlerin hukuk sistemlerini, ilgili iktisadi ilişkilerin yansımaları olarak değil, gerekçelerini kendi içlerinde bulan sistemler olarak birbirleriyle karşılaştırır. Karşılaştırma, ortak noktaların varlığını şart koşar; bunlar, hukukçuların tüm bu hukuk sistemlerindeki az çok ortak olan noktaları *doğal hukuk* olarak bir araya getirmesi yoluyla bulunur. Ama neyin doğal hukuk olup neyin olmadığını ölçmek için kullanılan ölçüm çubuğu, hukukun kendisinin en soyut ifadesidir: *adalet*. Dolayısıyla, bu andan itibaren, hukukun gelişimi, hukukçular ve onların sözüne inananlar için, artık yalnızca, insana dair durumları, hukuki terimlerle ifade edilebildikleri kadarıyla, adalet idealine, *ebedî* adalet idealine hep daha fazla yaklaştırma çabasıdır. Ve bu adalet, her zaman ve sadece, mevcut iktisadi ilişkilerin bazen tutucu yanlarının bazen de devrimci yanlarının ideolojileştirilmiş, yüceltilmiş ifadesidir. Yunanların ve Romalıların adaleti, köleciliği adil buluyordu; 1789'un burjuvalarının adaleti, adil olmadığı gerekçesiyle, feodalizmin kaldırılmasını talep ediyordu. Prusyalı *Junker*

{toprak sahibi soylu} için, sakat ilçe düzenlemesi[65] bile ebedî adaletin bir ihlalidir. Dolayısıyla, ebedî adalet tasavvuru, sadece zamana ve yere göre değil, kişilere göre bile değişiyor ve Mülberger'in doğru bir şekilde belirttiği gibi, "herkesin başka bir şey anladığı" şeyler arasında yer alıyor. Gündelik yaşamda, değerlendirme konusu olan ilişkilerin basitliği nedeniyle, doğru, yanlış, adalet, adalet duygusu gibi ifadeler, toplumsal şeylerle ilgili olarak bile herhangi bir yanlış anlamaya yol açmadan kullanılabilirken, bunlar, görmüş olduğumuz gibi, iktisadi ilişkiler hakkındaki bilimsel incelemelerde, örneğin flojiston teorisinin terminolojisi korunacak olsa günümüz kimyasında ortaya çıkacak olanla aynı umutsuz karışıklığa yol açar. Proudhon gibi, söz konusu toplumsal flojistona, yani "adalet"e inanılması ya da Mülberger gibi, flojistonun da en az oksijen kadar eksiksiz bir doğruluk barındırdığının ileri sürülmesi durumunda karışıklık daha da artar.*

---

* Oksijenin bulunmasından önce, kimyacılar, atmosferdeki havada bulunan maddelerin yanmasını, yanma sırasında kaçan özel bir yanıcı maddenin, yani flojistonun var olduğunu varsayarak açıklıyordu. Yanmış olan basit maddelerin, yanma sonrasında, öncesiyle karşılaştırıldığında daha ağır olduğunu saptadıklarından, flojistonun negatif bir ağırlığa sahip olduğu ve dolayısıyla bir maddenin flojistonsuz halinin flojistonlu halinden daha ağır olduğu açıklamasını yaptılar. Bu yolla, oksijenin temel özellikleri adım adım, ama her seferinde *ters çevrilmiş olarak*, flojistona atfedildi. Yanmanın, yanan maddenin bir başka maddeyle, yani oksijenle bağ kurması demek olduğunun keşfedilmesi ve bu oksijenin var olduğunun gösterilmesi, (yaşlı kimyacıların uzun süren direnişinden sonra) söz konusu varsayımın sonunu getirdi.

65 13 Aralık 1872 tarihli, Prusya'nın Brandenburg, Pomeranya, Poznan, Silezya ve Saksonya illerine yönelik *ilçe düzenlemesi*. Prusya'daki idari reformun temelini oluşturmuştu. Bu düzenlemeyle, kırdaki çiftlik sahiplerinin miras yoluyla devrolan polislik yetkileri kaldırıldı ve seçilebilir muhtarlar, sınıf sistemine göre seçilebilir ilçe meclisleri vb. gibi bazı yerel özyönetim unsurları devreye sokuldu. Reformun hedefi, *Junker* katmanının çıkarları doğrultusunda, devlet aygıtını sağlamlaştırmak ve merkezî iktidarı güçlendirmekti. Çiftlik sahibi *Junker*'ler, seçimlerle gelinen makamların çoğunu ellerinde tutarak ya da bunların görevlileri tarafından doldurulmasını sağlayarak, pratikte, ilçelerdeki ve illerdeki iktidarlarını korumuştu. *–Almanca ed.*

III

Mülberger,

> "Göklere çıkarılan yüzyılımızın bütün kültürünün, büyük kentlerde nüfusun %90'ının ve daha fazlasının kendilerine ait olduğunu söyleyebilecekleri bir yere sahip olmamasından daha korkunç bir aşağılanmaya maruz kalmadığı"[66]

şeklindeki "duygudaşlık" içeren ifadesine gerici bir feryat dememden de yakınıyor. Evet, öyle diyorum. Eğer Mülberger, iddia ettiği gibi, "günümüzün iğrençlikleri"ni betimlemekle yetinseydi, "o ve onun makul sözleri" hakkında elbette kötü bir söz söylemezdim. Ama bambaşka bir şey yapıyor. Söz konusu "iğrençlikler"i, işçilerin "*kendilerine ait olduğunu söyleyebilecekleri bir yere sahip olmaması*"nın *sonucu* olarak betimliyor. İster, "günümüzün iğrençlikleri"nden, işçinin ev sahipliğinin ortadan kaldırılmış olması nedeniyle yakınılsın, isterse, *Junker*'lerin yaptığı gibi, feodalizmin ve loncaların ortadan kaldırılmış olması nedeniyle yakınılsın, her iki durumda da, gerici bir feryattan, kaçınılmaz olanın, tarihsel açıdan zorunlu olanın gelişi nedeniyle yakılan bir ağıttan başka bir şey çıkamaz ortaya. Gericilik, Mülberger'in, işçinin bireysel ev sahipliğini geri getirmek istemesinde (tarih bu defteri kapatalı çok oldu), işçilerin kurtuluşu dendiğinde aklına herkesin yeniden kendi evinin sahibi olmasından başka bir şeyin gelmemesinde yatıyor.

Devam edelim:

> "En açık şekilde söylüyorum: Asıl mücadele kapitalist üretim tarzını hedef alıyor ve barınma koşullarında bir iyileşmenin gerçekleşmesi ancak *bu üretim tarzının değiştirilmesi* du-

66 *Bkz.* elinizdeki kitap, s. 35-36. *–çev.*

> rumunda umulabilir. Engels bütün bunları hiç görmüyor toplumsal sorunun eksiksiz çözümünü, kiralanmış konutun bedeli karşılığında devralınmasına geçişin ön koşulu sayıyorum."

Ne yazık ki bütün bunları bugün de hiç göremiyorum. O sırada adını bile bilmediğim birinin, beyninin derinliklerinde neyi ön koşul saydığını bilemem ya. Yapabileceğim tek şey, Mülberger'in basılı makalelerini temel almak. Ve bugün bile, bunlarda, Mülberger'in (ayrı basımın 15 ve 16. sayfaları), kiralanmış konutun bedeli karşılığında devralınmasına geçişin ön koşulu saydığı tek şeyin kiralanmış konut olduğunu görüyorum. Ancak 17. sayfaya gelindiğinde, "sermayenin üretkenliğini boynuzlarından" yakalıyor; buna daha sonra döneceğiz. Ve cevabında bile, şunu söylediğinde, bunu doğrulamış oluyor:

> "Aksine, konut sorunundaki eksiksiz bir dönüşümün *mevcut koşullardan hareketle* nasıl hayata geçirilebileceğinin gösterilmesi söz konusuydu."

"Mevcut koşullardan hareketle" ile "kapitalist üretim tarzının dönüştürülmesinden (ortadan kaldırılması, diye okuyun) hareketle", taban tabana zıt şeylerdir elbette.

Mülberger'in, onun Prudoncu projesinin hayata geçirilmesinin mümkün olan tek biçiminin, Bay Dollfus ve diğer fabrikatörlerin işçilere kendi evlerini edinmeleri konusunda yardım etmeye yönelik hayırseverce çabaları olduğunu söylediğimde yakınması hiç şaşırtıcı değil. Proudhon'un toplumu kurtarma planının, tümüyle *burjuva* toplumunun zemini üzerinde kalan bir fantezi olduğunu anlasaydı, pek doğal olarak ona inanmazdı. İyi niyetini hiç tartışmaya açmadım. Peki ama, Dr. Reschauer'i, Viyana'nın belediye meclisine

Dollfus'ün projelerinin taklit edilmesini önerdiği için övmesinin nedeni ne?

Mülberger şunları da söylüyor:

> "Özel olarak kent ile kır arasındaki karşıtlık söz konusu olduğunda, bunu ortadan kaldırmayı istemek ütopyalar arasında yer alır. Bu karşıtlık doğal, daha doğrusu tarihselleşmiş bir {karşıtlıktır} Yapılması gereken şey, bu karşıtlığı *ortadan kaldırmak* değil, onun *zararsız* ve hatta *verimli* olacağı siyasal ve toplumsal biçimleri bulmaktır. Bu yolla, çıkarların barışçıl bir şekilde uyuşturulması ve bunların giderek dengelenmesi beklenebilir."

Demek ki kent-kır karşıtlığının ortadan kaldırılması bir ütopyadır, çünkü bu karşıtlık doğal, daha doğrusu tarihselleşmiş bir karşıtlıktır. Bu mantığı modern toplumun başka karşıtlıklarına uygulayıp nereye ulaşacağımızı görelim. Örneğin:

> "Özel olarak" kapitalistler ile ücretli emekçiler "arasındaki karşıtlık söz konusu olduğunda, bunu ortadan kaldırmayı istemek ütopyalar arasında yer alır. Bu karşıtlık doğal, daha doğrusu tarihselleşmiş bir karşıtlıktır. Yapılması gereken şey, bu karşıtlığı *ortadan kaldırmak* değil, onun *zararsız* ve hatta *verimli* olacağı siyasal ve toplumsal biçimleri bulmaktır. Bu yolla, çıkarların barışçıl bir şekilde uyuşturulması ve bunların giderek dengelenmesi beklenebilir."

Böylece yine Schulze-Delitzsch'e ulaştık.

Kent ile kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması, kapitalistler ile ücretli emekçiler arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılmasına göre daha çok ya da daha az ütopik değil ve hem sınai hem de tarımsal üretimin pratik bir talebi olma niteliğini günden güne daha fazla kazanıyor. Hiç kimse bunu

Liebig'in tarım kimyası hakkındaki eserlerinde olduğu kadar hararetli bir şekilde talep etmedi; birinci talebi her zaman insanın topraktan aldıklarını toprağa geri vermesi olan Liebig, söz konusu eserlerde, bunu engelleyen tek şeyin başta büyük kentler olmak üzere kentlerin varlığı olduğunu kanıtlar. Sadece burada, yani Londra'da, bütün Saksonya Krallığı'nın ürettiğinden daha büyük miktarda gübre üretildiği, bunun her gün muazzam masraflarla denize döküldüğü ve bu gübrenin Londra'nın her yanını zehirlemesini engellemek için devasa yapılara gereksinim duyulduğu görüldüğünde, kent ile kır arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması ütopyası dikkat çekici bir pratik temele kavuşur. Ve görece önemsiz Berlin bile en az otuz yıldır kendi pisliğinde boğuluyor. Diğer yandan, Proudhon gibi, bugünkü burjuva toplumunu altüst edip köylüyü köylü olarak korumayı istemek, tam bir ütopyacılıktır. Kır nüfusunun binlerce yıldır neredeyse aynı şekilde katlandığı yalıtılmışlıktan ve aptallaşmadan kurtarılmasını, ancak, nüfusun bütün ülkeye mümkün olduğunca eşit bir şekilde dağıtılması, sınai üretim ile tarımsal üretim arasında sıkı bir bağın kurulması ve ulaştırma araçlarının bunun gerektirdiği şekilde yaygınlaştırılması sağlayabilir ve bunların ön koşulu, kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasıdır. İnsanın, tarihsel geçmişin imal ettiği zincirlerden, ancak kent ile kır arasındaki karşıtlık ortadan kaldırıldığında tümüyle kurtulacağını iddia etmek, ütopyacılık demek değildir; ütopyacılık, ancak, "mevcut ilişkilerden hareketle", içinde mevcut toplumun şu ya da bu karşıtlığının çözüleceği *biçimi* tarif etmeye kalkışmaktır. Ve Mülberger, Proudhon'un konut sorununu çözmeye yönelik formülünü benimseyerek, bunu yapıyor.

Mülberger bunun ardından "Proudhon'un sermaye ve faiz hakkındaki korkunç görüşleri"nin sorumluluğuna onu belirli bir ölçüde ortak etmemden yakınıyor ve şunları söylüyor:

> "Üretim ilişkilerindeki değişimin *gerçekleşmiş olduğunu* varsayıyorum ve faiz oranını düzenleyen geçiş yasası, üretim ilişkileriyle değil, toplumsal dönüşümlerle, dolaşım ilişkileriyle ilgilidir Üretim ilişkilerinin değişmesi ya da Alman okulunun daha doğru olan deyimiyle kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılması, doğal olarak, Engels'in bana *söylet-meye çalıştığı* gibi faizi kaldıran bir geçiş yasasının değil, *tüm emek araçlarına fiilen el koyulmasının*, tüm sanayiye çalışan halk tarafından el koyulmasının sonucudur. Çalışan halkın bunu yaparken bedeli karşılığında devralmaya mı yoksa doğrudan doğruya kamulaştırmaya mı daha fazla biat edeceğine" (!) "karar vermek Engels'e de bana da düşmez."

Şaşkınlık içinde gözlerimi ovuşturuyorum. Kiralanmış konutun bedeli karşılığında devralınmasının, "tüm emek araçlarına fiilen el koyulmasının, tüm sanayiye çalışan halk tarafından el koyulmasının" gerçekleşmiş olması ön koşuluna dayandığını söylediği yeri bulmak için Mülberger'in incelemesini baştan sona yeniden okuyorum. Söz konusu pasajı bulamıyorum. Yok. Hiçbir yerde "fiilen el koyma"nın vb. sözü edilmiyor. Ama s. 17'de şöyle deniyor:

> "Şimdi, sermayenin üretkenliğinin (örneğin, *tüm sermayelerin faizini yüzde bir düzeyinde sabitleyen* ve elbette bu oranı da sıfır noktasına giderek yaklaştırma ... eğilimine sahip olan *bir geçiş yasası aracılığıyla* er ya da geç gerçekleşmek zorunda olduğu üzere) *gerçekten boynuzlarından* yakalandığını varsayalım. Tüm diğer ürünler gibi ev ve konut da doğal olarak bu yasanın hükmü altındadır ... Dolayısıyla, bu açıdan baktığımızda, kiralanmış konutun bedeli karşılığında devralınması-

> nın, *genel olarak sermayenin üretkenliğinin ortadan kaldırılmasının zorunlu bir sonucu* olduğunu görüyoruz."

Yani, burada, Mülberger'in son fikir değişikliğiyle tam bir karşıtlık oluşturacak şekilde ve yalın sözlerle, sermayenin üretkenliğinin (itiraf ettiği üzere, bu bulanık ifadeyle kapitalist üretim tarzını kastediyor), faizi kaldıran yasayla gerçekten "boynuzlarından yakalandığı" ve tam da bu yasa sayesinde, kiralanmış konutun bedeli karşılığında devralınmasının, genel olarak sermayenin üretkenliğinin ortadan kaldırılmasının kaçınılmaz sonucu olduğu söyleniyor. Mülberger şimdi, kesinlikle böyle değil, diyor. Söz konusu geçiş yasası, "*üretim* ilişkileriyle değil, *dolaşım* ilişkileriyle ilgili". Goethe'ye göre "bilgeler için de ahmaklar için de aynı derecede gizemli olan"[67] bu eksiksiz çelişki karşısında, karşımda çok farklı iki Mülberger'in bulunduğunu ve bunlardan birinin, diğerinin yayımlatmış olduğu şeyi ona "söyletmeye çalıştığım" için haklı olarak yakındığını varsaymaktan başka seçeneğim kalmıyor.

Çalışan halkın, fiilî el koyma sırasında "bedeli karşılığında devralmaya mı yoksa doğrudan doğruya kamulaştırmaya mı daha fazla biat edeceğini" bana da Mülberger'e de sormayacağı doğrudur elbette. En yüksek olasılıkla, hiç "biat" etmemeyi tercih edecekler. Ama tüm emek araçlarına çalışan halk tarafından fiilen el koyulmasının sözü bile edilmemişti; sadece, Mülberger'in, "konut sorununun çözümünün tüm içeriğinin *bedeli karşılığında devralma* sözü tarafından kapsandığı" iddiası (s. 17) vardı. Eğer şimdi söz konusu bedeli karşılığında devralma işleminin fazlasıyla kuşkulu olduğunu söylüyorsa, ikimiz ve okurlar neden bütün bu gereksiz işlerle uğraşalım?

---

67 Goethe'nin *Faust* adlı eserinde Mephisto'nun söylediği sözlerin değiştirilmiş hali (Birinci Bölüm, "Cadı Mutfağı"). *–Almanca ed.*

Ayrıca, tüm emek araçlarına "fiilen el koyulması"nın, tüm sanayiye çalışan halk tarafından el koyulmasının, Prudoncu "bedeli karşılığında devralma"nın tam tersi olduğunu belirtmek gerekiyor. İkincisinde, *birey olarak işçi*, konutun, çiftliğin, emek aracının sahibi olur; ilkinde, "çalışan halk", evlerin, fabrikaların ve emek araçlarının kolektif sahibi olarak kalır ve en azından bir geçiş dönemi boyunca, bunları kullanma hakkını maliyetlerinin karşılanmasını istemeden bireylere ya da topluluklara bırakma yoluna kolay kolay gitmez. Tıpkı, toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılmasının, toprak rantının ortadan kaldırılması anlamına değil, değişik bir biçim altında bile olsa topluma aktarılması anlamına gelmesi örneğinde olduğu gibi. Dolayısıyla, tüm emek araçlarına çalışan halk tarafından fiilen el koyulması, kira ilişkilerinin korunmasını hiçbir şekilde dışlamaz.

Genel olarak bakıldığında, buradaki soru, proletaryanın, iktidara geldiğinde, üretim araçlarına, hammaddelere ve geçim araçlarına basitçe ve zorla el mi koyacağı, bunlar için hemen tazminat mı ödeyeceği, yoksa bunların mülkiyetini küçük taksitler ödeme yoluyla mı devralacağı değildir. Böyle bir soruya önceden ve tüm durumlar için cevap vermeyi istemek ütopyalar imal etmek anlamına gelirdi ve bu işi başkalarına bırakıyorum.

IV

Mülberger'in sayısız kaçamağının ve fikir değişikliğinin arasından geçip sonunda Mülberger'in kendi cevabında değinmekten özenle kaçındığı konuya gelmek için bütün bunları yazıp çizmek gerekiyordu.

Mülberger'in incelemesindeki pozitif unsurlar hangileriydi?

Birincisi, "bir evin, arsanın vb. başlangıçtaki maliyet fiyatı ile bugünkü değeri arasındaki fark", hak gereği, topluma aitmiş. İktisat dilinde bu farka toprak rantı deniyor. *Idée générale de la Révolution*'da {Devrimin Genel Fikri'nde} (1868 baskısı, s. 219) okunabileceği gibi, Proudhon da bunu topluma mal etmek istiyor.

İkincisi, konut sorununun çözümü, herkesin, konutunun kiracısı yerine sahibi olmasıymış.

Üçüncüsü, bu çözüm, kira ödemelerini bir yasayla konutun satın alma fiyatı üzerinden yapılan taksit ödemelerine dönüştürerek hayata geçirilir. – *Idée générale de la Révolution*'un 199. sayfasında ve devamında herkesin görebileceği üzere hem 2. hem de 3. nokta Proudhon'dan ödünç alınmış durumda ve hatta ilgili yasa tasarısının hazır metni 203. sayfada bulunuyor.

Dördüncüsü, faiz oranını, sonrasında daha da azaltılmak üzere geçici olarak yüzde 1'e düşüren bir geçiş yasasıyla sermayenin üretkenliğinin boynuzlarından yakalanması. *Idée générale*'in 182-186. sayfalarında ayrıntılarıyla okunabileceği üzere bu da Proudhon'dan ödünç alınmış.

Bu maddelerin her biri için, Proudhon'daki, Mülberger'e ait kopyanın orijinalinin bulunduğu pasajı alıntıladım ve şimdi soruyorum: Tümüyle Prudoncu olan ve Prudoncu görüşlerden başka hiçbir şey içermeyen bir makalenin yazarına Prudoncu dediğimde haklı mıydım yoksa değil miydim? Yine de, Mülberger'in en acı yakınmasına neden olan şey, "Proudhon'a özgü bazı *ifadelere* denk gelmiş" olmam nedeniyle ona Prudoncu demem. Tam tersi doğru. "*İfadeler*"in hepsi Mülberger'e, *içerik* Pruodhon'a ait. Ve bu Prudoncu incelemeyi Proudhon'la tamamladığımda, Mülberger, ona Proudhon'un "korkunç görüşler"ini yakıştırdığım için yakınıyor!

Peki, bu Prudoncu planın karşısına neleri çıkardım?

Birincisi, toprak rantının devlete aktarılmasının bireysel toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılmasıyla aynı anlama geldiğini.

İkincisi, kiralık konutun bedeli karşılığında devralınmasının ve konutun mülkiyetinin bugüne kadarki kiracıya devredilmesinin kapitalist üretim tarzını hiçbir şekilde etkilemediğini.

Üçüncüsü, büyük sanayinin ve kentlerin bugünkü gelişmişlik düzeyinde bu önerinin gerici olduğu kadar saçma olduğunu ve her bireyin kendi konutu üzerindeki bireysel mülk sahipliğinin geri getirilmesinin bir gerileme olacağını.

Dördüncüsü, sermaye faizinin zorla düşürülmesinin hiçbir şekilde kapitalist üretim tarzına[68] yöneltilmiş bir saldırı olmayacağını, tam tersine, tefecilik yasalarının kanıtladığı üzere, bunun hem çok eski hem de olanaksız olduğunu.

Beşincisi, sermaye faizinin ortadan kaldırılmasının evler için yapılan kira ödemelerini hiçbir şekilde ortadan kaldırmayacağını.

Mülberger 2. ve 4. noktaları şimdi kabul etti. Diğer noktalar hakkında tek söz söylemiyor. Oysa tartışmanın merkezinde tam da bu noktalar duruyor. Ama Mülberger'in cevabı, bir aksini ispatlama değil; özenle, belirleyici olan tüm iktisadi noktaların etrafından dolaşıyor; cevap, kişisel bir yakınma yazısından başka bir şey değil. Örneğin, devlet borçları, kişisel borçlar, kredi gibi başka sorunlar için tarif edeceğini duyurduğu çözümü öngörerek, çözümün, her yerde, konut sorunu için olduğu gibi, faizin kaldırılması, faiz ödemelerinin sermaye tutarı üzerinden yapılan taksit ödemelerine dö-

68 *Der Volksstaat*'ta "üretim tarzına" yerine "üretime" deniyor. *–Almanca ed.*

nüştürülmesi ve kredinin bedava kılınması olduğunu söylediğimde, yakınıyor. Buna rağmen, bugün bile bahse girerim ki, Mülberger'in söz konusu makaleleri gün ışığına çıkarsa, bunların asli içeriği, konut sorunu hakkındaki makaleleri *Idée générale*'in alıntıladığım pasajlarıyla ne kadar örtüşüyorsa, aynı kitabın kredi (s. 182), devlet borçları (s. 186) ve özel borçlar (s. 196) hakkındaki pasajlarıyla o kadar örtüşecektir.

Mülberger, bu vesileyle, bana, aralarına şimdi yerel özerkliğin de eklendiği vergiler, devlet borçları, özel borçlar, kredi gibi sorunların köylü için ve kırdaki propaganda için çok büyük bir önem taşıdığını öğretiyor. Büyük ölçüde katılıyorum; ama, 1. buraya kadar köylüden hiç söz edilmemişti, ve 2. Proudhon'un bütün bu sorunlar hakkındaki "çözümler"i, tıpkı konut sorunu hakkındaki çözümü gibi, iktisadi açıdan saçma ve temelde burjuva nitelikli. Mülberger'in, köylüleri harekete çekme gerekliliğini fark edemediğim yönündeki iması karşısında *kendimi* savunmam gerekmiyor. Ama bu amaç doğrultusunda köylülere Proudhon'a özgü üfürükçülüğün tavsiye edilmesini elbette budalalık sayıyorum. Almanya'da büyük toprak mülkiyeti hâlâ çok yaygın. Proudhon'un teorisine göre büyük arazilerin hepsinin küçük köylü çiftliklerine bölünmesi gerekirdi; bu da, tarım biliminin bugünkü aşamasında ve Fransa ile Batı Almanya'nın parsel mülkiyeti hakkındaki deneyimleri ışığında, tam anlamıyla gericilik olurdu. Varlığını hâlâ sürdürmekte olan büyük toprak mülkiyeti, tam tersine, bize, (tüm modern aletlerin, makinelerin vb. kullanılmasının tek yolu olan) büyük ölçekli tarımsal faaliyetleri birleşmiş işçilere yaptırmanın ve böylece birleşme aracılığıyla gerçekleştirilen büyük ölçekli işletmeciliğin avantajlarını küçük köylüler için gözle görülür kılmanın bağra basılacak bir tutamağını

sunacaktır. Bu açıdan bakıldığında herkesin ilerisinde olan Danimarkalı sosyalistler bunu çok önceden gördü.[69]

İşçilerin bugünkü rezil barınma koşullarının bana "önemsiz bir ayrıntı" gibi göründüğü iması hakkında da kendimi savunma gereğini hiç görmüyorum. Bildiğim kadarıyla, söz konusu koşulları İngiltere'de var olan klasik biçimleriyle Almanca olarak betimleyen ilk kişiydim; bunu da, Mülberger'in sandığı gibi "adalet duygumu zedeledikleri" için değil (kendi adalet duygusunu zedeleyen tüm olguları kitaplara dönüştürmek isteyen birinin çok işi olurdu), kitabımın önsözünde[70] okunabileceği üzere, modern büyük sanayinin yarattığı toplumsal koşulları tarif ederek, o sırada ortaya çıkmakta ve boş sözlerle oyalanmakta olan Alman sosyalizmine olgulara dayalı bir temel sağlamak için yapmıştım. Ama "konut *sorunu*"nu çözmek elbette hiç aklıma gelmiyor; aynı şekilde, daha önemli olan *yiyecek sorunu*nun çözümünün ayrıntılarıyla da ilgilenmiyorum. Modern toplumumuzun üretiminin, toplumun tüm üyelerine yeterli miktarda yiyecek sağlayabilecek durumda olduğunu ve çalışan kitlelere geçici olarak ferah ve sağlıklı barınma yerleri sağlamaya yetecek kadar evin bulunduğunu kanıtlayabilmem benim için yeterli. Gelecekteki

69 Engels ile Danimarka için yazışma sekreterliği yapan Danimarkalı sosyalist Louis Pio arasındaki mektuplaşmalar, Danimarkalı sosyalistlerin Enternasyonal'in tarım sorunu hakkındaki kararlarının propagandasını yapmak konusundaki büyük başarılarının öğrenilmesini sağlamıştı. Engels'in Nisan 1872'de Louis Pio'ya yazdığı mektup, tarımın sosyalist dönüşümü hakkındaki, Kopenhag'da çıkarılan *Socialisten* gazetesinde ve Enternasyonal'in neredeyse tüm yayın organlarında yayımlanan makalenin olumlu bir değerlendirmesini içerir. Engels bu mektupta şöyle yazar: "Genel olarak bakıldığında, Danimarkalılar, çok önemli bir sorun olan küçük köylülerin ve tarım işçilerinin proletarya hareketine çekilmesi sorunu söz konusu olduğunda, özel yerel koşulları ve siyasal zekâları sayesinde, tüm diğer ulusların ilerisinde." *–Almanca ed.*

70 *İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu*'nun önsözü, *bkz.* MEW, Band 2, s. 232. *–Almanca ed.*

bir toplumun yiyeceklerin ve konutların bölüşümünü nasıl düzenleyeceği hakkında spekülasyon yapmak doğrudan doğruya *ütopya*ya götürür. Bugüne kadarki tüm üretim tarzlarının temel koşulları hakkındaki kavrayışımızdan hareketle, en fazla, kapitalist üretim tarzının çöküşüyle birlikte bugüne kadarki toplumun belirli el koyma biçimlerinin olanaksız hale geleceğini saptayabiliriz. Geçiş önlemleri bile, her yerde, o anda var olan ilişkilere uymak zorunda olacak, küçük toprak mülkiyetinin bulunduğu ülkelerde, büyük toprak mülkiyetinin bulunduğu ülkelere göre büyük ölçüde farklı olacaktır, vb. Konut sorunu vb. gibi "pratik sorunlar" için ayrı ayrı çözümler arandığında nereye varılacağını Mülberger herkesten iyi bir şekilde gösteriyor; önce, 28 sayfa boyunca,[71] "konut sorununun çözümünün tüm içeriğinin *bedeli karşılığında devralma* sözü tarafından {nasıl} kapsandığı"nı açıklıyor, ardından, sıkıştırıldığında, mahcup bir şekilde kekeleyerek, evlere fiilen el koyulması sırasında "çalışan halkın {...} bedeli karşılığında devralmaya mı" yoksa herhangi bir başka kamulaştırma biçimine mi "biat edeceği"nin aslında hayli tartışmalı olduğunu söylüyor.

Mülberger, *pratik* olmamızı, "gerçek pratik ilişkiler söz konusu olduğunda" "sahaya sadece ölü ve soyut formüller sürmekle" yetinmememizi, "soyut sosyalizmden çıkıp, *toplumun belirli somut ilişkilerine yaklaşmamızı*" talep ediyor. Mülberger bunu yapmış olsaydı, belki de harekete büyük hizmetlerde bulunurdu. Ne de olsa, toplumun belirli somut ilişkilerine yaklaşmanın ilk adımı, bunların öğrenilmesi ve mevcut iktisadi bağlantılarına göre incelenmeleridir. Peki bu konuda Mülberger'de ne buluyoruz? Şu iki tam cümleyi:

71 *Bkz.* 54. dipnot. *-çev.*

1. "Kapitalist karşısında ücretli emekçi neyse, ev sahibi karşısında kiracı odur."

Ayrı basımın[72] 6. sayfasında[73] bunun tümüyle yanlış olduğunu kanıtladım ve Mülberger'in buna hiçbir cevabı yok.

2. "Ama" (sosyal reform söz konusu olduğunda) "boynuzlarından yakalanması gereken boğa, *gerçekte var olmayan*, ama *görünüşteki varlığıyla*, günümüz toplumunun yaslandığı her tür eşitsizliğin örtüsü olarak iş gören (liberal iktisat okulunun kullandığı deyimle) *sermayenin üretkenliği*dir."

Demek ki, boynuzlarından yakalanması gereken boğa, "*gerçekte*" mevcut değil, yani "boynuzlar"ı da yok. Kötü olan, boğanın kendisi değil, onun *görünüşteki varlığı*. Buna rağmen, (sermayenin) "sözde üretkenlik"i, "büyüyle", varlıkları "görünür" olmak dışında her şey olan "evleri ve kentleri yaratabilecek durumda"dır. (s. 12.) Marx'ın *Kapital*'ini "kendisinin de iyi bilmesine" rağmen bu iflah olmaz muğlaklıktaki tarzla sermaye ile emek arasındaki ilişki hakkında geveleyen bir adam mı, Alman işçilerine yeni ve daha iyi bir yol gösterme işini üstleniyor ve kendisini, "geleceğin toplumunun mimari yapısı hakkında en azından genel hatlarıyla net olan" "yapı ustası" olarak sunuyor?

Hiç kimse, "toplumun belirli somut ilişkilerine yaklaşmak" konusunda, Marx'ın *Kapital*'de aldığı kadar yol almadı. Bunları her açıdan incelemeye yirmi beş yılını verdi ve eleştirisinin sonuçları, her yerde, günümüzde olanaklı olabilecekleri kadarıyla, "çözümler"in tohumlarını da içeriyor. Ama bunlar Mülberger arkadaşa yetmiyor. Bunların hepsi soyut

72 Friedrich Engels, *Zur Wohnungsfrage, Der Volksstaat*'ın ayrı basımı, Leipzig, 1872. *–Almanca ed.*

73 *Bkz.* elinizdeki kitap, s. 31-32. *–çev.*

sosyalizm, ölü ve soyut formüller. Mülberger arkadaş, "toplumun belirli somut ilişkileri"ni incelemek yerine, Proudhon'un birkaç cildini okumakla yetiniyor; bunlar, ona, toplumun belirli somut ilişkileri hakkında neredeyse hiçbir şey sunmasa bile, tüm toplumsal kötülükler için somut mucizevi devalar sağlıyor; ve Mülberger arkadaş, *kendisinin "sistemlere* güle güle demek" istediğini, benimse "karşıt yolu seçtiğimi" iddia ederek, bu hazır toplumsal kurtuluş planını, Proudhon'un bu *sistem*ini Alman işçilerinin önüne koyuyor! Bunu kavrayabilmek için benim kör olduğumu ve Mülberger'in sağır olduğunu varsaymalıyım ki, aramızdaki her tür anlaşma tümüyle olanaksız hale gelsin.

Yeter. Bu polemik, başka hiçbir işe yaramasa bile, her durumda, kendilerine "pratik" sıfatını yakıştıran sosyalistlerin pratiğinin ne olduğunun kanıtını sunmak gibi bir yararlılığa sahip. Tüm toplumsal kötülüklerin ortadan kaldırılmasına yönelik bu pratik öneriler, bu her derde deva toplumsal ilaçlar, her zaman ve her yerde, proletarya hareketinin henüz çocukluğunu yaşadığı bir dönemde ortaya çıkan tarikat kurucularının ürünleri olmuştu. Proudhon da onlardan biri. Proletaryanın gelişimi bu çocuk bezlerini kısa sürede bir kenara atar ve işçi sınıfının kendisinde, önceden icat edilmiş ve her durum için kullanılabilir olan bu "pratik çözüm"lerden daha az pratik bir şeyin var olmadığı ve pratik sosyalizmin, tam tersine, farklı yanlarıyla kapitalist üretim tarzının doğru bir şekilde bilinmesi olduğu kavrayışını üretir. Bu konuda bilgi sahibi olan bir işçi sınıfı, belirli bir durumda asıl saldırılarını hangi toplumsal kurumlara ve hangi şekilde yöneltmesi gerektiği konusunda *hiçbir zaman* sıkıntı yaşamayacaktır.

Dizin ve Sözlükçe

1789 # *bkz.* Fransız Devrimi (1789)

1848 Devrimleri # Fransa'daki Şubat Devrimi ile başka Avrupa ülkelerindeki bunu izleyen devrimler. 20 23 79 95 116

Ackroyd # *bkz.* Akroyd, Edward

Akroyd, Edward # İngiliz imalatçı, liberal, parlamento üyesi (*ayrıca*: Ackroyd). 77-79

Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi # *bkz.* Sosyal Demokrat İşçi Partisi

anarşizm # (*ayrıca*: anarşistler) 13 14 104

artık değer # 21 28 29 31 42 49 51

Ashton, Thomas # Lancashire'da imalatçı, liberal. 77 78 81

Ashworth, Edmund (1801-1881) # İngiliz imalatçı, liberal. 78 81

Bakunin, Mihail Aleksandroviç (1814-1876) # Rus devrimci, anarşizmin kurucularından. 13 105

bilim # 20 38 39 57 59 79 121 132

bilimsel sosyalizm #

Bismarck, Otto Fürst von (1815-1898) # Prusya başbakanı (1862-1872 ve 1873-1890), Alman İmparatorluğu başbakanı (1871-1890). 78 91 96

Blankistler # Auguste Blanqui yanlıları. 105

Blanqui, Louis Auguste (1805-1881) # Fransız devrimci. 12 Mayıs 1839'da silahlı bir ayaklanmaya öncülük ettiği için idama mahkûm edildi, sonra bu cezası ömür boyu hapse çevrildi. Şubat Devriminin (1848) ardından serbest bırakıldı, 15 Mayıs 1848'deki meclis baskınına katıldığı için 10 yıl hücre hapsine mahkûm edildi. 1871 yılında Paris Komünü başkentin yönetimini eline aldığında, taraftarlarının Komün'de çoğunluğu oluşturmasına karşın, kendisi yine hapisteydi.

Bonaparte, Charles Louis Napoléon (1808-1873) # Napoléon Bonaparte'ın yeğeni, 10 Aralık 1848'de cumhurbaşkanı seçildi, 2 Aralık 1851'de darbe yaptı ve ertesi yıl "III. Napoléon" adıyla imparatorluğunu ilan etti. İkinci İmparatorluk dönemi boyunca başta kaldı, kendisinin başlattığı 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda esir düşmesinin ar-

dından tahtını kaybetti. 76 81 92 96 97

Bonaparte, Napoléon (1769-1821) # Fransa'da 1799 yılında bir hükümet darbesi yaparak başa geçti, 1804 yılında imparatorluğunu ilan ederek I. Napoléon adını aldı. 60

Bonapartizm # Fransa'da 1852 yılında imparatorluğunu ilan ederek cumhuriyet rejimine son veren Louis Bonaparte'ın kurduğu rejime verilen isim (*ayrıca*: Bonapartist). 30 59 76 82 88 89 94-98

boş zaman # 39

Bräsig Amca # Fritz Reuters'in *Ut mine Stromtid* adlı romanının bir karakteri. 119

bunalım (iktisadi) # 67 96

burjuva sosyalizmi # 16 25 61 63 66

büyük sanayi # 11 17 19 21-23 36-38 40 43 44 79 90 104 131 133

cottage # küçük ev. 71 75 83 85 86 92 93

Çartistler # Britanya'da, adını 1838 tarihli Halkın Bildirgesi'nden (*People's Charter*) alan, siyasal reformlar için mücadele eden, varlığını 1857 yılına kadar sürdüren işçi sınıfı hareketinin (Çartizm) üyeleri. 108

Der Volksstaat (Halk Devleti) # Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (SDAP) 1869-1876 yıllarında çıkan merkezî yayın organı. 11 12 54 103

Die Gartenlaube. Illustrirtes Familienblatt # 1853-1903 yıllarında Leipzig'de ve 1903-1943 yıllarında Berlin'de çıkarılan haftalık gazete. 59

Dollfus, Jean (1800-1887) # Alsace'lı fabrikatör, hayırsever, Mulhouse'un belediye başkanı. 46 124 125

Ducpétiaux, Edouard (1804-1868) # Belçikalı gazeteci ve istatistikçi, hayırsever; hapishanelerin ve yardım kuruluşlarının denetçisi. 59

Dünya Fuarı (*Exposition universelle d'art et d'industrie*) # 1867 yılında Paris'te düzenlenen uluslararası fuar. 59 76

ekonomi politik # *bkz.* siyasal iktisat

Enternasyonal # *bkz.* Uluslararası İşçi Birliği

ev sanayisi # 17-19 21-25

Faucher, Julius (Jules) (1820-1878) # Yayıncı, Genç Hegelci; serbest ticaret yanlısı; 1850-1861 yıllarında İngiltere'de mülteci; konut sorunu hakkında eserleri vardır. 59

Felsefenin Sefaleti (*Misère de la philosophie*) # Karl Marx'ın 1847 yılında yayımlanan eseri. 15 27

Fourier, François-Marie-Charles (1772-1837) # Fransız ütopyacı sosyalist.

Fransız Devrimi (1789) # Monarşinin yerine cumhuriyeti, feoda-

lizme özgü toplumsal katmanlaşmanın yerine "yurttaşlık" hukukunu, din-devlet ayrımını getirdi, ulusalcılığı devletin temel ideolojisi düzeyine yükseltti. Etkisi Fransa sınırlarının çok ötesine uzandı, dünya ölçeğinde bir devrimler (ve karşıdevrimler) dönemini başlattı (*ayrıca*: 1789-1794 burjuva devrimi, 1789). 116 121

geleceğin toplumu # (*ayrıca*: gelecekteki bir toplum) 47 134 135

Goethe, Johann Wolfgang von (1749-1832) # Şair ve yazar. 128

Grant, James (1802-1879) # İngiliz gazeteci. 77

Greg, Robert Hyde (1795-1875) # İngiliz imalatçı, liberal. 77 78 81

Hansemann, David Justus (1790-1864) # Alman kapitalist: liberal burjuvazinin liderlerinden; Mart-Eylül 1848'de Prusya'nın maliye bakanı. 63

Haussmann, Georges Eugène (1809-1891) # Fransız siyasetçi, Bonapartist, Seine ilinin valisi (1853-1870), Paris'teki kentsel dönüşümün sorumlusu. 30 97 98

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831) # Alman filozof, "Alman idealizmi"nin kurucularından. 106 120

Hole, James (1820-1895) # İngiliz yayıncı, işçi sınıfının barınma koşulları hakkındaki bir kitabın yazarı. 59 73

Huber, Victor-Aimé (1800-1869) # Alman yayıncı ve edebiyat tarihçisi, muhafazakâr. 59 73 74

III. Napoleon # bkz. Bonaparte, Charles Louis Napoléon

İkinci İmparatorluk # Fransa'da, İkinci Cumhuriyet ile Üçüncü Cumhuriyetin arasındaki dönemin (1852-1870) rejimine verilen isim. 56 81

İngiltere'de Çalışan Sınıfın Durumu (*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*) # Friedrich Engels'in 1845 yılında yayımlanan eseri. 36-37 75 78 98 133

Junker # toprak sahibi soylu.

Kapital (*Das Kapital*) # Karl Marx'ın ilk cildi 1867 yılında yayımlanan üç ciltlik eseri. 14 15 24 28 34 51 135

kent-kır karşıtlığı # 47 72 125 126

Kladderadatsch # 1848-1944 yıllarında Berlin'de çıkarılan haftalık mizah dergisi.

Komün # *bkz.* Paris Komünü

Komünist Manifesto # *bkz. Komünist Parti Manifestosu*

Komünist Parti Manifestosu # Karl Marx ile Friedrich Engels'in 1848 tarihli ortak eserleri. 14 61 106 110

konut kıtlığı # 12 27-30 47 61 62 64 71 72 76 82 83 89 92 93

Krupp, Alfred (1812-1887) # Al-

man büyük sanayici. 79

Kutschke, Füsilier August # Milliyetçi asker şarkıları yazan Gotthelf Hoffmann'ın (1844-1924) takma adı. 59

küçük burjuva sosyalizmi # (*ayrıca*: küçük burjuva sosyalistleri) 16 30 61 108-110

Liebig, Justus, Freiherr von (1803-1873) # Alman kimyacı, tarım kimyasının kurucularından. 126

Malthus, Thomas Robert (1766-1834) # Yiyecek kaynaklarının aritmetik bir hızla artmasına karşın nüfusun geometrik bir hızla arttığını iddia ederek, eğer önlem alınmazsa, insanlığın bir felaketle karşı karşıya kalacağını savunan İngiliz iktisatçı. 119

Marshall, Alfred (1842-1924) # Britanyalı iktisatçı. 77 78

Marx, Karl (1818-1883) # 14-16 24 27 28 34 35 51 56 106 118 135

Marx-Aveling, Eleanor (1855-1898) # Karl Marx'ın küçük kızı, 1880'li ve 1990'lı yıllarda İngiliz işçi hareketinin ve uluslararası işçi hareketinin katılımcısı; 1884'ten itibaren Edward Aveling'in eşi. 46

Mülberger, Artur (1847-1907) # Hekim, yayıncı, Prudoncu. 12, 13, 103-136

Otuz Yıl Savaşı # 1618-1648 yılları arasında asıl olarak Orta Avrupa'da yürütülen savaş. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Protestan eyaletleri ile Katolik eyaletleri arasında başlayan savaş zamanla Avrupa'nın büyük güçleri arasındaki bir savaşa dönüşmüştü. Savaşın sonunda imzalanan Vestfalya Anlaşması, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun parçalanmışlığını tescil etmişti. 19

Owen, Robert (1771-1858) # İngiliz ütopyacı sosyalist. 72 73

Paris Komünü # 1871 yılının 18 Mart'ı ile 28 Mayıs'ı arasında Paris'in yönetimini elinde tutan, tarihteki ilk işçi sınıfı iktidarı (*ayrıca*: Komün). 14 37 105 106

Péreire, Isaac (1806-1880) # Fransız bankacı, Bonapartist, kardeşi Émile ile birlikte Crédit Mobilier bankasını kurdu (1852). 95

proletarya diktatörlüğü # 106 108

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865) # Fransız iktisatçı, sosyolog, anarşizmin kurucularından. 12-15 17 27 30 32-35 38 39 43-46 48-50 53-55 63 66 103-136

Prudonculuk (Proudhonculuk) # 13-15 27-56 57 70 103-136

rant # Ödünç verilen maldan ya da paradan elde edilen getiri; arazilerin, madenlerin vb. daha verimli, daha iyi yerlerde vb.

olmaları nedeniyle sahiplerine sağladığı ek getiri. 23 33 42 52 80 111-113 129-131

rantiye # Rantla yaşayan kimse. 49-51

Reschauer, Heinrich (1838-?) # Avusturyalı yazar ve gazeteci, liberal. 124

Roberts, Henry (?-1876) # İngiliz mimar, hayırsever; farklı ülkelerdeki barınma koşullarını incelemişti. 59

Salt, Sir Titus (1803-1876) # İngiliz imalatçı. 77

Sax, Emile (1845-1927) # Avusturyalı iktisatçı. 13 57-102

Schneider, Joseph Eugène (1805-1875) # Fransız büyük sanayici. 79

Schulze-Delitzsch, Franz Hermann (1808-1883) # Alman iktisatçı ve liberal siyasetçi, Almanya'nın Prusya'nın hegemonyası altında birleşmesi yanlısı; kooperatifler kurma yoluyla işçileri devrimci mücadeleden uzak tutmaya çalıştı. 85 125

sermaye faizi (*Kapitalzins*) # 42 50-55 131

siyasal iktisat (*politische Ökonomie, political economy*) # Ekonomi politik. Modern (burjuva) iktisat bilimi için kullanılan ilk isim; en önemli kurucuları Adam Smith ve David Ricardo'dur. 60 112

Sosyal Demokrat İşçi Partisi (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei – SDAP*) # # 1866 yılında kurulup 1869 yılında feshedilen Saksonya Halk Partisi'nin Marksist kanadı tarafından, özellikle August Bebel ile Wilhelm Liebknecht'in inisiyatifiyle 1869 yılında Eisenach kentinde düzenlenen kongreyle kurulan parti. 108

Stieber, Wilhelm (1818-1882) # 1850-1860 yıllarında Prusya'nın siyasi polis müdürü; 1852'de Köln'deki Komünistler Davasının örgütleyicilerinden; 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı sırasında askerî polisin ve Fransa'daki Alman istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetlerinin yöneticisi. 97

Strousberg, Bethel Henry (ya da Barthel Heinrich) (gerçek adı Strausberg, Baruch Hirsch) (1823-1884) # Demiryolu girişimcisi; 1855'e kadar Londra'da, ardından Berlin'de yaşadı; 1875'te iflas etti. 95

Strutt, Edward, Baron Belper (1801-1880) # Britanyalı liberal siyasetçi, Avam Kamarası üyesi. 77 78

tefecilik # (*ayrıca*: tefeci) 22 23 31 34 50 53 55 67 68 131

toplumsal devrim # 25 28 47 72 109 115 116

Uluslararası İşçi Birliği (Birinci Enternasyonal) # 1864 yılında

Londra'da, İngiliz sendikacıların ve farklı ülkelerden (çoğu siyasi göçmen) temsilcilerin katılımıyla yapılan bir toplantının sonunda kuruldu. Karl Marx, kuruluşundan itibaren bu örgütte aktif bir rol oynadı. İzleyen yıllarda katılımcı örgüt sayısının artmasına karşın, içinde çok farklı sendikal ve siyasal eğilimler barındırması nedeniyle 1870'lerin ilk yarısında dağıldı, 1876'da resmen feshedildi (*ayrıca*: Enternasyonal). 14 106

Wagner, Adolph (1835-1917) # Alman iktisatçı, Hıristiyan Sosyal Parti'nin kurucularından (1878). 97

İşçilerin oturduğu evler neden en küçük sarsıntıda çökebiliyor? Yoksulların sağlıksız koşullarda barınmasının yol açtığı salgın hastalıkların sermaye sahiplerini de etkilemesine rağmen, bu koşullar neden düzeltilemiyor? Büyük kentlerdeki sel felaketleri neden önlenemiyor? Herkesin oturduğu evin sahibi olması devrimci bir talep midir?

Friedrich Engels, Proudhon'un temsil ettiği küçük burjuva sosyalizminin ve hayırsever burjuvaların işçileri ilgilendiren konut sorununu çözmeye yönelik girişimlerinin başarısızlığa mahkûm olma nedenlerini ele aldığı bu eserinde, kapitalist üretim tarzından kaynaklanan toplumsal sorunlara nasıl yaklaşılması gerektiğini tartışıyor.

Eserin yazıldığı dönemde Proudhon'un Avrupa işçi hareketi üzerindeki etkisinin hayli azalmış olmasına karşın, toplumsal sorunlara düzen içi çözümler arama yaklaşımının yeniden güç kazanacağını öngören Engels, Karl Marx'ın *Felsefenin Sefaleti* adlı kitabındaki Proudhon eleştirisini *Konut Sorunu*'yla tamamlıyor.

"Modern toplumumuzun üretiminin, toplumun tüm üyelerine yeterli miktarda yiyecek sağlayabilecek durumda olduğunu ve çalışan kitlelere geçici olarak ferah ve sağlıklı barınma yerleri sağlamaya yetecek kadar evin bulunduğunu kanıtlayabilmem benim için yeterli. Gelecekteki bir toplumun yiyeceklerin ve konutların bölüşümünü nasıl düzenleyeceği hakkında spekülasyon yapmak doğrudan doğruya *ütopya*ya götürür."

16 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-370-9

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap